

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Elen Pärt

Komplekssete interrogatiiv-relatiivadverbide kasutusdünaamika

16.–20. sajandi eesti kirjakeele korpuste põhjal

Magistritöö

Juhendaja professor Helle Metslang

Tartu 2018

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Grammatiseerumine küsisõnast diskursusepartiklini	7
1.1. Grammatiseerumise teooria	7
1.2. Küsimarkeri kujunemine relatiivlause alistusmarkeriks	8
1.3. Alistussidendi kujunemine konnektiivlaiendiks	9
1.4. Konnektiivlaiendi kujunemine diskursusepartiklikliks	12
2. Grammatiseerumine ja keelekontaktid	15
2.1. Euroopa keeleliit	15
2.2. Keelekontaktide mõju. Sundgrammatiseerumine	15
2.3. Kirjakeele mõju interrogatiiv-relatiivsõnade kujunemisele	17
2.4. Eesti kirjakeelele kujunemine ja saksa keele mõju sellele	19
2.5. Saksa keele võimalik mõju relatiivadverbide kujunemisele eesti keeles	21
2.6. Relatiiv- ja konnektiivadverbid saksa ja eesti keeles	22
3. Uurimismeetodi ja materjali kirjeldus	24
3.1. Kasutuspõhine lähenemine	24
3.2. Materjal ja töö käik	25
4. Relatiivadverbide analüüs sõnade <i>mispärast</i> , <i>mistõttu</i> ja <i>misläbi</i> põhjal 16.–20. sajandi kirjakeele korpustes	30
4.1. Ülevaade relatiivadverbide kasutusest kirjakeele korpustes 16.–20. sajandil	30
4.2. 16. sajand	34
4.2.1. <i>Mispärast</i>	34
4.2.2. <i>Seepärast</i>	36
4.2.3. Vahekokkuvõtte uuritavatest sõnadest 16. sajandi korpuses	36
4.3. 17. sajand	38
4.3.1. <i>Mispärast</i>	38
4.3.2. <i>Seepärast</i>	44
4.3.3. <i>Misläbi</i>	45
4.3.4. <i>Seeläbi</i>	45
4.3.5. Vahekokkuvõtte uuritavatest sõnadest 17. sajandi korpuses	46
4.4. 18. sajand	48
4.4.1. <i>Mispärast</i>	49
4.4.2. <i>Seepärast</i>	50
4.4.3. <i>Selle pärast</i>	51
4.4.4. <i>Misläbi</i>	51

4.4.5.	<i>Seeläbi</i>	52
4.4.6.	<i>Selle läbi</i>	52
4.4.7.	Vahekokkuvõte uuritavatest sõnadest 18. sajandi korpuses	53
4.5.	19. sajand	54
4.5.1.	<i>Mispärast</i>	55
4.5.2.	<i>Seepärast</i>	56
4.5.3.	<i>Selle pärast</i>	57
4.5.4.	<i>Mille pärast</i>	57
4.5.5.	<i>Misläbi</i>	57
4.5.6.	<i>Seeläbi</i>	59
4.5.7.	<i>Selle läbi</i>	59
4.5.8.	<i>Mille läbi</i>	59
4.5.9.	<i>Mille tõttu</i>	60
4.5.10.	Vahekokkuvõte uuritavatest sõnadest 19. sajandi korpuses	60
4.6.	20. sajand	62
4.6.1.	<i>Mispärast</i>	63
4.6.2.	<i>Seepärast</i>	64
4.6.3.	<i>Selle pärast</i>	65
4.6.4.	<i>Mille pärast</i>	65
4.6.5.	<i>Misläbi</i>	66
4.6.6.	<i>Seeläbi</i>	67
4.6.7.	<i>Selle läbi</i>	67
4.6.8.	<i>Mille läbi</i>	68
4.6.9.	<i>Mistõttu</i>	68
4.6.10.	<i>Seetõttu</i>	69
4.6.11.	<i>Selle tõttu</i>	69
4.6.12.	<i>Mille tõttu</i>	69
4.6.13.	Vahekokkuvõte uuritavatest sõnadest 20. sajandi korpuses	70
	Kokkuvõte	73
	Lühendid	77
	Kirjandus	78
	Summary	83
	LISA 1. Relatiivadverbide funktsioonide jaotus sageduse põhjal 100 000 sõna kohta 20. sajandil kümnnendite kaupa	85

Sissejuhatus

Magistritöös käsitlen komplekssete interrogatiiv-relatiivproadverbide ehk liitsete küsiv-siduvate asemäärsõnade (edaspidi: *relatiivadverbide*) kasutusdünaamikat eesti kirjakeeles korpuste põhjal 16. sajandist kuni 20. sajandi lõpuni. Sealjuures keskendun oma töös küsiv-siduvast asesõnast *mis* ja kaassõnadest *pärast*, *läbi* ja *tõttu* moodustunud relatiivadverbide (*mispärast*, *misläbi* ja *mistõttu*) kasutuse uurimisele.

Käsitletavat relatiivadverbid on huvipakkuvad polüfunktsionaalsed sõnad, mis võivad lauses toimida nii küsimarkeri, komplement- või relatiivlause alistussidendi ning mõnel juhul ka dikursusepartiklina. Toetudes Helle Metslangi, Karl Pajusalu ja Külli Habichti artiklis „Koordinatiivsed pariklid lause perfieerias“ (2014) esitatud hüpoteesile, uurisin bakalaureusetöös relatiivadverbi *kusjuures* alistussidendist partiklikujunemise etappe (Pärt 2014). Siinse töö teema on osaliselt ka jätkuks bakalaureusetööle: sõna *kusjuures* näitel võis muu hulgas oletada, et relatiivadverbid jõudsid eesti keelde saksa keele vahendusel sundgrammatiseerumise teel. Nimelt olid mitme sajandi vältel eesti keelt mõjutanud saksa keeles sarnased relatiivadverbid varem välja kujunenud ning need võidi valitsevas keelesituatsioonis, sh paljude tõlgete najal, kergesti lähtekeelest sihtkeelde üle kanda.

Magistritöösse olen võtnud selle hüpoteesi kontrollimiseks suurema valimi relatiivadverbe, mille kujunemisteed analüüsides soovin välja selgitada, kas uuritavad sõnad on sundgrammatiseerunud saksa keele eeskujul, kujunenud järkjärgulise grammatiseerumisprotsessi tulemusena või on nende kujunemisel põimunud mingil määral mõlemad arengusuunad.

Sundgrammatisatsiooni puhul on tegemist nähtusega, mil ühte keelde kopeeritakse selle oma keeleainese baasil uue grammatilise üksuse struktuur, samuti funktsioon teisest keelest. Selle tõttu ei ole kopeeritud üksuse kasutuses võimalik jälgida grammatiseerumise varasemaid üleminekuetappe. (Nau 1995; Metslang 2016)

Sarnaste küsivate-siduvate sõnade grammatiseerumisprotsess küsimarkerist relatiivlause markeriks näeks välja järgmine: ainult küsimarker > ka indefiniitse komplement- või adverbiallause marker > ka definiitse komplement- või adverbiallause marker ning tõlgendatav ka põhjata relatiivlause markerina > ka põhjaga relatiivlause

marker (Heine, Kuteva 2006; Erelt 2017a). Põhjaga relatiivlause grammatiseerumisprotsess võiks jätkuda nõnda: ka kogu pealauset laiendava relatiivlause sidend > ka rinnastusmarker > ka vasaku perifeeria partikkel > ka parema perifeeria partikkel (Metslang jt 2014).

Siinse töö üks eesmärk on uurida, millal relatiivadverbidel eesti kirjakeeles nimetatud funktsioone võib täheldada ning kuidas nende kasutus läbi sajandite muutunud on.

Töö teine eesmärk on välja selgitada, missugused on need tegurid, mis relatiivadverbide kasutusedünaamikat võisid mõjutada. Seda uurin kolme kausaalse relatiivadverbi (*mispärast*, *misläbi* ja *mistõttu*) kujunemist lähemalt analüüsides. Sealjuures võtan vaatluse alla ka neile vastavate konnektiivadverbide (*seepärast*, *seeläbi* ja *seetõttu*), relatiivühendite (*mille pärast*, *mille läbi* ja *mille tõttu*) ja konnektiivühendite (*selle pärast*, *selle läbi* ja *selle tõttu*) kujunemistee, kuna selle abil võib näha, milliseid vorme mingil perioodil eelistatakse ning kuidas nende funktsioonid jaotuvad. Seejuures oletan, et relatiiv- ja konnektiivühendid võetakse kasutusele kirjakeele hilisemal perioodil saksa keele mõju kahanedes ning vastavate relatiiv- ja konnektiivadverbide kasutussagedus samal põhjusel väheneb.

Töös analüüsin relatiivadverbide ja -ühendite ning konnektiivadverbide ja -ühendite kasutusnäiteid eri perioodide korpusetes, määrates uuritavate sõnade funktsiooni lauses. Analüüsis lähtun grammatiseerumisteooriast ja kasutuspõhisest uurimismeetodist. Töö uurimismaterjal pärineb eesti vana kirjakeele ja eesti kirjakeele 1890.–1990. aastate ilu- ja ajakirjanduskorpusest.

Töö koosneb neljast peatükist. Esimesed kaks peatükki tutvustavad uurimise seisukohalt olulist teoreetilist tausta, millest ühes annan ülevaate interrogatiiv-relatiivüksuste võimalikust grammatiseerumisprotsessist ja kirjeldan selle arengujärke lähemalt; teises käsitlen küsiv-siduvate sõnade levimist keelekontaktide ja täpsemalt sundgrammatiseerumise teel, samuti saksa keele võimalikku mõju eesti keele ajaloos ning relatiiv- ja konnektiivadverbide jõudmisel eesti keelde, kusjuures viimane alapeatükk kõrvutab uuritavate sõnade struktuuri ja funktsioone kummaski keeles.

Töö kolmas peatükk hõlmab kasutatud uurimismeetodi, materjali ja töö käigu kirjeldust. Neljandas peatükis esitan kogutud keelematerjali analüüsi viie sajandi lõikes.

Töö tegeleb olulise teemaga, kuna komplekssete sidendite grammatiseerumist on seni nii eesti kui ka muudes keeltes teadaolevalt alles vähe uuritud. Tähtsamatest liitsete sidendite käsitlestest eesti keeles aga võib nimetada näiteks Anni Jürise ja Külli Habichti uurimust liitüksuse *nii et* funktsioonide kujunemisest (Jürine, Habicht 2017). Ka võib uurimus lisada tähelepanekuid saksa keele mõjust eesti kirjakeele kujunemisele liitkonjunktsioonide näitel.

1. Grammatiseerumine küsisõnast diskursusepartiklini

Paralleelselt nii küsiva kui ka siduva funktsiooniga sõnade kujunemine keeles on seletatav grammatisatsiooniteooriaga, millest räägib siinse osa peatükk ka lähemalt. Lisaks käsitlevad järgnevad alapeatükid põhjalikumalt vaadeldavate relatiivadverbide oletusliku grammatisatsiooniahela eri etappide kujunemisviise.

1.1. Grammatisatsiooniteooria

Grammatisatsiooniteooria rajaneb tähelepanekul, et keeleliste üksuste ja konstruktsioonide muutumine ajas on reeglipärane ja universaalne tendents, mispuhul lingvistilised elemendid leksikaalsemast ja semantiliselt läbipaistvast kujunevad grammatilisemaks ja abstraktsemaks. Nimetatud reeglipära ja universaalsete arengusuundade täheldamine on abiks keele elementide, aga ka keele kui terviku kujunemistee ja ülesehituse mõistmisel. (Heine, Kuteva 2007: 32-33)

Meetod, mida grammatisatsiooni uurimise puhul kasutatakse, lähtub peamiselt kahest kriteeriumist, diakroonilisest ja struktuuralsest. Diakrooniliselt tõendab grammatiseerumise toimumist vastavasisulise ajaloolise keelematerjali olemasolu; struktuuralselt kinnitavad seda toimunud muutused üksuse pragmaatilises, semantilises, morfosüntaktilises ja foneetilises kasutuses. Struktuuralne kriteerium hõlmab endas täpsemalt universaalseid mehhanisme, mis lingvistilise üksuse grammatiseerumisega kaasnevad ja milleks on

- a) ekstensioon: grammatiliste lisatähenduste tekkimine keelendite kasutamisel uutes kontekstides (kontekstipõhine reanalüüs ehk ümbermõtestamine);
- b) desemantisatsioon (tähenduse „pleekimine“): varasema tähenduse kadu või selle üldistumine;
- c) dekategoriisatsioon: morfosüntaktiliste omaduste kadu;
- d) erosioon (foneetiline kadu): keelendi vormi lühenemine.

(Heine, Kuteva 2005: 15, 256; 2007: 34, 212-213)

Grammatisatsiooniteooria seletab lisaks keele väiksemate elementide muutumisele ka suuremate konstruktsioonide, muu hulgas komplekslausete kujunemist, spetsiifilisemalt

ka näiteks subordinatiivsidendite tekkimise kaudu. Alistavate sidendite kujunemist seostatakse sealjuures kognitiivsete ja suhtlusprotsessidega. Suhtluse käigus võis toimida strateegia, mille kohaselt rakendati juba olemasolevad grammatilised üksused uutesse funktsioonidesse, nt hakati küsimarkereid kasutama kõrvallause alistusmarkerina. (Heine, Kuteva 2007: 32, 210) Järgnev peatükk vaatleb sellise grammatiseerumisahela protsesse lähemalt.

1.2. Küsimarkeri kujunemine relatiivlause alistusmarkeriks

Bernd Heine ja Tania Kuteva (2007: 224–230) määratlesid täpsemalt universaalse printsiibi, mille kohaselt pärinevad restriktiivsete relatiivlause sidendid suuremas osas keeltest peamiselt kahest allikast: näitavatest asesõnadest ja küsisõnadest. Töö keskendub neist viimasele, kuna ka eesti keeles kasutatakse uuritavaid küsivaid-siduvaid sõnu (pronoomeneid ja (pro)adverbe) paralleelselt küsimarkerina küsilause või küsilausekujulises komplementlause (a) ja alistusmarkerina relatiivses kõrvallause (b) (EKG 1995: 29-30; EKG 1993: 281).

(a) ***Kes** lekitas meie ettevõtte salastatud infot? Mina ei ole kuulnud, **mispärast** roheline tee kasulik on.*

(b) *Avasin kohe (selle) lehekülje, **kus** kirjutati eilsest pangaröövist.*

Heine ja Kuteva (2006: 209–210, 232) on esitanud grammatiseerumisahela lähtudes ladina keele materjalist, mis läbi võisid interrogatiivpronoomenid aja jooksul omandada relatiivpronoomeni funktsiooni. Mati Ereli (2017b: 683) järgi on väga tõenäoline, et ka eesti keele üheosalised küsimarkerid läbisid samalaadse arengutee, mis võis välja näha järgmine:

1.	ainult küsimarker	<i>Kes tuli?</i>
2.	ka indefiniitse komplement- või adverbiallause marker	<i>Ma ei tea, kes tuli.</i>
3.	ka definiitse komplement- või adverbiallause marker ning tõlgendatav ka põhjata relatiivlause markerina	<i>Ma tean, kes tuli.</i>
4.	ka põhjaga relatiivlause marker	<i>Kas sa tead seda naist, kes tuli.</i>

Grammatiseerumisahela esimeses etapis alustavad interrogatiivsed pronoomenid (*mis*, *kes*) ning proadverbid (*kus*) eriküsilause. Tingimusel, et küsimuse sisu ja kontekst seda lubavad, võib küsimust vormistada ka küsiva komplementlausena, mille pealauses kirjeldatakse küsimissituatsiooni asjaolusid, näiteks nagu lauses „**Ma ei tea**, kes tuli“, millega edastatakse kõneleja huvi informatsiooni hankida või tema puudulik informeeritus kuulajaga võrreldes. (EKG 1993: 173) Esimese ja teise astme vahel toimub järkjärguline üleminek otsesest küsilausest küsivaks komplementlauseks ehk kaudseks küsilauseks.

Teise ja kolmanda astme vaheline areng puudutab kõrvallause pronoomenist (või adverbist) referendi ehk tähistaja tuntust või tundmatust. Grammatiseerumisahela ühel astmel on interrogatiiv-relatiivpronoomeniga tähistatav referent tundmatu (konkretiseerimata: „**Ma ei tea, kes** tuli“), järgmisel astmel peetakse pronoomeni või adverbist all silmas juba kedagi või midagi tuntut ja kindlat („**Ma tean, kes** tuli“).

Komplementi vormis kõrvallause on konstruktsioonilt juba väga lähedane tüüpilisele relatiivlausele. Üleminekuastmeks ühest lausetüübist teise on põhja ehk nimisõna(fraasi) lisandumine pealausesse, millega kõrvallause pronoomenist või -adverbist sidend on viiteseoses („**Ma tean seda naist, kes** tuli“) (EKG 1993: 311).

Seega kujutavad kirjeldatud etapid, kuidas küsisõna aste-astmelt omandas sidendi funktsiooni restriktiivses ehk piiritleva iseloomuga relatiivlause (selle pealause sisaldab korrelaati või see on sinna lisatav), mida peetakse ka tüüpiliseks relatiivlauseks, milles pealause suhe kõrvallausesse on selgelt alistav. Vähem alistatud on mitterestriktiivsed ehk pealauses nimetatud põhisõna kirjeldavad, selle kohta infot lisavad relatiivlause, mis on seepärast iseseisvamad üksused, sarnanedes veel mitme tunnuse poolest (nt sõnajärg) rindosalausega. (Erelt 2017a: 740–742) Alistus- ja rinnastussuhte vahekorda ning selle olulisust siin uuritavate sõnade grammatiseerumisel vaatleb järgnev alapeatükk.

1.3. Alistussidendi kujunemine konnektiivlaiendiks

Eelnevas alapeatükis esitatud grammatiseerumisahel põhines üheosaliste küsisõnade ka põhjaga relatiivlause sidendiks kujunemise mudelil, mille siin töös võtsin aluseks liitsete samafunktsiooniliste üksuste kujunemise hüpoteesi esimeses pooles.

Grammatiseerumisetappide hüpoteesi jätku moodustav teine pool ehk järgnevas kahes alapeatükis esitatud muutuste ahel on loodud juba siin uuritavate sõnadega samast grammatilisest kategooriast pärit sõna *kusjuures* kujunemisest lähtudes.

Sõna *kusjuures* puhul täheldati nimelt, et kuigi see vormistas traditsioonilise grammatika kohaselt seose kogu pealause ja seda laiendava relatiivlause vahel (EKG 1993: 315), siis uue meedia korpuses (sisaldab foorumite, jututubade jms tekste) märgati seda toimivat ka diskursusepartikli funktsioonis. Seega oli sõna *kusjuures* subordinatiivsest sidendist kujunenud ka partiklik, läbides oletuslikult järgmisi grammatiseerumisetappe: alistav sidend > üldlaiend (siin töös: *konnektiivlaiend*) > diskursusepartikkel. (Metslang jt 2014: 156) Siinses jaotises on lähema tähelepanu all alistavast sidendist konnektiivlaiendiks kujunemise järk.

Alistavast sidendist konnektiivlaiendiks ehk rinnastusseost vormistavaks ja seejuures seost täpsustavaks sidendiks (EKG 1993: 99–101) kujunemine võis uurijate oletuste põhjal muu hulgas tuleneda kogu lauset laiendava relatiivlause ebatüüpilisest, pigem koordinaatsiooni meenutavast alistuseseost, mille tõttu alistav sidend reanalüüsiti võrdväärseid osalauseid ühendavaks konnektiivlaiendiks. (Metslang jt 2014: 156)

Kogu pealause laiendava relatiivlause ebatüüpilisus selgub näiteks kõrvutusest tüüpilise relatiivlausega, mis Lehmanni (1986: 664) järgi on tuntud sellise konstruktsioonina, mis koosneb substantiivi(fraasi)st ja alistatud osalausest ehk kõrvallausest; substantiivi(fraasi) loetakse seejuures relatiivlause põhjaks, mida alistatud osalause ehk relatiivne kõrvallause atribuudina laiendab. Järelikult kuulub tüüpiline relatiivlause atribuudi ehk täiendina ka pealause lauseliikmelisse koosseisu.

Tüüpiliseks relatiivlauseks loetakse veel peamiselt restriktiivseid ehk põhisõna klassifitseerivaid relatiivlauseid, millele vastanduvad vähemtüüpilised, mitterestriktiivsed relatiivlauseid, mis vastupidiselt eelmistele ei klassifitseeri ega liigita, vaid väidavad midagi või lisavad infot pealause põhja kohta, olles seejuures tavapärastest subordineeritud lausetest sõltumatamad, kuna ei moodusta põhjaga nõnda ühtset tervikut. Mitterestriktiivlauseid on asendatavad iseseisva lausega nagu näites (a).

- (a) *Ta aktsiate tõus oli märgitud tuttavate naeratustesse, mille ehtsuses ta muide kahtles* = *Ta aktsiate tõus oli märgitud tuttavate naeratustesse. Nende / naeratuste ehtsuses ta muide kahtles.*

(EKG 1993: 312–313)

Mitterestriktiivsete relatiivlauset hulka loetaksegi ka kogu eelnevat pealauset laiendavad relatiivlaused, mis on seega tüüpilisest alistatud lausest sõltumatumad. Samal ajal ei kuulu need ka pealause lauseliikmelisse koosseisu ja lisaks eristuvad need kõigist tüüpilistest kõrvallausestest veel sellegi poolest, et sidend kannab pealause sisu kõrvallausele, kusjuures reeglipäraselt toimub vastupidine: korrelaadi kaudu kantakse hoopis kõrvallause sisu pealausele. Võrdluseks on allpool esitatud näide kogu lauset laiendavast relatiivlausest (b) ja restriktiivsest relatiivlausest (c).

(b) [*Ta hakkas nutma*], > [*mis oli temast üsna ootamatu*].

(c) [*Juku valib ikka selle tee*], < [*mida mööda minna ei tohi*].

(Erelt 2017a: 738–741, 749; EKG 1993: 312, 315)

Kui tuua siinpuhul võrdluseks näiteks saksa keele sama konstruktsioon, siis sealgi sarnanevad kogu lauset laiendavad relatiivlaused oma sõltumatuses koordinatiivsele osalausele, kuid siinjuures viitab selle subordinatiivsele olemusele siiski lause ülesehitus, milles finiitverb paikneb alati lause lõpus („Hans ist gekommen, worüber ich mich *gefremt habe*“) (v.a mõningail juhtudel, kui kogu lauset laiendav relatiivlause on sisestatud lausesse kiilu kujul) (GDG 1984: 787). See-eest eesti keeles kalduvad mitterestriktiivsed laused üldiselt kasutama rohkem pealausele iseloomulikumat V2 sõnajärge (Lindström 2004: 421).

Seepärast sarnaneb osa kogu lauset laiendavad relatiivlaused pealausega nii süntaktilise kui ka sisulise ülesehituse poolest, mis teeb need küllaltki võrdväärseiks rinnastatud osalausestega. 2017. aastal ilmunud „Eesti keele süntaks“ on näiteks määranud sõna *kusjuures* juba rinnastatud osalauseid ühendavaks konnektiivlaiendiks (nagu ka *seejuures*, *seetõttu*). (Erelt 2017b: 65; Hennoste 2017: 485–486, Erelt 2017a: 652–653) Kogu lauset laiendav relatiivlause, millel on pealausele vastav sõnajärg, võib seetõttu kujutada uuritavate sõnade puhul võimalikku siirdeetappi subordineeritud sidendist konnektiivlaiendiks, mis vormistab ja piiritleb seost kahe võrdväärse lause vahel.

Lisaks eespool nimetatud tunnustele (süntaktiline iseseisvus, sõltumine/sõltumatus, sõnajärg) eristab rind- ja põimlauseid veel see, et nendega väljendatakse erinevaid sisusuhteid: ainult põimlauset kasutatakse koha, viisi, aja, tingimuse või otstarbe väljendamiseks. Samas kontsessiivset ehk möönvat suhet (nagu *kusjuures*) ning

kausaalset ehk põhjuslikku suhet (nagu selles töös põhiliselt uuritavad relatiivadverbid *mispärast*, *mistõttu* ja *misläbi*) võib esitada nii alistuva kui ka rinnastatud lause abil. (Erelt 2017a: 652) Varasemalt on mööndussuhet vormistavate konjunktsioonide rinnastuse-alistuse vahekorda täpsemalt analüüsitud *kuid*- ja *kuigi*-lausetel põhjal ning tõendatud alistatud lausetel sarnasus rinnastatud lauseile mitmel keele tasandil (semantilisel, pragmaatilisel, vormilisel, grammatilisel) (Plado, Lindström 2011; Sokk 2015).

Eelnevat silmas pidades võib väita, et (eriti möönvat ja põhjussuhet vormistavad) kogu pealauset laiendavad relatiivlausead asetsevad rinnastus- ja alistussuhte küllaltki piiripealses alas, mistõttu mõningail juhtudel võib neid ühendavat sidendit tõlgendada konnektiivlaiendi ehk omavahel võrdseid lauseid ühendava konjunktsioonina.

1.4. Konnektiivlaiendi kujunemine diskursusepartikliks

Eelmises alapeatükis kirjeldatud alistatud osalause suurema sõltumatuse saavutamine on osa insubordinatsiooniprotsessist ehk varasema subordineeritud lause iseseisvumisest (Cristofaro 2016: 393-394). Iseseisvunud lausel võivad olla struktuurilt subordineeritud lausele omased tunnused (Cristofaro 2016: 394). Keeliti võivad need tunnused varieeruda. Nicholas Evans (2007: 2) märgib, et põhimõtteliselt võib insubordineerunud lauses esineda mis tahes alistatud osalause erijooni; muu hulgas saavad nendeks olla näiteks alistavad sidendid, alistatud lausele iseloomulik sõnajärg või tunnuslikud käänded jms.

Insubordinatsiooni kui nähtuse kujunemise teid ja põhjuseid on seni küllaltki vähe uuritud (Cristofaro 2016: 394). Varasemalt on Evans (2007: 3–8) kõrvallause iseseisvumise ühe mehhanismina leidnud toimivat väljajätu ehk ellipsit. Eesti keeleski leidub konstruktsioone, mis sellist arenguvõimalust kinnitavad, näiteks komplementlausekujulised hüüdlausead. Oletatavasti on need iseseisvunud üllatust, imetlust või tähelepanu juhtimist väljendavat öeldist laiendavast komplementlausest. Sellised komplementlausead võivad alata nii siduva ase- või määrsõnaga (a) kui ka mõne muu siduva sõnaga, kui tuumaga märgitu kontekstist selgub (b). (EKG 1993: 181)

(a) *On üllatav, millise idiootliku visadusega säilitavad inimesed oma orjameelsust.*

→ *Millise idiootliku visadusega säilitavad inimesed oma orjameelsust!*

(b) *Keda ma näen! Mis sa räägid!*

Cristofaro (2016: 409) on pealause väljajäru ühe põhjusena välja pakkunud asjaolu, et „kaotatud“ lauseosal polnudki vestluses erilist rolli, see oli kommunikatiivsest aspektist väheoluline, sest selle sisu selgus niikuinii konteksti kaudu.

Kirjeldatud insubordinatsiooni võttele lisaks on Sonia Cristofaro (2016: 398) vestlusanalüüsi põhjal välja käinud teisegi võimaliku mudeli, milles subordineeritud lause struktuurile sarnaseid lauseid kasutatakse eesmärgiga algetada vestluses uut teemat või hoopis selleks, et juba käimasolevasse tuttavasse teemasse midagi täpsustusena lisada. Sellised laused on vestluses juba täiesti iseseisvad üksused süntaktilise, semantilise, pragmaatilise ja prosoodilise iseloomu poolest (Cristofaro 2016: 399). Ka nende insubordinatsioon võis alguse saada eelnimetatud põhjustel: vestlusesse sisestatud alistatud lause tunnusjoontega lausungid olid oma olemuselt juba pealausest sedavõrd sõltumatud, et ajapikku hakati neid tajuma ja kasutama omaette üksustena. Pea- ja kõrvallause vahelise otsese sideme algselt nõrgenemise ja seejärel katkemise pärast on kirjeldatud insubordinatsiooni kujunemisviisi nimetatud osalause lahknemiseks. (Cristofaro 2016: 400-401)

Nii ellipsit kui ka osalause lahkenemist võib olemasoleva materjali põhjal insubordinatsiooni väljakujunemisel täheldada nii alistatud lause kui ka rinnastatud lause puhul (Cristofaro 2016: 409, 412). Eesti keeles oli sõna *kusjuures* näitel tegemist insubordinatsiooniga arvatavasti varasema alistatud lauseosa üha kasvava sõltumatuse ja võrdväärsuse saavutamise, mistõttu see ühel hetkel lihtsamini iseseisvaks tõlgendatav oli (Pärt 2014).

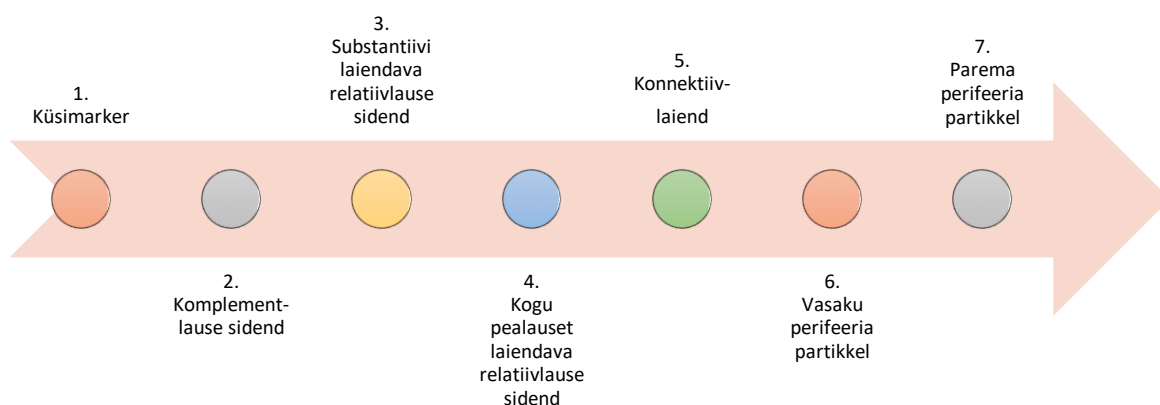
Kõrval- või osalause iseseisvudes ei seostu varasem sidend enam talle eelneva pea- või osalausega, vaid laiemalt eelneva diskursusega, mistõttu ta ka ei toimi enam rinnastusega alistussidendina, vaid diskursusepartiklina. Mõningatel andmetel on eelkõige insubordineerunud põhjuslikkust väljendavad osalused, kuna keelekasutajate jaoks on suhtluses oluline koht koherentsusel. Koherentsuse ehk sidususe üks põhitüüpidest on põhjuslikkus ning vestluses ühendavad kõnelejad diskursuse elemente tihtipeale põhjussuhtega. Sel viisil „juhatavad“ nad kuulajat partiklite abil, signalseerides, missugune seos valitseb diskursuseüksuste vahel. (Pander Maat, Sanders 2001: 248)

Partiklid on (inter)subjektiivsed keelendid, mis asuvad lause või lausungi põhisisust väljaspool, lause perifeerias, kus nad toimivad teksti või kõne metadiskursuse tasandi

üksustena. Subjektiivsus seejuures väljendub kõneleja või kirjutaja isikliku arvamuse või suhtumise avaldamises prepositsiooni ehk lause tuuma kohta. Intersubjektiivsed keelendid jällegi on sellised, mis on rohkem kuulajale või lugejale orienteeritud. (Traugott 2012: 8)

(Inter)subjektiivsed funktsioonid on ühe hüpoteesi järgi jagunenud lause vasaku ja parema perifeeria vahel, kusjuures vasakusse perifeeriasse paigutatakse subjektiivsed kõnevooru üle võtvad ja eelnevaid diskursusi ühendavad ehk anafoorilised üksused ning paremasse perifeeriasse kõnevooru edasi andvad ning eelneva diskursusega ühendavad ehk katafoorilised üksused. (Traugott 2012: 7-8)

Järgneval joonisel (joonis 1) on kujutatud küsimarkeri diskursusepartiklik kujunemise kõigi senikirjeldatud grammatiseerumisetappide järjestus.

Joonis 1. Küsimarkeri diskursusepartiklik grammatisseerumise ahel

2. Grammatiseerimine ja keelekontaktid

Järgnevais peatükkides käsitlen keeleala, kus küsivad-siduvad sõnad on levinud paljude keelte hulgas keelekontaktide vahendusel, kirjeldan lähemalt kirjakeele võimalikku osatähtsust selliste üksuste levimisel üldiselt ning seejärel täpsemalt eesti kirjakeeles saksa keele eeskujul.

2.1. Euroopa keeleliit

Võrreldes maailma ülejäänud regioonidega, eristuvad Euroopa areaali kuuluvad keeled paljudest teistest mitme tunnusjoone poolest, mis on omased ainult selles piirkonnas kõneldavatele keelele. Selliseid erijooni on tuvastatud kokku 12, sealhulgas postnominaalsed relatiivlause, mida juhatavad sisse põhisõnaga käändes ühilduvad relatiivpronoomenid (*Tervita **kõiki**, keda näed*); indefiniit- ja definiitartiklid (ingl *the, a/an*); abiverbiga *have*-perfekt jne). Euroopa piirkonna keeled jagavad omavahel ka 14 vähemunikaalset ühist tunnust ehk sellist, mida võib leida esinemas mujalgi, väljaspool kõnesolevat keeleala. (Haspelmath 2001: 1493–1501; Metslang 2009: 54–58)

Nende kahe iseloomulike tunnuste komplekti kombineerimisel joonistuvad välja Euroopa keeleliidu piirid. Termin keskmine Euroopa keel (*Standard Average European*, SAE) koondab endas Euroopa areaali keeli iseloomustavaid karakteristikuid. (Haspelmath 2001: 1492-1493)

Nagu eespool loetletud, kuulub SAE keelte põhitunnuste hulka relatiivlause alustamine põhisõnaga käändes ühilduva relatiivpronoomeni abil. Sellist relativeerimise viisi kasutatakse peaaesjalikult Euroopa keeleliidu piires. (Haspelmath 2001: 1494; Fiorentino 2007: 265) Mitmes keeles (nt prantsuse, inglise, hollandi) langevad komplement- või relatiivlause siduvad pronoomenid seejuures kokku kas demonstratiiv- või interrogatiivpronoomenite või mõlemaga.

2.2. Keelekontaktide mõju. Sundgrammatiseerimine

Küsimarkeri funktsioonide laienemine küsisõnast kõrvallause alustavaks sidendiks on grammatiseerimisprotsessi tulemus. Selle kujunemismalli levimine täheldamisväärselt paljude keelte seas Euroopas aga on oletatavalt suuresti tingitud keelekontaktidest.

Keelekontaktide mõju areaalse mustri kujunemises kinnitavad uurimused, mis näitavad, et sarnane arengutendents ilmneb tõenäolisemalt ka SAE perifeeriasse kuuluvates keeltes, millel ajalooliselt on olnud SAE tuumikuga, peamiselt saksa ja prantsuse keelega, sage kokkupuude. (Heine, Kuteva 2006: 205-206)

Heine ja Kuteva (2006: 206–208) on leidnud ajaloost nii mõnegi näite olukordadest, milles keelekontaktid on mõjutanud küsisõna relatiivsidendina kasutuselevõttu mitte-indoeuroopa keeltes. Näiteks on baski keelde jõudnud relatiivmarker hispaania keele eeskujul, Balkani türgi keelde aga pärsia keele mõjul.

Sageli võivad jäljendaja-keeled mõjutaja-keelest täiesti uue grammatilise struktuuri mudeli kopeerida või (nagu on tavapärasem) algselt olemasolevale, kuid perifeersele kasutusviisile suurema tähtsuse omistada, misjärel viimasest kujuneb põhimudel. Sellise jäljendamise tulemusena:

- a. hakatakse olemasolevat mudelit kasutama sagedamini;
- b. mudeli kasutus laieneb uutesse kontekstidesse;
- c. mudelit hakatakse seostama uute grammatiliste funktsioonidega.

Samal ajal võib uus kasutusviis vana dubleerida, ilma et varasem kohe kõrvale heidetaks. (Heine, Kuteva 2006: 58, 208)

Peale Heine ja Kuteva on väljaspool Euroopa keeleareaali sarnaseid jäljendamismudeleid leidnud näiteks ka Ophelie Gandon (2016), kes uuris Kaukaasia piirkonda, ala, kus relatiivlauset siduva pronoomeni kujunemine interrogatiivmarkerist pole samuti sugugi levinud nähtus. Sealagi leidub siiski mõni keel, mis sellist relativeerimise strateegiat kasutab. Mõne puhul neist (udi, batsi, aseri ja urumi keeltes) on keelekontaktidel kindlasti olnud määrav roll sellesuunalise grammatiseerumisprotsessi toimumises.

Eespool nimetatud Kaukaasia piirkonna kartveli keelte hulka kuuluvate gruusia, svani ja megreli keelte puhul, kus substantiivi laiendava relatiivlause markerit kasutatakse ühtlasi küsimarkerina, on oletatud keelesisese grammatiseerumisprotsessi ja keelekontaktide samasuunalise toetava mõju koostoimet, mispärast nähtus küllaltki elujõuliseks kujunes. Seda oletust toetab asjaolu, et keelerühma ühel liikmetest, lazi keelel, millel oli ajalooliselt täheldatud keelesisese, teistega sarnase arengupotentsiaali olemasolu, sellist relativeerimise võtet välja ei kujunenud. Ühe suure erinevusena saabki

lazi keele korral esile tuua, et seda kõneldakse keelerühma piirkonna äärealal ning seepärast pole sel võrreldes teistega ka eriti kontakte indoeuroopa keeltega, mis arvatavasti oleks võinud keelesisest grammatiseerumisprotsessi potentsiaali realiseerida, nagu see arvatavasti toimus teiste keelerühma liikmete kujunemisel. (Gandon 2016)

Keelekontaktidest tingitud keele muutuse protsess võib hõlmata ka sundgrammatiseerumist. Sundgrammatiseerumist (selle esmase uurija Nicole Nau (1995: 121-122) järgi *Zwangsgrammatikalisierung*) tagajärjel või selle tulemusel võivad doonorkeelest vastuvõtvasse keelde jõuda sellisel grammatiseerumistasemel üksused, mille olemasolu keele loomuliku arengu taustal ei oleks võimalik. Uuenduslik üksus on loodud küll keele oma materjali baasil (tema foneetiline kuju pärineb kopeerivast keelest), kuid et selle struktuur ja funktsioonid on üle võetud teisest keelest grammatiseerumisprotsessi valmis produktina, siis selle vahepealsed astmed kopeerinud keele arenguloos ei kajastu. (Metslang 2016: 281-282; Heine, Kuteva 2006: 49)

Sundgrammatiseerumist juba uuritud näited on muu hulgas määravate ja umbmääraste artiklite (*see* ja *üks*) viljelemine kakskeelsete autorite poolt nende emakeele, saksa keele eeskujul 17. ja 18. sajandi eesti kirjakeeles, kui tõenäoliselt ei olnud artiklite kujunemise protsess eesti keeles veel alata jõudnud. Seejuures nende kasutus hilisemal perioodil arvatavasti osaliselt ka autentsema eesti keele oskuse väärtustamise tõttu hääbus, kuid on jälgitav taas tänapäevases keelekasutuses nimetatud sõnade artikliks grammatiseerumise algstaadiumis. Samamoodi on saksa keele *werden*-konstruktsiooni mõjul 17. sajandil vanas kirjakeeles levinud olnud soome-ugri keeltele võõras tuleviku väljendamis moodus (abiverbi *saama* olevikuvormi ja põhiverbi *ma*-tegevusnime abil, nt *saab olema*). Hilisematel sajanditel kahanes sellise konstruktsiooni esinemissagedus, kuid selline mall jäi kasutatavaks teatud sobivas grammatilises ümbruses (peamiselt koos staatiliste ehk seisundiverbidega) tänapäeval isegi mõningase kasutussfääri laienemise ja sageduse tõusuga ajakirjanduskeele näitel (Prass 2011: 42). (Metslang 2016: 282, 286–290)

2.3. Kirjakeele mõju interrogatiiv-relatiivsõnade kujunemisele

Keel kui pidevalt arenev süsteem kohandub ümbritsevate sotsiaalsete ja kultuuriliste tingimustega ning vaieldamatult on kirjakeele levikul olnud keeltele üldiselt tohutu mõju (Rutten, van der Wal 2017: 116). Haspelmath (2001: 1506) on näiteks Euroopa

keeleareaali tekke paljuski sidunud ladina keelel põhineva kultuuriruumiga, mis suuresti levis kirjutatud tekstide vormis. Paljude teiste uurijate (Heine, Kuteva 2006: 218–226; Rutten & van der Wal 2017; Fiorentino 2007: 284, 285) arutlused ja tööd SAE keelte relatiivlausete põhjal on jõudnud tulemuseni, et vähemasti relatiivlausete vormistamise viis põhineb mitme romaani, germaani ja slaavi keele puhul üsna selgesti ladina kirjakeele eeskujul.

Asesõna või partikli abil relatiivlause pealausega sidumise viis on ka germaani ja slaavi keeltes ühena võimalustest tavaliselt alati olemas olnud. Seda kinnitavad germaani ja slaavi keelte kirjakeele kujunemisperioodi algusesse jäävad tekstid (sealhulgas piiblitõlked), mis juba sisaldavad relatiivlauseid. Sellise, pronoomeni või partikli abil relativeerimise strateegia muutis arvatavasti valdavaks siiski kirjakeele esiletulek. (Maček 1987: 103, 130)

Kirjakeele mõju näitab muu hulgas ka järgmine saksa ja inglise keeles aset leidnud muutus: 10.–11. sajandi paiku kasutati inglise ja 12. sajandil saksa keeles relatiivsidendina partiklit ja/või partikli ja näitava asesõna kombinatsiooni (Maček 1987: 109–110); 17.–18. sajandil, kirjakeele leviku ja tähtsuse kasvades, vahetas enamik germaani keeli suures mahus oma varasemad demonstratiivpronoomenitega relatiivsidendid interrogatiivsete vastu (Rutten, van der Wal 2017: 113, 119). Relatiivlausest alustavatest sidenditest on seejuures küsivad pronoomenid ja adverbid kõige kirjakeelepärasemad ja keerukamad. Maček (1987: 110–111, 113) leidis seejuures, et interrogatiivpronoomenite kasutuselevõttu toetasid ja edendasid eelkõige tõlked ladinakeelsetest tekstidest.

Kui sageli saavad uuendused alguse pigem suulisest keelekasutusest ning need võivad alles hiljem kirjakeeles kajastuda, leidub siiski erandeid. Üheks erandiks on juhud, mil mudelkeel on ligipääsetav üksnes kirjalike allikate kaudu ja seejuures jälgendaval keelel oma kirjakeelt ei olegi. Tõlkimisel püütakse seejuures peamiselt lähtuda mudelkeele struktuurist; äärmiselt tõenäoline on ka teksti koherentsuse seisukohalt oluliste markerite kopeerimine mudelkeelest. Jälgendamine on soodsam veel olukorras, mil mudelkeelt esindab võimupositsioonil või arenenum ühiskond. (Heine, Kuteva 2005: 97, 250)

Ka kirjalik esitusviis ise on sealjuures prestiižne meedium, mida kasutatakse lisaks oluliste eluvaldkondade, nagu hariduse, religiooni ja kirjanduse levitamisel ning mille

kaudu seepärast uuenduslikud üksused võivad paremini mõjule pääseda (Metslang 2016: 293).

2.4. Eesti kirjakeelele kujunemine ja saksa keele mõju sellele

Eesti kirjakeel on kujunenud siinsetel aladel kõneldud keele ja osaliselt varasemate indo-euroopa kirjakeelte (eriti ladina ja saksa keele) eeskujul (Laanekask 2004: 13–18). Põhiosas mõjutas eesti kirjakeele arengut, eriti selle kujunemisperioodil 16.–19. sajandil, saksa keel, mis oli isegi kuni ühe kolmandiku osa siinse rahvastiku, sealjuures peamiselt linnade ja ülemklassi keel (Ziegelmann, Winkler 2006: 45).

Võõrmõjulised jooned avalduvad eesti keele kõigil tasanditel (sõnavaras, morfosüntaksis), eriti tugevalt aga süntaksis (Kask 1970: 33). Näiteks on eesti keel üle võtnud saksa keelele omase tava paigutada kõrvallauses tegusõna pöördeline vorm kõige lõppu, misjuures võõrmõjulisusele osutab muu hulgas see, et sugulaskeeles, soome keeles kohtab sellist kasutust üksnes väga markeeritud lausete puhul (Ziegelmann, Winkler 2006: 65). Iseäranis järjepidevalt järgivad sellist verbipaigutust näiteks relatiivlauseses Müller, Stahl ja Rossihnius (Köpp 2001: 72; Köpp 2004: 67).

13. sajandil, mil sakslased jõudsid Eesti aladele ning asusid ristiuskule levitama, polnud eestlastel kirjalikku kultuuri tekkinud: ajaloolist ja kirjanduslikku pärimust, uskumusi, seadusi ja igapäevast teavet vahendati suulises vormis. Eelkristlikust perioodist pole kirjanduslikest allikatest mingisugust teavet. (Laanekask 2004: 13)

16. sajandist alates võib rääkida kirjakeele traditsiooni väljakujunemise algusest, mis oli osaliselt kantud trükikunsti levikust ja osaliselt luterlikust põhimõttest tuua jumalasõna rahvani tema emakeeles; selle lugejas- ja kirjutajaskond oli esialgu piiratud peamiselt saksa vaimlikega. Sellest perioodist on meieni jõudnud küllaltki väike hulk trükiseid. (Laanekask 2004: 15–17)

17. sajandil võib täheldada tekstikorpuse märgatavat suurenemist ja teadliku normeerimise algust. (Laanekask 2004: 19) Misjoniliikumine, mis hõlmas pühakirja kuulutajaist saksa noormeeste asumist Eesti- ja Liivimaa aladele pastoreiks, tõi kaasa ka nn misjonilingvistika. Kohaliku keele kui usu levitamise olulise tööriista omandamine ja piibli tõlkimine olid olulised eesmärgid, mille pärast ilmusid sel perioodil esimesed eesti keele kirjeldused ja grammatikad. Misjonilingvistikale tunnuslikult kasutati uuritava

keele kirjeldamiseks ladina või saksa keele põhja, st kirjeldati keelt peamiselt nende struktuurist lähtuvalt ehk kontrastiivsel meetodil. (Kasik 2011: 17, 25–27) Seega oli eesti kirjakeele loojaks ja selle peamiseks sihtrühmaks sel perioodil saksa vaimulikkond, kes oli kohaliku keele omandanud sageli puudulikult ning püüdis seda kasutada saksa ja ladina keele eeskujul. Kui Heinrich Stahl 1637. aastal kirjutas esimese eesti keele grammatika, lähtus ta selles täielikult ladina ja saksa keelest (Kask 1958: 8–10), nt esitas Stahl deklinatsioonitabelis viis käänet (nominatiiv, genitiiv, daativ, akusatiiv ja ablatiiv), mis ühtisid saksa keele käänetega, ning ühe käände (vokatiiv), mis oli üle võetud ladina keelest. (Kasik 2011: 28)

Grammatikate koostamine oli üks ettevalmistavaid protsesse piibli tõlkimiseks. Piibel ilmus 18. sajandi esimesel poolel, 1739. aastal Anton Thor Helle poolt põhjakeelse keelde tõlgituna ning seda tunnistati kui eesti kirjakeele normi, mille järgi põhiliselt keelt õpiti ja mis paljudes kodudes oli ainus kirjavara – piibli keelel oli seepärast tuntav mõju eesti kirjakeele kujunemisele. (Kasik 2011: 36)

19. sajandil säilis saksa keel haritlaskeelena, mis seostus ka võimu, majandusedu, hariduse ja kultuuriga, samas kui eesti keel jäi valdavalt talurahva keeleks. Samas tõusid eesti kirjakeele saksa ja ladina eeskujude asemele sugulaskeeled, sh eriti soome keel, millest lähtuti nii uutes grammatikakirjeldustes kui ka uue kirjaviisi valikul. (Laanekask 2004: 32-33; Raag 2008: 289) 19. sajandi teisel poolel asusid eesti keelekorraldusega tegelema eesti soost kirjamehed ja 1870. aastate alguses pääses uus soomepärase kirjaviisi lõplikult võidule ning sõnavaraski pöörduti teadlikult soomepärase eeskujuga poole (Laanekask 2004: 38-39; Kasik 2011: 152; Raag 2008: 110). Saksa keele mõju nõrgendas veelgi vene keskvalduse käivitatud venestamine 1885. aastal. (Laanekask 2004: 43)

Saksa keele mõju vähendamine jätkus 20. sajandil Johannes Aaviku juhitud kõrvallause sõnajärje degermaniseerimisega ehk verbilõpulisuse vältimisega kõrvallauseis (Aavik 1912: 353–369). Teiseks kümnendiks olid põhilised eesti kirjakeele reeglid kinnistunud ning olulisemate ajalehtede ja kirjastuste juurde võeti Emakeele Seltsi üleskutsel ka keeleteoimetajad (Kasik 2011: 152-153).

2.5. Saksa keele võimalik mõju relatiivadverbide kujunemisele eesti keeles

Uurimuste järgi eelistatakse kõneldud keeles pigem süntaktiliselt lihtsamaid struktuure, mida on kognitiivselt hõlpsam töödelda ning mille analüüs ei ole seetõttu nõnda aeganõudev – süvenemiseks vajaminevat aega on võimalik kasutada pigem kirjutajal ja lugejal kui kõnelejal ja kuulajal. (Maček 1987: 106, Fiorentino 2007: 266–271, 277)

Bernd Kortmann (1998: 523) märkis, et tavapäraselt on pika kirjakeele traditsiooniga kehtel välja kujunenud suur valik sageli semantiliselt nüansirikkaid adverbiaalseid sidendeid, samas kui lühikese kirjakeele traditsiooniga kehtel nende hulk märkimisväärselt väiksem on.

Taolise olukorra ees võisid eesti kirjakeele kujunemise algusperioodil 17.-18. sajandil seista ka saksa vaimulikud ja teised kirjamehed, kes soovisid saksakeelseid tekste selle eeskujul eesti keelde ümber panna: puudu jäi sihtkeelsetest sidenditest, mis aitaks lauseosasid omavahel otstarbekalt ühendada. Näiteks kirjutas Anton Thor Helle (1732: B60a-B61a) eesti grammatika ülevaates sidesõnadest nõnda: „Selles keeles pole palju sõnu, millega talupoeg oma lauseid ühendaks“. Veidi teises sõnastuses kordas sama mõtet August Wilhelm Hupel veel ligi pool sajandit hiljem ilmunud keeleõppe käsiraamatus küllaltki teravalt: „pandagu tähele, et eestlastel on neid [konjunktsioone] üldse vähe. Oma lausete täpset sidumist pole ta endale mureks võtnud (Hupel 2011 (1780): 84)“.

Lisaks põhjendavale vajadusele sidendite järele võib ka nende ülesehitusest lähtuvalt oletada, et liitsete küsiv-siduvate sõnade struktuuri puhul on kopeeritud saksa keele samafunktsioonilisi sõnu, mis moodustatakse küsisõna ja kaassõna ühendamise teel ning mida leidub saksa keeles üsna suurel hulgal (nt *wodurch* 'misläbi', *wonach* 'misjärel'; vt veel pt 2.6) (Cysouw 2004: 5; Duden 2009: 585-586). Nõnda võis saksakeelne materjal olla mudeliks, mille põhjal loodi grammatilised struktuurid, mis ei vasta otseselt eesti keele reeglipärasele kirja-pildile, kuna viimane näeks ette küsiv-siduva asesõna ja kaassõna teineteisest lahku kirjutamise ning seejuures nõuaks küsiva-siduva asesõna ühildumisel kindlat käändevormi, milleks enamasti oleks genitiiv, näiteks *misjärel* ~ *mille järel*, *mispeale* ~ *mille peale*, *mistõttu* ~ *mille tõttu* jne (EKG 1993: 37).

Üldiselt on kaassõna-fraasi liitumine seniajani produktiivne viis uute adverbide moodustumiseks. Tänapäevaste tekstide puhul on jälgitav, et kaldutakse sageli kokku kirjutama selliseidki kaassõna-fraase, mis normingu kohaselt lubatud ei ole, kusjuures

asesõnalise laiendiga kaassõnafraasid on eriti alati liituma, nt *sellepeale, selleläbi, sellejaoks, millegipärast* (Kasik 2015: 410). Peale selle võib toimetamata keeles kohata tendentsi jätta liitvormi esiosa, mida tavapäraselt ei deklioneerita, ka sellise adverbi puhul muutmata kujule, nt *kuspool, kuspoolt* (Kasik 2015: 409-410). Nimetatud kasutusmuutustest lähtudes võiks eeldada, et sarnased vormimuutused võiksid kehtida ka küsiv-siduvate ühendite puhul, mis näeks välja järgmise ahelana: *mille pärast > millepärast > mispärast* ning osutab, et nominatiivne kokkukirjutatud vorm sobituks väga hästi ka keele loomuliku arengusuunaga.

2.6. Relatiiv- ja konnektiivadverbid saksa ja eesti keeles

Siin töös uuritavad relatiiv- ja konnektiivadverbid kuuluvad nii saksa kui ka eesti keeles komplekssete proadverbide hulka. Proadverbid nagu adverbidki võivad väljendada kohta, aega, viisi ning ka põhjust, möödust või otstarvet. (Duden 2009: 572; EKG 1995: 32)

Vaadeldavaid liitsõnu nimetatakse saksa keeles täpsemalt prepositsionaaladverbideks (sks *Präpositionaladverbien*), lähtudes nende ülesehitusest: liitüksuse põhiosa moodustab eessõnana toimiv kaassõna ehk prepositsioon. Liitumi esiosaks saab olla proadverb, näiteks *da(r)*- 'seal', *hier*- 'siin' või *wo(r)*- 'kus', misjuures sulgudes antud häälik *r* lisandub, kui liituv kaassõna algab täishäälikuga. Komplekssed proadverbid jagunevad anafoorilisteks-deiktilisteks (siin töös *konnektiivadverbid*) ja interrogatiiv-relatiivadverbideks (siin töös *relatiivadverbid*), millest esimesed algavad kohta osutavate proadverbidega *da* või *hier*, teised küsiva-siduva proadverbiga *wo*. Omavahel moodustavad neist sarjad, nagu *darauf – hierauf – worauf, dabei – hierbei – wobei, dadurch – hierdurch – wodurch, dafür – hierfür – wofür, dagegen – hiergegen – wogegen, danach – hiernach – wonach, darüber – hierüber – worüber*. (Duden 2009: 572, 578–583)

Eesti keeles uuritavate sõnade esiosaks on vastavalt relatiiv- ja konnektiivadverbide puhul kas küsiv-siduv pronoomen *mis* või näitav asesõna *see*; sealjuures on põhisõnaks samuti adpositsioon. Relatiivadverbide (küsiva-siduva asesõnaga *mis*) ja konnektiivadverbide (näitava asesõnaga *see*) vahel moodustuvad sarnaselt saksa keelele paarid, nt *misjaoks – seejaoks, misüle – seeüle, misläbi – seeläbi, mispeale – seepeale*. (EKG 1995: 18, 32; Vare 2012).

Saksa (a) ja eesti keeles (b) võivad relatiivadverbid:

1) alustada eriküsilause (Duden 2009: 578; Metslang 2017: 518, 525)

- (a) Worauf freut sie sich?
'Mille üle ta rõõmustab?'
- (b) Mistarvis sul seda vaja on?

2) alustada eriküsilausekujulist komplementlauset (Duden 2009: 578; Erelt 2017a: 682-683)

- (a) Man weißt nicht, **wogegen** sie eigentlich ist.
'Ei tea, mille vastu ta õigupoolest on.'
- (b) Ma tean nüüd, **misüle** nad vaidlesid.

3) siduda substantiivi(fraasi) laiendavat relatiivlauset pealausega (Duden 2009: 578; Erelt 2017a: 738)

- (a) Sie besteht auf einer Entschädigung, **worauf** sie eigentlich keinen Anspruch hat. 'Ta nõuab hüvitist, misjaoks tal õigust pole.'
- (b) Otsin endale vestmiku, misläbi *sain selgeks* itaalia keele.

4) siduda kogu pealauset laiendavat relatiivlauset (Duden 2009: 1037; Erelt 2017a: 749)

- (a) In der Klasse fehlen hundert Euro, **worüber** wir morgen noch *reden müssen*.
'Klassil puudub veel sada eurot, misüle peame homme veel rääkima.'
- (b) Kõpsetasin suure koogi, **misjuures** *ei kasutanud* ühtki muna.

Samuti on funktsioonidelt võrreldavad eesti ja saksa keele konnektiivühendid, mis võivad:

5) täpsustada osalausevahelist rinnastusseost (Duden 2009: 581; Erelt 2017a: 653)

- (a) Er nahm das Geld entgegen; **dabei** hatte er ein schlechtes Gewissen.
'Ta võttis raha vastu, sealjuures end halvasti tundes.'
- (b) Panin aasta jooksul raha kõrvale, **seeläbi** võin endale reisi lubada.

6) alustada iseseisvat lauset

- (a) Egon hat kein Geld. **Dagegen** hat Erna ganz andere Probleme.
'Egonil pole raha. Seevastu Ernal on hoopis teistsugused mured.'
- (b) Mart ostis ratta. **Seepärast** ta enam kooli ei hiline.

(Duden 2009: 584; Hennoste 2017: 485)

Eelkirjeldatust nähtub seega saksa ja eesti keele konnektiiv- ja relatiivadverbide struktuuri ja funktsioonide suur sarnasus. Erandlikuna võib aga välja tuua, et saksa keeles tingivad relatiivadverbid nendega algava kõrvallause verbilõpulisuse (HDK 2003: 9, 418, 422) eesti keeles on sõnajärg kõrvallauses vabam (vrd näiteid a ja b punktides 3 ja 4, tegusõna märgitud kursiiviga).

3. Uurimismeetodi ja materjali kirjeldus

3.1. Kasutuspõhine lähenemine

Oma töös lähtun kasutuspõhisest uurimismeetodist, mis olemusliku printsiibina tõstab esile keele ja selle reaalse kasutuse väga tihedat seost. Keelekasutuse tähtsustamise põhimõtte määratleb ka selle ainekogu, mida meetodi rakendamisel uuritakse: selleks on materjal, mida leidub just tegelikult keelekasutuses. Seepärast loetakse keele analüüsimisel ideaalseks materjaliks korpuseid, mis sisaldavad suures mahus eri valdkondadest pärinevat keeleainest. (Barlow, Kemmer 2000: 1-2, 10-11)

Kasutuspõhise lähenemise teine tähtis põhimõtte on väärtustada keelekasutuse iga juhtu. Ükski kasutusjuhtum ei ole vaid kõneleja/kirjutaja oma keelesüsteemi osa, vaid kuulub väljaõelduna või kirjutatuna juba keelesüsteemi kui tervikusse, milles ta funktsioneerib potentsiaalse sisendina nii teistele kui ka samaaegselt kõneleja/kirjutajale endale, mis läbi võib igast üksikjuhtumistki kujuneda mall. Analoogia on seega kasutuspõhise meetodi üks olulisemaid mehhanisme, mis aitab seletada keele omandamist, tootmist, vastuvõttu ning ka muutusi ja varieerumist. (Barlow, Kemmer 2000: 3-4, 7, 9-10)

Muutuste maht ja kiirus aga seostatakse kasutussageduse tõusuga, mis pärast sagedust loetakse kasutuspõhises uurimises üheks olulisimaks teguriks. Iga kasutusest saadud infokildu modifitseeritakse keeletöötlusprotsesside tulemusena ja nõnda muutuvad kuulnud erisugustest sisenditest lähtudes keelendi piirid ajapikku hägusamaks. Näiteks võib mingis kindlas semantilises või pragmaatilises ümbruses tihti koos esinevaid fraase hakata mõistma kui kokkukuuluvat sisulist tervikut. Selliste, mingis kontekstis koos kasutatavate esinemiste kordumisel lisatakse mentaalsel tasandil vastavale fraasile mingi uus tähendus. Mida sagedamini neid sõnu koos kasutatakse, seda kindlamaks muutub keelendi kui terviku tajumine ning seda enam kaotavad tema komponendid ühendis omaette tähenduse. (Bybee 2010: 60) Kasutussageduse kahanemine aga võib samuti mõjutada keelendi grammatiseerumisprotsessi, näiteks peatades selle ahela mingis punktis (Fischer 2007: 7).

Kasutuspõhine lähenemine arvestab uuemaid ettekujutusi mentaalse töötluse protsessidest, keele omandamisest, selle tootmisest ja mõistmisest ning on seletatav ka üldise kognitsiooni mehhanismidega (Barlow, Kemmer 2000: 6-7). Meetod ise omakorda aitab mõista keeleüksuse struktuuri, vormi, tähenduse jm aspektide samaaegse varieerumise ning järkjärguliste muutuste tagamaid keelekasutaja seisukohast (Barlow, Kemmer 2000: 13).

Keelelise üksuse dünaamikat mõjutab kasutuspõhise lähenemise põhjal suuresti kontekst ehk keskkond, sealhulgas sotsiolingvistilised olud (kultuur, keelekontaktid jm) (Barlow, Kemmer 2000: 2; Fischer 2007: 8). Keelelise ümbrusega arvestamine võib olla abiks mõistmisel, missugusel põhjusel muutused keeles aset leiavad. Näiteks võivad keelde mingil perioodil lisanduda uued struktuurid, kusjuures samal ajal iseloomustab vaadeldavat ajajärku sotsiolingvistiliselt pikaajaline keelekontaktide mõju. Nimetatud asjaolu võimaldab näha uue struktuuriga keeleüksuste tekkimises kas kakskeelsuse või ebatäpse õppimise tagajärge, mis analoogia alusel laiemasse kasutusse jõudnud. (Fischer 2007: 9)

3.2. Materjal ja töö käik

Uuritavad relatiivadverbid piiritlesin nendega, mille esiosa moodustab küsiv-siduv asesõna *mis*, jättes sellest tööst välja adverbiga *kuhu/kus/kust* algavad liitumid. Võrguväljaande „Eesti keele sõnapered“ (Vare 2012) alusel võtsin uuritavate sõnade hulka järgmised selles loetletud relatiivadverbid: *misjaoks*, *misjuures*, *misjärel*, *misläbi*, *mismoodi*, *mispeale*, *mispidi*, *mispoolest*, *mispuhul*, *mispärast*, *mistarvis*, *mistõttu*, *misviisi* ja *misüle*.

Nimetatud sõnade kohta kogusin materjali kahest korpusest, millest esimene oli Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus (<http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm>), mis sisaldab tekste alates 13. sajandist kuni 18. sajandi lõpuni, koos selle allkorpusega, mis omakorda koosneb 19. sajandi tekstidest; mõlemale on viidatud lühendiga VAKK. Teine allikas oli Eesti kirjakeele korpus (<http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>) (<http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/>), mis moodustub kümnendite kaupa kogutud tekstidest alates 1890. aastatest kuni 1990. aastateni. Eesti kirjakeele korpuses jagunevad tekstid kahe peamise žanri vahel, milleks on enamasti mittetõlkeline aja- ja ilukirjandus,

millele näidete juures sulgudes viidatakse vastavalt kui AJA ja ILU koos kümnendit märkiva aastaarvuga.

Leidmaks 16. ja 17. sajandi, alles kujuneva ja seepärast äärmiselt varieeruva ortograafiaga (nt võib relatiivadverbi koosseisu kuuluvast pronoomenist *mis* leida selliseid kirjakujusid nagu *minck*, *mingk*, *mingz*, *mix*, *mīck*, *miß*) perioodi relatiiv- ja konnektiivadverbide kasutusjuhud, kasutasin vana kirjakeele korpuse otsingut lemma järgi, mis aitas tuvastada kõik keelendi erisuguse kirja­pildiga esinemiskujud. 17. sajandi puhul, kuna lemmaga otsingut ei saanud teha Blume teostest, koostas­in päringud selle autori kohta eraldi sõnega otsingut kasutades.

Sõltumata uuritavate sõnade kirja­pildist korpusematerjal­is, kasutan kogu töö vältel neile viitamiseks tänapäevast kirjakuju.

Analüüsivat materjali käsitle­n sajandite kaupa, milleks on 16., 17., 18., 19. ja 20. sajand. Kasutatud korpused koosnevad väga erinevas mahus ning eri liikidest (ilmalik, vaimulik, ilu- ja tarbekirjandus jm) pärit materjalist, mille puhul on tõenäoline, et sellestki sõltus mõningal määral uuritavate sõnade esinemissagedus ja nende kasutus. Seepärast kirjeldan iga uut perioodi alustavas peatükis ülevaatlikult kasutatud korpuse keeleainest. Uurimistöö käigus selgitan välja, kui palju otsitavat relatiivadverbi mingis korpuses leidub. Kuna korpused on mahult erinevad, siis arvutasin uuritavate sõnade esinemissageduse korpuse 100 000 sõna kohta. Sel moel on võimalik sõnade osatähtsust erinevate korpuste/perioodide lõikes võrrelda. (Uiboed 2013: 78) Näiteks esineb sõna *mispärast* 17. saj korpuses 504 korral. Esinemissageduse leidmiseks 100 000 sõna kohta, tuleb sõna esinemiste arvu ning korpuse kogumahu suhe korrutada 100 000-ga. Mispärast sagedus on seega $\frac{504}{892\,869} \cdot 100\,000 \approx 56,45$.

Edasine uurimine hõlmab leitud relatiivadverbide funktsiooni määramist lauses. Määratavad funktsioonid on nimetatud alljärgnevalt:

interrogatiiv (INT) – relatiivadverb alustab küsilauset (nt *Mispärast sa selle raamatu ostsid?*);

komplementlause sidend (KMP) – relatiivadverb seob kaudset küsilauset pealausega (nt *Ma ei tea, mislābi su raamat minu kätte sai*);

substantiivi laiendava relatiivlause sidend (RES) – relatiivadverb vormistab seose nimisõna(fraasi) ja seda laiendava relatiivlause vahel (nt *Ei ole just palju selliseid raamatuid, **mispeale** ta nii vaimustusse satuks*);

verbi laiendava relatiivlause sidend (REV) – relatiivadverb vormistab seose tegusõna ja seda laiendava relatiivlause vahel (nt *Kõik pidid laulma, **misjuures** eksida ei tohtinud kordagi*);

kogu lauset laiendava relatiivlause sidend (REL) – relatiivadverb täpsustab sidendina tervet talle eelnevat lauset, kusjuures talle järgnevas lauses paikneb tegusõna lause lõpus (nt *Puhastasime kogu pargi prügist, **misjärel** see väga ilus välja nägi*);

konnektiivlaiend (KN) – relatiivadverb täpsustab sidendina tervet talle eelnevat lauset, kusjuures talle järgnevas lauses tegusõna ei paikne lause lõpus (nt *Nad olid olnud kümme aastat parimad sõbrad, **mistõttu** taaskohtumine kujunes emotsionaalseks*);

diskursusepartikkel (DP) – relatiivadverb alustab lauset eelnevat diskursust järgnevaga siduva partiklina (nt *Ajad olid olnud pikalt juba poliitiliselt segasevõitu, inimesed vaenulikud, uus keskkond harjumatu. **Mispärast** otsustasime siis perega lõplikult lahkuda*).

Erisus kogu lauset laiendava relatiivlause sidendi ja konnektiivlaiendi funktsioonis on tehtud osaliselt varasemas uurimuses sõna *kusjuures* puhul täheldatud grammatiseerumisprotsessis sõnajärje muutuse võimaliku olulisuse tõttu (Pärt 2014). Nimelt, nagu siinse töö peatükis 1.3 kirjeldatud, paikneb kogu lauset laiendav relatiivlause alistuse ja rinnastuse telje piiripealses alas, eristudes mitme tunnuse poolest tüüpilisest kõrvallausest ja sarnanedes seejuures mitme omaduse poolest osalausele. Eeldan siin töös, et kui uuritavaid relatiivadverbe kasutatakse kogu eelnevat lauset täpsustava lause sidendina ilma verbilõpulise sõnajärjeta, siis väheneb olulisel määral sellega algava lause tajumine alistuvana, misjärel, sõltuvust märkiva tunnuse kadudes, on sel konstruktsioonil suurem eeldus iseseisvuda, misjuures relatiivadverb selle ees tõlgendatakse ümber diskursusepartiklikaks.

Kogutud materjalile toetudes võiks osaliselt olla vastatav esimene uurimisküsimus, mille eesmärk oli teada saada, kuidas uuritavad relatiivadverbid eesti keelde jõudsid: kas

nende kasutusmuster peegeldab astmelist grammatiseerumisprotsessi või viitab sundgrammatiseerumisele.

Põhjalikumaks läbitöötamiseks valisin uurimusse kolm kausaalset relatiivadverbi: katkematu ja suurima kasutussageduse, varaseima kasutusaja ja suuri muutusi sisaldava kasutusdünaamika tõttu relatiivadverbi *mispärast*; lisaks suhteliselt suure sagedusega esinevad relatiivadverbid *misläbi* ja *mistõttu*, millest esimene on kasutusel juba vanimates kirjakeele allikais, teine aga on üks uuematest relatiivadverbidest, mille arengut saab korpustes jälgida.

Relatiivadverbi *misläbi* tähendus algselt täielikult kausaalne ei olnud: see on sajandite jooksul nihkunud abivahendit ja viisi näitavast üha enam põhjust markeerivaks sõnaks, mis sellisena alles võis konkureerida sõnaga *mispärast* kasutuse pärast. Seetõttu jälgin töös ka relatiivadverbi *misläbi* sisaldavate lausete puhul, missugust tähendusseost see lauseis vormistab.

Nende kolme relatiivadverbi kasutuse analüüsi põhjal püüan vastata ka uurimisküsimusele sellest, missugused võisid olla tegurid, mis mõjutasid vaadeldavate sõnade kasutust 16. kuni 20. sajandi kirjakeeles.

Analüüsis koondub põhitähelepanu relatiivadverbide ümber, kuid nende kasutusmustrite mõistmiseks olen uuritavate sõnade hulka lisanud neile vastavad, samamoodi saksa keele eeskuju avaldavad, näitava pronoomeniga konnektiivadverbid (*seepärast*, *seeläbi*, *seetõttu*). Eelnimetatud kahele sõnarühmale omakorda lisaks kaasasin analüüsi ka vastavad eesti keele sõnamoodustusele omasema genitiivse pronoomeniga relatiivühendid (*mille pärast*, *mille läbi*, *mille tõttu*) ja konnektiivühendid (*selle pärast*, *selle läbi*, *selle tõttu*) (EKG 1995: 37), mille puhul soovisin välja selgitada arvatava eesti- ja saksapärasema malli kasutuse vahekorra muutused. Sealjuures oletan, et saksa keele mõju kahanemisel (mh eesti keelt emakeelena valdavate kirjanike ja haritlaste ilmudes kirjakeele maastikule) tuli omastavalise küsiva-siduva pronoomeniga ühendvormi kui loomulikuma kasutus rohkem esile nii relatiiv- kui ka konnektiivüksuste puhul ning et eri vormide vahel võis välja kujuneda funktsioonide jaotus, milles üht vormi eelistatakse teisele.

Selles töös kogutud ja analüüsitud lausete hulk on esitatud allpool olevas tabelis 1.

Tabel 1. Analüüsitavaid sõnu sisaldavate lausete hulk perioodide kaupa

	<i>selle</i>	<i>see-</i>	<i>mille</i>	<i>mis-</i>	Sõnu korpuses
16. sajand	0	3	0	5	2 523
17. sajand	0	898	0	530	892 869
18. sajand	13	321	0	236	654 790
19. sajand	206	209	32	325	1 101 442
20. sajand	617	533	106	568	3 991 000
Kokku	836	1964	138	1664	6 642 624

Tabeli 1 päises on nimetatud konnektiivühendi, -adverbi, relatiivühendi ja -adverbi asesõnaline osis, millega algavaid sõnu sisaldavate uuritud lausete arv on näidatud vastava perioodi juures. Uuritud lauseid oli ühtekokku 4602.

4. Relatiivadverbide analüüs sõnade *mispärast*, *mistõttu* ja *misläbi* põhjal 16.–20. sajandi kirjakeele korpustes

4.1. Ülevaade relatiivadverbide kasutusest kirjakeele korpustes 16.–20. sajandil

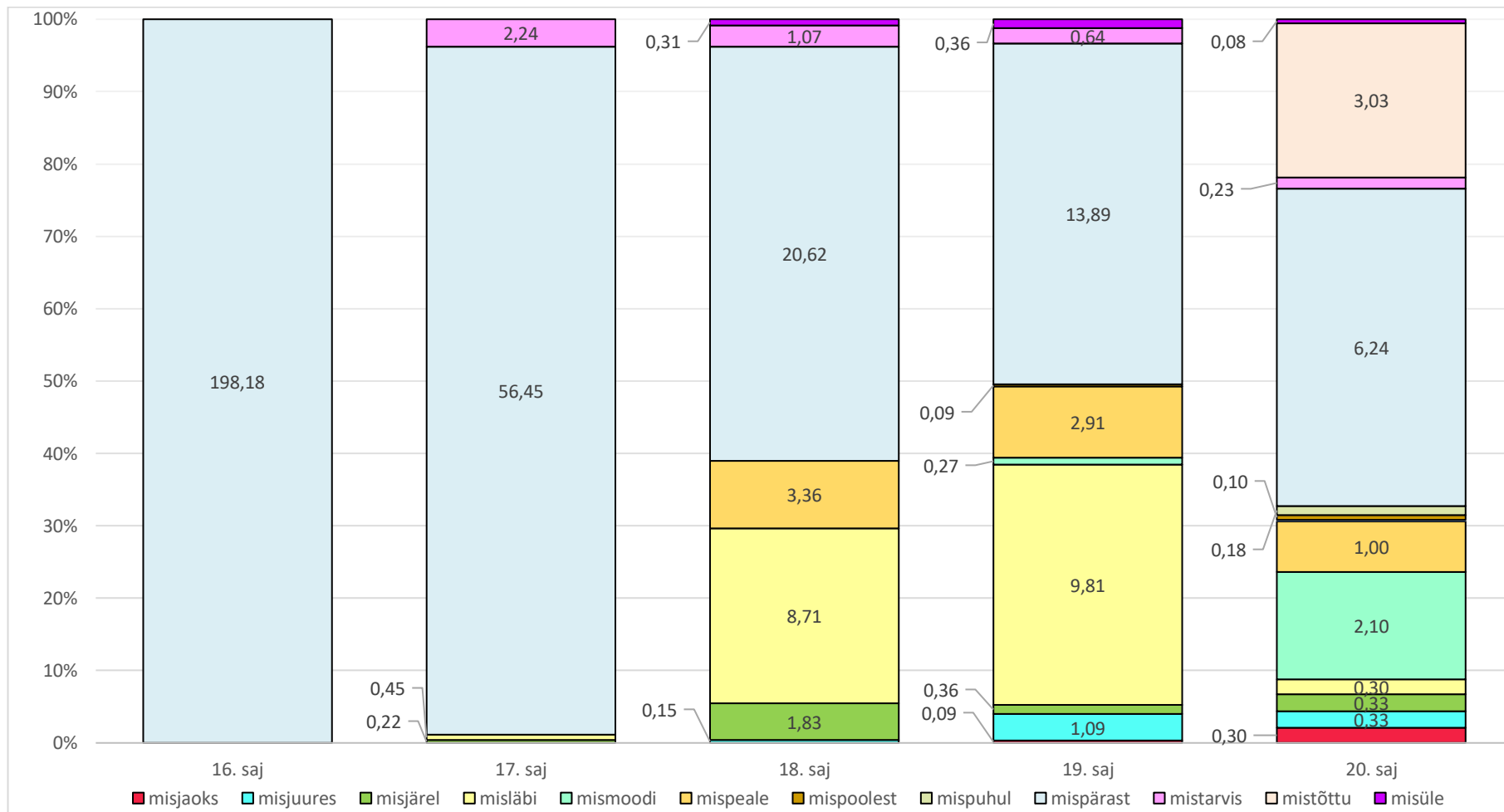
Vaadeldavate relatiivadverbide kasutusjuhtude sagedused kajastuvad joonisel 2, mis kujutab uuritud sõnade sageduste ja osakaalu muutumist sajandite lõikes. Joonisele on kantud kõik Silvi Vare „Sõnaperedes“ leiduvate relatiivadverbide esinemised, mis korpuse tekstidest leitavad olid ning mis esinevad rohkem kui ühe korra või enam kui ühel sajandil. Seepärast jäi uuritavate sõnade hulgast välja vaid relatiivadverb *mispidi*, mis vaid ühe kasutuskorraga (1990. aastate korpuses) nimetatud kriteeriumile ei vastanud.

Kui graafiku 16. sajandi tulba moodustab üksnes sõna *mispärast* kasutus, siis võrreldes seda 20. sajandi tulbaga, on näha uuritavate relatiivadverbide mitmekesisuse märkimisväärtset kasvu: 17. sajandil on kirjakeele korpuse andmeil lisandunud kasutusse relatiivadverbid *mistarvis* (sks *wofür*), *misläbi* (sks *wodurch*) ja *misjärel* (sks *wonach*); 18. sajandi korpuses kohtab esimesi kordi sõnade *mispeale* (sks *worauf*), *mistüle* (sks *worüber*) ja *misjuures* (sks *wobei*) kasutust; 19. sajandil on kirjakeelde jõudnud veel sõnad *mispuhul*, *mismoodi* ja *misjaoks*; ning 20. sajandil veel kaks relatiivadverbi – *mistõttu* ja *mispoolest*. Nimetatute puhul paistab, et kuni 19. sajandini sugenesid keelde saksa keele vastega, pärast seda aga sama konstruktsioonimalli järgides, kuid otsese saksakeelse vasteta relatiivadverbid.

Jooniselt 2 on näha ka, et kõige suurema sagedusega esinevad põhjuslikkust väljendavad relatiivadverbid (*mispärast*, *misläbi*, *mispuhul* ja *mistõttu*). Neist kõige rohkem esineb sõna *mispärast* kasutust, mis on olemasolevate allikate põhjal ka uuritavast valimist varaseim. Seejuures võib ka sõna *mispärast* kasutussageduses graafikul täheldada pidevat langustrendi vaadeldava viie sajandi vältel.

Suurimad muutused, mis jooniselt 2 esile tulevad, on muu hulgas veel sõna *misläbi* kasutuse järsk langus 20. sajandil ning samas sõna *mistõttu* kasutusse ilmumine ning selle küllaltki suur sagedus, mis mingil määral võivad omavahel seotud olla.

Samal ajal aga on ka täheldatav, et vaadeldavate sõnade üldine esinemissagedus tekstides on pigem langenud (tabel 2).

Joonis 2. Relatiivadverbide kasutussagedus 100 000 sõna kohta 16.–20. sajandi kirjakeele korpustes

Tabelis 2 on kujutatud relatiivadverbide funktsioonide jaotumist sajandite lõikes, alustades järjestust relatiivadverbi kõige sagedamini esinevast funktsioonist.

Kõige mitmekülgsemaid funktsioone täidavad tabelis 2 nähtavalt põhjust väljendavad relatiivadverbid, *mispärast*, *misläbi*, *mistõttu*, *mispeale*, ja mööndussuhet vormistav relatiivadverb *misjuures*. Seejuures on näha, et nende esmane funktsioon korpuses ei ole mitte põhiliselt otsest ega kaudset küsilausest markeeriv sõna, vaid et nad tihtipeale funktsioneerivad kohe kui relatiivlause sidendid. Sellest võiks järeldada, et uuritavate sõnade puhul ei ole toimunud mitte etapiviisilist grammatiseerumisprotsessi, vaid tegemist võib olla sarnaste üksuste kopeerimisega saksa keelest.

Interrogatiivse põhifunktsiooniga on allikate põhjal tabelis 2 esitatuna veel järgmised relatiivadverbid: *misjaoks*, *mismoodi*, *mistarvis* ja *mispoolest*.

Tabelist 2 näeb ka, et kõige esimese, juba 16. sajandi korpuses tekstides kajastub sõna *mispärast* kasutus nii diskursusepartikli kui ka substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause sidendina. Ka järgneval sajandil ilmneb, et sõna *mispärast* täidab uuritud materjalis väga mitmesuguseid funktsioone, kusjuures valdav on mõlemal juhul selle kasutus diskursusepartiklina. Hilisemas faasis aga tõmbub nimetatud sõna funktsioonide ring kokku ning selle peamise kasutuse moodustab küsimarkeri funktsioon. Seevastu teised kausaalsed relatiivadverbid toimivad peamiselt siiski sidendina kas relatiivlause või osalause ees. Ühe sõna *mispärast* funktsioonide kujunemist mõjutava küljena võiks seepärast nimetada ka võimalikku samafunktsiooniliste ja samuti põhjuslikkust väljendavate relatiivadverbide tulekut keelde, mis võisid osa funktsioone sõnalt *mispärast* üle võtta.

Järgnevalt keskendun kausaalsete relatiivadverbide *mispärast*, *misläbi* ja *mistõttu* kasutusdünaamikale korpuses alates 16. sajandist kuni 20. sajandi lõpuni. Neile lisaks vaatan ka konnektiivadverbide *seepärast*, *seeläbi* ja *seetõttu* ning loetletuile vastavate relatiivühendite (*mille pärast*, *mille läbi*, *mille tõttu*) ja konnektiivühendite (*selle pärast*, *selle läbi* ja *selle tõttu*) esinemissagedust ja funktsioonide jaotumist, huvitades eelkõige sellest, millisel perioodil loetletud üksused kasutusele võeti ning kuidas paralleelvormide (*mis* ~ *mille*, *see* ~ *selle*) ja juba olemasolevate üksuste kasutussagedus ja funktsioonid korpuses jagunevad.

Tabel 2. Relatiivadverbide funktsioonid 16.–20. sajandi kirjakeele korpustes

Periood	Misjuures		Mispeale		Misjaoks		Misjärel		Misläbi		Mismoodi		Mistarvis		Mispidi		Mispoolest		Mistõttu		Misüle		Mispärast		Mispuhul		Sagedus kokku																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																		
16. saj																							158,54	DP			198,18																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																		
																							39,64	RES																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																					
17. saj							0,22	RES	0,34	RES			1,23	INT											15,68	DP			59,36																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
									0,11	INT			1,01	KMP											14,11	INT																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
																									11,42	REL																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
																									10,53	KN																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
																									3,02	RES																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
									1,68	KMP																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
18. saj	0,15	REL	3,21	RES			1,07	RES	4,12	RES			0,92	INT							0,15	RES	17,41	INT			36,04																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																		
			0,15	REV					0,76	REL													3,36	REL				2,14	KMP																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
																							0,61	INT				0,15	KMP	0,15	REL	1,07	RES																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																												
																							0,61	DP																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																					
19. saj	0,64	REL	1,64	REL	0,09	INT	0,18	REL	6,99	REL	0,28	KMP	0,55	INT			0,09	INT			0,19	RES	7,90	INT			29,51																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																		
	0,36	REV	0,91	RES					0,73	RES													0,09	REL				2,54	KMP																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
			0,27	INT					0,09	KMP			2,36	REL																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
			0,09	RES					0,09	KM			0,18	RES														0,09	INT	0,09	KN	1,00	RES																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																												
20. saj																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																													
																													0,23	REL	0,58	REL	0,20	INT	0,23	REL	0,25	REL	1,28	KMP	0,23	INT	0,03	RES	0,05	INT	2,54	KN	0,03	INT	3,51	INT	0,10	REL																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																							
																													0,08	KN	0,28	KN					0,05	RES	0,75	INT							0,03	KN	0,03	DP	0,03	RES			0,39	KN																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																					
																																																									0,03	REV	0,15	DP	0,03	KN	0,08	RES	0,03	INT	0,08	DP																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																									

4.2. 16. sajand

Vana kirjakeele korpuse 16. sajandi korpus on mahult suhteliselt väike (2523 sõnet, vrd lisa 1 korpuste mahud) suurema osa allikate hävimise või kadumise ja tollal alles tekkinud vajaduse tõttu eestikeelse kirjasõna järele. Keelematerjal, mis seda sajandit kajastab, ei anna seepärast perioodi kohta päris täielikku ülevaadet selle sajandi kirjakeele kasutusest. Ühena mahukamatest allikatest on korpuses esindatud luterlik kakskeelne (eesti ja saksa paralleeltekst) Wanradti-Koelli katekismus 959 sõnega. Suur osa teisi tekste ei pärine mitte terviktest, vaid on üksikud laused või katked muukeelse teksti vahel (nt Kullamaa käsikiri, kiri *moder'*ile). Enamjaolt liigituvad 16. sajandisse jäävad tekstid tarbe- ja vaimuliku kirjanduse hulka.

Uuritavatest relatiiv- ja konnektiivadverbidest olid vana kirjakeele korpusest leitavad sõnade *mispärast* ja *seepärast* esmaesinemised.

4.2.1. *Mispärast*

16. sajandi materjalis esines ühtekokku viis kasutusjuhtu (100 000 sõna kohta sagedus 198,18 – äärmiselt sage olemasolevate allikate põhjal, vt joonis 2), milles sõna *mispärast* funktsioneeris kas diskursusepartikli või sidendi rollis.

Esimesed ülestähendused otsitavatest komplekssetest küsiv-siduvatest sõnadest leiduvad Wanradti-Koelli (1535) katekismuses. Otsing avaldas selles neli sõna *mispärast* kasutusjuhtu. Kõik kasutuskorrad olid analüüsitavad diskursusepartikliteks (1). Näitelauses olen välja toonud nii diskursusepartiklit *mispärast* sisaldava lause kui ka talle eelneva lause, mis aitab selgemalt näha nendevahelist seost, seda, mil moel sõna *mispärast* toimib järgnevat diskursust tagasiulatuvalt eelneva diskursusega seostava markerina.

(1) Pane [s]yen hee[s]ty techtel / piddap se üx ello olema ninck egkewe / syes eb pidda kyndlest surm / köhenret / ninck porkwhawd enemb yelles / eranesz / keick möeda / olema / **M[yn]ckperest** kos eb olecksis se egk[e]we / wöyx se ynmyne o[m]ah[e]nd sen othsan / Nynck si[n][per]ast sen wylletzussen peres[t] [k]arthada / Wayd eth se nüedt üxello nynck ygkewe on pidda[p] _ayma_ walmis / rahwa / röem / sö[pr]us / armu seel olema / sest syna / Ech Engel / ech Jumal ysse / eb pidda ygkenes wöyma _wessuds_ wessi[n]uth sada / Sze [a]ntkuthmeyle Jumal / Amen / (VAKK, Koell, 1535, 4)

'Pane siin hästi tähele, *see peab üks ja igavene elu olema*, siis ei peata surm, köhnret ja põrguhaud midagi – kõik see on möödas. ***Mispärast***, *kui see ei oleks igavene*, võiks inimene oma otsa ning viletsuse

pärast karta, aga et see on üks ja igavene elu peab rahva seas aina rõõmu, sõprust ja armastust olema, millest ei sina ega ingel ega jumal ise ei pea iial võima väsida. Seda andku meile jumal. Aamen.'

Nagu näha, on tegemist äärmiselt pikkade liitlausetega, mille vahel opereerides aitab diskursusepartikkel mõtet ühtseks tervikuks kõita. Teist lauset ongi kirjutaja alustanud diskursusepartikliga, mis loob silla lausete nende osade vahel, mille olen tähistanud näite tänapäevastatud vormis kaldkirjaga. Tähendus on nii siinses näitelauses sõnal *mispärast* abstraktsem, üldistunud: põhjendav 'sest / sellepärast, et', mitte ei moodustu otseselt ühendi komponentide summast. Ka ülejäänud kolmes lauses paistab sõna *mispärast* olevat kasutatud samas, laiemas põhjendust väljendavas tähenduses. Esitan seetõttu näiteks veel ühe katke 1535. aasta katekismusest, milles ka talle eelnev tekstiosa säilinud on (2), võimaldades sel teel veenduda, et kirjutaja pole silmas pidanud otsest tähendust 'mille pärast', vaid põhjendavat 'sest/kuna'.

(2) S[e] Rysthme on üx sesseme [se]st t[ey]skörd sundmest ninck [w]dest [sund]mest sest põhast wa y[m]ust / [sid]des ninck lebby sen [w]edd[en] / kumb kesset on sel rysty [r]ahw[al] lebby Christussen yss y / [n]ynd[a] [pi]ddada / Nynck seperest [o]n t[ema] kaes üxpenes önnis [n]in[ck] [p]öha / **Mynckperest** tema [o]n [sed]da kescknut / sies _tegkep_ teep [n]üe[dt] Christusse kesck sen asy[a]n / (VAKK, Koell, 1535, 9)

'Ristimine kujutab teistkordse sündimise pesemist ning taassündi Pühast Vaimust vee kaudu, mida Kristus ise on käskinud ristirahval nõnda pidada. Ning seepärast on tema ka ükspäinis önnis ja püha. **Mispärast** (= 'kuna') tema on seda käskinud, siis teeb Kristuse käsk selle asja.'

Katekismuse tekst räägib ristimisest kui pühast sakramendist, mille tarvilikkust ja tausta püütakse seletada. Sõna *mispärast* ei asetse taaskord lause alguses mitte küsisõnana, vaid diskursusepartiklina ning viitab sealjuures seda põhjendades tagasi ristimise kohustuslikkusele tähenduses 'seepärast, kuna'.

Ligikaudu aastast 1600 pärinev kohtuvanne seevastu näitab sõna *mispärast* relatiivlause sidendina (3).

(3) Minna N N. Wannun münno Jum~ala ees, eht minna *se asja sees*, **me perrast** münmul nüht sahp küßitut sahma, se selgke n. puchta tößidusse kellekil hehx eck kahjux, welja reckima tahhan ninck kahjolickul kombel keddakit sallaja piddama tahhan, ni wißist kuds Jum~al ninck tem~a kallis Evangelium mind peap awwitama! (VAKK, kohtuvanne, 1600, 1)

'Mina, N N. vannun oma Jumala ees, et mina *selles asjas*, **mispärast** minult küsitakse, selge ja puhta tõe kellegil heaks või kahjuks tahan välja rääkida ning mitte kedagi kahjulikul kombel salajas pidada, nii kindlalt kui Jumal ning tema kallis Evangeelium mind peavad aitama.'

Selles piiritleb, identifitseerib relatiivadverbiga *mispärast* algav lause nimisõnafraasi (koosneb korrelaadist „se“, nimisõnast „asja“ ja kaassõnast „sees“), mille näitelause olen markerinud kursiiviga. Relatiivlause sideüksusena toimides on tema tähendus selles otsene, konkreetne. Sealjuures küsiv pronoomen „me“ võib siin olla analüüsitud nii nominatiivseks (*mis*) kui ka genitiivseks vormiks (*mille*) (VAKK).

4.2.2. *Seepärast*

Partiklina oli 16. sajandil kokku kolmel korral (sagedusega 118,9) kasutusel ka sõna *seepärast*. Allolev näitelause (4) pärineb samast teosest (Wanradti-Koelli katekismusest), nagu partiklina esinenud *mispärast* esimesed kaks kasutusnäidetki, jätkudes sealt, kuhu näitelause 1 tekstikatke pooleli jäi.

(4) Sze on toes[t] / **Synperast** tulep sze [pa]lwe kwy mey[e] [p]ydd[am]e Ju[m]ala palwuma (VAKK, Koell, 1535, 4)

‘See on tõesti (nii). Seepärast tuleb see palve, kuidas me peame Jumala poole pöörduma.’

Partiklina toimiv *seepärast* viitab siin tagasi igavese elu väljavaatele ja võimalik, et veel omakorda sellele eelnenud põhjendusele, miks igavese elu lunastamiseks peaks inimene Jumala poole palvega pöörduma. Nõnda koondab diskursusepartikkel endas mitte üksnes eelnenud lause sisu, vaid palju varasemagi diskursuse. Lisaks võib olla konnektiivadverbi ülesandeks diskursusepartiklina jutu liigendamisele lisaks kuulaja/lugeja tähelepanu fookustamine talle järgneva lause suhtes.

Ka ülejäänud kaks näidet, üks Wanradti-Koelli katekismusest, teine ametitunnistusest, esindavad konnektiivadverbi *seepärast* partiklina viiteseoses eelneva diskursusega sellest järelduva iseseisva lause ees.

4.2.3. Vahekokkuvõtte uuritavatest sõnadest 16. sajandi korpuses

Vaadeldava ajajärgu korpuses esines kaks siinses töös uuritavat kausaaladverbi kaassõnaga *pärast*: nimetavas käändes küsiva asesõnaga *mispärast* ja näitava asesõnaga *seepärast*. Välistada ei saa aga, et käibel võis olla juba ka siin töös uuritavaid teisi küsivaid-siduvaid sõnu, kuna see ei pruukinud korpuse väikese mahu tõttu kajastuda. Näiteks Müller kasutab järgmise sajandi alguse (1600–1606) kirjatöös sõna *misläbi* ja *seeläbi* ilmselgelt harvem kui kaassõnaga *pärast* relatiiv- ja konnektiivadverbe (*mis*

omamoodi põhjendaks ka, miks 16. sajandi praeguseni säilinud ja uuritud materjalis nende tarvitamine ei avaldu).

Teistest selles töös vaadeldud kausaaladverbide põhiosadest olid 16. sajandi korpusest leitavad veel sõnad *juures*, *peale*, *tarvis* ja *üle* – neid kasutati aga märgatavalt harvem (3–4 korda ja mitte alati kaassõnana, vaid määrsõnana) kui sõnu *läbi* ja *pärast*, mille esinemisi kaassõnafraasis tuli allikais ette seitsmel juhul. Relatiivadverbe kaassõnaga *tarvis* kohtab küll ka juba sagedasti järgneva perioodi materjalis (tabel 2, joonis 2), seda aga mitte Mülleri jutlustes, vaid alles alates Stahlist, mis võib viidata sellele, et sõnal *tarvis* põhinevaid relatiivadverbe hakati kasutama siiski hiljem ja võib valitseda seos keelendi kaassõnana kasutamise sageduse ja relatiiv- või konnektiivadverbiks kujunemise vahel.

Sõna *mispärast* tuleb kirjakeelde esimestes materjalides sajandi esimesel poolel diskursusemarkerina. Kirikutekstid, milles teda sellises funktsioonis kasutatakse, sisaldavad äärmiselt pikki lauseid, mis koherentsuse huvides tarvitavad konnektiive. Sajandi lõpus, 1600. aasta paiku leiab tema ülestähenduse kohtuvandelt, kus ta toimib kui relatiivlause sidend. Sealjuures sidendina on tema tähendus otsene, diskursusepartikli funktsioonis aga märgatavalt keerulisem määratleda, palju abstraktsem.

Sõna *seepärast* toimib uuritud ajajärgul samuti partiklina. Olemasolevate allikate säilinud osade põhjal on tema esinemiste arv küll ühe võrra väiksem, kuid on võimalik ka, et kõigi materjalide säilimise korral oleks pilt teistsugune.

Kuna vaadeldud ajastu kirjameeste emakeel oli saksa keel, loodud tekstid tihtipeale tõlkelised ning uuritavate sõnade struktuur (põhiliselt nimetavas käändes *mis/seepärast*, mitte eestipärasemalt *mille/selle pärast*) ja funktsioon lähedased saksakeelsete vastete omale, võiks oletada, et kompleksed relatiiv- ja konnektiivadverbid jõudsid eesti keelde sellisel kujul saksa keele samasuguste grammatiliste elementide jälgendamise teel.

4.3. 17. sajand

17. sajandi korpuse maht võrreldes eelneva sajandiga on oluliselt suurem ja täielikum, mistõttu materjal annab ka usaldatavama ettekujutuse sellest, missugune olukord valitses komplekssete kausaaladverbide kasutuses. Olulisemad allikad olid Tallinna Pühavaimu kiriku õpetaja Georg Müller eestikeelsete jutluste käsikirjad (1600–1606); ristimis-, laulatus- ja matusetalituse tekste sisaldav Turu käsikiri (17. sajandi I pool); Joachim Rossihniuse luterlikud kirikutekstid (1632); Heinrich Stahli kirikukäsiraamatud ja jutlustekogud (1632, 1637, 1638, 1641, 1649) ning Christoph Blume vaimulikud tekstid (1662, 1667) – seega esindab põhiosa materjali vaimulik, peamiselt tõlkeline kirjandus.

17. sajandi korpus sisaldab lisaks põhisõnaga pärast moodustunud relatiiv- ja konnektiivadverbidele ka põhisõna läbi sisaldavaid relatiiv- ja konnektiivadverbe.

4.3.1. *Mispärast*

Kogutud andmete põhjal oli sõna *mispärast* korpuses kasutatud sidendi, partikli või küsisõna funktsioonis 504 korral, mis moodustab ligikaudu 56 kasutusjuhtu 100 000 sõna kohta – selline sagedus on suurem kui ükskõik missugusel järgneval käsitletaval perioodil (vt joonis 2). Sõna *mispärast* funktsioonid lauses selle sajandi lõikes on kokkuvõtlikult kujutatud tabelis 2.

Tabelist võib välja lugeda, et relatiivadverbi *mispärast* ülesanded 17. sajandil hõlmavad kogu siinses töös vaadeldavat funktsioonide spektrit. Kasutussageduse poolest esilduvad teistest seejuures diskursusepartikli (140 kasutusjuhtu; sagedus korpuses 15,68 100 000 sõna kohta) ja küsisõna (126 kasutusjuhtu; sagedusega 14,11) funktsioonid; sagedasti kasutatakse sõna *mispärast* ka kogu lauset laiendava relatiivlause sidendina (102 kasutusjuhtu; sagedusega 11,42) ja konnektiivlaiendina (94 kasutusjuhtu; sagedusega 10,53); kõige harvem leiab teda täitmas substantiivi laiendava relatiivlause sidendi (27 kasutusjuhtu; sagedusega 3,02) ja komplementlause sidendi (15 kasutusjuhtu; sagedusega 1,68) rolli.

Suurem osa (504 esinemisest 497) sõna *mispärast* kasutuskordadest jaguneb Mülleri, Rossihniuse, Stahli ja Blume teoste vahel; lisaks figureerib relatiivadverb *mispärast* seitsmel korral umbes 1625. aastasse dateeritud Turu käsikirjas. Allolevasse tabelisse (tabel 3) olen kandnud *mispärast* kasutuskorrad 100 000 sõna kohta, alustades ajaliselt varaseimast allikast selle alusel, missugust ülesannet ta lauses täitis.

Tabel 3. Relatiivadverbi *mispärast* kasutuskordade arv eri funktsioonides 17. sajandi autorite ja teoste lõikes

		Müller	Turu	Rossihnius		Stahl			Blume		Kokku
		1600–1606	1625	1632	1632	1637	1638	1641	1649	1662, 1667	
funktsioonid	INT	32	-	15	3	6	21	32	9	8	126
	KMP	12	-	-	-	-	2	1	-	-	15
	RES	22	-	1	-	-	1	2	1	-	27
	REL	2	-	-	1	3	3	63	21	1	94
	KN	88	3	-	-	-	-	6	5	-	102
	DP	124	4	-	-	-	-	7	5	-	140

Kuna Mülleri käsikirjaliste jutluste materjalis, mida sai jälgida läbi kuue aasta, ei ilmnunud märkimisväärseid erinevusi, olen neis analüüsitud kasutused viinud kokku ühe lahtri alla; nõndasamuti olen toiminud Blume teostega. Samal ajal Stahli sõna *mispärast* kasutuses paistsid silma küllaltki suured erisused mõningate kirjatööde võrdluses, *mispärast* olen tema puhul kõik viis teost eraldiseisvalt välja toonud.

Tabeli 3 andmetel esineb relatiivadverb *mispärast* diskursusepartiklina sageli Mülleri jutluste tekstides, harvem Stahli 1641. aastal ilmunud teose „Leyen Spiegel“ esimeses osas ja 1949. aastal ilmunud sama sarja teises osas. Sealjuures on tähelepanuväärne, et ülejäänud teosed ei sisalda relatiivadverbi *mispärast* ei partiklina ega ka rinnastatud lauseosade ühendajana, ning et partikli ja koordinatiivse osalause konnektiivlaiendi kasutus on sajandi alguses äärmiselt sage, perioodi lõpuosas kõigiti langenud.

Seletaksin sellise kasutusprofiili sõltumist teksti keelekasutuse omapärast lähtuvalt. Sõna *mispärast* funktsioonide tekstitüübist sõltumise kasuks räägib asjaolu, et Stahli kirjatööde, „Leyen Spiegeli“ kaks osa aastatest 1641 ja 1649 on jutluseraamatud – justnagu Mülleri tekstid ja säilinud osas suuresti Turu käsikirigi – ning neis ilmneb tendents kasutada sõna *mispärast* samamoodi partiklina ja rinnastatud osalause ühendust vormistavalt. Jutluste ja palvete kirjutamise õpetlikule-suunitlevale laadile on ehk iseloomulik suurem vajadus oma mõttekäikude seostamise järele ja põhjuslikkuse väljendamiseks, millest tulenevalt ilmneb rohkem ka tarvidust kasutada diskursusi ühendavat partiklit ning just partikli *mispärast* poolest rikas kõne/kiri võis olla jutluste stiilina eeskujude teel levinud. Teine tähtis asjaolu nendelaadsete tekstide juures on, et kasutatakse äärmiselt pikki lauseid, mis samuti arvatavasti vajavad suuremal hulgal eri üksuste vahelisi seoseid vormistavaid sõnu.

Rossihniuse ja Blume tööd seevastu koosnevad nn katekismuseküsimustest ja nende selgepiirilistest vastustest, millistes tekstides peamiselt on vajadus küsimarkerite järele ning lausete lühiduse, konkreetseuse pärast vähem sidesõnade järele. Oletust võiks kinnitada tabelist nähtuv kasutusmustergi, millest valdava osa moodustab nende töödes sõna *mispärast* tarvitamine küsisõnana ning harvem sidendina.

Stahli aastatel 1632–1638 ilmunud vaimulike teoste ehk „Hand- und Hausbuch“ („Käsi- ja koduraamatu“) neljaosalisest sarjast leiab muuhulgas katekismuse, kirikulaulude tekstid, evangeeliumi- ja epistlikatked ning palved – neist aastatest on sõna

mispärast kasutusel tal peamiselt kas küsivas või alistatud kõrvallauset siduvas funktsioonis. Küsimarkeri ja komplementlause ehk kaudset küsilause kujutava sidendina on nende esinemine eriti rohke 1638. aasta väljaandes, mida aitab seletada Lutheri katekismuse osa selles.

Nõndaviisi paistabki sõna *mispärast* kasutus olevat suuresti sõltuv tekstiliigist: jutluste korral on traditsiooniliselt tarvitav relatiivadverb *mispärast* partiklina ja üldiselt katekismustes on ülekaalus tema küsimarkeri funktsioon. Vaadeldava sajandi keelekasutuses tõstsid seetõttu sõna *mispärast* esinemissagedust põhiosas kahe autori, Mülleri ja Stahli kirjatööd, viimase puhul konkreetselt 1641. ja 1649. aasta jutlusi sisaldavad teosed.

Ühe seigana, mis tabeli 3 põhjal veel esile tuleb, nimetaksin sõnajärjevaliku erisust Mülleri ja Stahli relatiivadverbi *mispärast* sidendina kasutamisel: kuna olen kogu lauset laiendavate relatiivlausete ja rinnastatud osalausete vahel otsustavaks teguriks lugenud verbi asukoha lauses ning verbi lõpulised laused seega arvanud subordineeritute hulka, pealausele sarnaneva sõnajärjega aga koordineeritute hulka, kajastub tabelis Mülleri eelistus vormistada sidendi funktsioonis sõnaga *mispärast* algavad laused iseseisvale lausele omase sõnajärjega ning Stahli viis paigutada tegusõna alistust markeerivalt lauses viimasele kohale. See tähendab, et Mülleri materjalis on suuremal määral sidendina toimiva *mispärast* kasutuskordi analüüsitud rinnastatud osalauseteks (5) ja Stahlil kogu lauset laiendavateks alistatud kõrvallauseteks (6) (vt tabel 3). Paksu kirjaga on muust tekstist eristatud järgenvais näidetes relatiivadverb ning allakriipsutusega finiiitne verbivorm.

- (5) Keick se ilma hüys, mea meil eales on, eb awita mitte sen Surma wasta, moito næmat tegkewat meit enamb kurbax, kudt röimsax, **minckprast** meddi süddamet lotwat sensinatze ilma talluße huide peeie ia meddi südda teeb haÿke, et tæma sesinatze ello raha, hüys, abbÿ Naÿne, Lapset, Söbbrat ninck suhre auwo piddab perra ninck seÿe iethma. (VAKK, Müller, 1601, 35)
- (6) Mea meile se kõrgke Jum~al / se põha risti ladwas teninut on / sedda jaggap meile se põha waim / **minckperrast** temma meije oppija on. Was vns die Göttlich Majestat / am H. Creutz erworben hat / das theilet auß der heilige Geist / **darumb** er vnser Lehrer *heist*. (VAKK, Stahl, 1637, 43)

Kadri Kõpu (2004: 61, 66–67) magistritöö uurimus selgitas, et asesõnaga *kumb* algavates restriktiivsetes relatiivlausetes tihtipeale Müller paigutas verbi lauses viimasele

positsioonile, tegi seda isegi võrreldes teiste kaasaegsete autoritega palju sagedamini. Relatiivadverbiga *mispärast* algavad osalaused, mis kuuluvad kogu eelnenud lauseosa juurde, on seepärast aga mitterestriktiivsed, ning sinse materjali põhjal tundub, et Müller on neid tüüpe eristanud ka sõnajärje poolest sedaviisi, et pole neid arvestanud sõnajärje poolest alistatud kõrvallauseste hulka. Kõigest oletus on veel, et Müller juhindub ehk konnektiiviga *mispärast* rinnastusseose vormistamise sõnajärje puhul partikliga *mispärast* algavate iseseisvate lausete ülesehitusest, eriti arvestades seda, et ta viimatinimetatud oma tekstides rohkelt kasutab. Partiklilise ja konnektiivse sõna *mispärast* vahel funktsionaalselt on kusjuures erinevus üsna väike – mõlemad ühendavad mõtteliselt varasemat osa sellele järgnevaga, lihtsalt potentsiaalselt on diskursusepartiklil tagasiulatuvalt laiem haare, mis ei pruugi piirduda vahetult talle eelnenud lausega.

Nagu ülaltoodud teises näitelause näha, on Stahli puhul tänu mõne trükise paralleelteksti olemasolule võimalik võrrelda tõlke aluseks olevat versiooni eestikeelse versiooniga, mille põhjal on märgata, et Stahl järgib tõlgetes üsna sõna-sõnalt saksakeelse lause ülesehitust, seda loomulikult ka verbide positsioneerimisel. Mülleri jutluste tekstide puhul ei ole ehk läbivalt tegemist tõlkel põhineva tööga, kuigi selles siiski on palju saksa keele mõjutusi. Sõnajärje aga hoiab ta üsna sageli oma lauseis saksa keelele iseloomulikust verbilõpulisest kõrvallause mallist lahus, kui tegemist on relatiivlausega, mis laiendab kogu talle eelnevat pealauset.

Nii substantiivi(fraasi) laiendavas relatiivlause (7) kui ka verbi komplemendina toimivais alistatud lausetes (8) asetseb tegusõna enamasti lause lõpus kõigil autoritel. Samas, nagu ka mõlema näitelause puhul näha, siis sellistes verbi analüütilistes vormides, kus on tegemist infiniitse ja finiitse tegusõna ühendiga, jäetakse lauses viimasele kohale siiski liitverbi infiniitne osa (näitelausestes alla joonitud).

- (7) Se Eßimene Ohrsaeck A. R. **minckprast** mina sensinatze Laulo, ninck needt toiset Laulut henneße ette *tahan wotta*, on se: Eßimelt, eth keick ned Laulut, mea meye sÿn meddÿ Maa, Saxa ninck Rothze Kelell laulame, Iumala Sanast ninck Kiriast omat woetuth. (VAKK, Müller, 1603, 4)
- (8) Sesinane kaunis Laulo, ohn v"x Tænnolaul, kumb meddÿ Ißanda Ihesuße Christuße auwux saab lauletut, tæma Inimeße Sündimeße, \Ilmalle/ \tullemeye/ ninck hæ tegkomeße eddest, kumba siddes meile \kaas/ saab tæta antuth, **minckprast** Iumala Poick Inimeßex piddi sündima. (VAKK, Müller, 1601, 1)

Ülal toodud lausetes, mis illustreerivad Mülleri alistatud nimisõna laiendava relatiivlause ja komplementlause kasutust, ilmneb lisaks sõnajärjele veel üks eripära: tähenduslikult „on tõlgitav“ sõna *mispärast* siin, ja ka teistes tema vähestes subordineeritud kõrvallausetes, kui 'miks', samal ajal aga tema sõna *mispärast* partiklilised kasutused jätkavad Wanradti-Koelli katekismuse traditsioone, märkides ikkagi tähendust 'sest'. Järgnevalt olgu toodud näide sõnast *mispärast*, kui ta partiklina alustab iseseisvat lauset, mille sõnajärg on pealause-pärane, misjuures partikli ülesandeks on siin aidata luua sild eelneva kontekstiga (9).

- (9) **Minckpr:** sæl eb olle enamb, kuds ṽx Ainus Te sen Igkeweße Ello siße. (VAKK, Müller, 1606, 7)

Näitelauses tekitab diskursusepartikkel ühenduse varasema diskursuseosaga, milles selgitati igavese elu väljateenimise tagamaid, ning koondab selle mõtte järgnevasse sellest järeldava sisuga lausesse. Seos, mille *mispärast* lausete vahele moodustab, väljendab põhjust või sõltuvust eespool räägitust ning on endiselt interpreteeritav vaid kui 'sest'. Rinnastatud osalausetes kordub Mülleril nõndasamuti sõna *mispärast* kasutus sellises tähenduses (6).

- (10) Israel lota sen Issanda pæle, **minckprast** sen Issanda iures on paliu armu, ninck paliu erralunnastus tæma iures. (VAKK, Müller, 1601, 11)

Stahli keelekasutuses on sõna *mispärast* tähendus vägagi kõikuv ning selle seaduspärasusi peaks alles lähemalt uurima. Kui näitelauses 6 oli tegemist sõna *mispärast* kasutusega tähenduses 'sellepärast et', siis näitelauses 11 on ta jällegi sõna-sõnalt mõistetav. Saksakeelne tekst seal juures on siinpuhul üks äärmiselt harvadest juhtudest, kus on tegemist küsiv-siduva sõna kasutusega ka algtekstis.

- (11) Jummala pohlest peap temma Christusse kesck / ninck tootus / perrast kahs temma omma hendesse hedda / kumb temma Kaila pehl on / hajama / **minck perrast** kahs nisuggune kesckminne / kutzminne / ninck tootus sünnip. Von GOTTes wegen sol jhn beyde des HERren Christi Gebot / vnd verheissung / dar nach auch sein eigen Noht / so jhm auff dem Halfe liegt / treiben / vmb **welcher** willen solch gebieten / locken / vnd verheissung geschicht. (VAKK, Stahl, 1632, b47)

Rosihnius ja Blume piirduvad relatiivadverbi *mispärast* kasutamisega peamiselt selle interrogatiivses funktsioonis (6), mis korpuses üldiselt on kasutuskordade arvu poolest pärast partiklit kõige enam levinud, kuid seejuures on ta küsimarkerina olemas kõigi siin

uuritud kirjameeste töödes vastupidiselt partiklilisele kasutusele, mida leidis vaid Mülleri ja Stahli tekstides.

(12) Ninck temma ema laus temma wasto: Minnu poick, **minckperrast** ollet sinna meile sedda tennut? (VAKK, Rossihnius, 1632, 85)

Võrreldes eesti- ja saksakeelseid tekste, mis Stahli ning osaliselt Rossihniuse ja Blume puhul oli võimalik, ilmnes, et interrogatiivse *mispärast* tõlkevastena kasutati alati küsisõna *warum(b)* 'miks, mispärast' nagu näitelauses 6.

Sidenditena toimivate sõnade vasteteks saksa keeles olid järeldavad-põhjendavad konnektiivadverbid *darum(b)*, *deßhalben*, *daher(o)*, *dannenhero*, *derohalben* (kõik eelnimetatud on küll sõltuvalt kontekstist, kuid üldiselt sünonüümsed konnektiivid, mis eesti keelde ümber pannes tähistaks sellist sõna nagu 'seepärast'), *worzu* 'misjuures, mispärast, misjaoks jne', *dazu* 'seejaoks', *danach* 'seejärel', *darüber* 'seepeale'.

4.3.2. Seepärast

Kokku leidsin sõna *seepärast* esinemas 888 korral (sagedusega 99,45 esinemisjuhtu 100 000 sõna kohta), milles *seepärast* alustas kas omaette iseseisvat lauset või rinnastatud osalauset. Konnektiivadverb *seepärast* esines diskursusemarkerina (13) andmete põhjal 601 korral (67,31 juhul 100 000 sõna kohta); konnektiivlaiendi ehk rinnastusseost vormistava konnektiivlaiendi funktsioonis (14) palju harvem, 287 juhul (sagedusega 32,14).

(13) **Sempr:** palwu meýe, Tæma tahax meidt kinnitada, Omale Vschulisille V"chesarnse mele sýn Maapeel andada, Se wýmse Surma Stunni siddes meýe iures seista, ninck meidt awitada. 3. Vrsach. (VAKK, Müller, 1604, 2)

(14) Minna ussun / **semperrast** rehckin minna / agkas minna sahn wehka waiwatut. Psal. 116. 19. seqq. Jch glaube / **darumb** rede ich / aber ich werde sehr geplaget. (VAKK, Stahl, 1638, 156)

Kogutud lausetes oli selle partiklina või konnektiivlaiendina toimiva sõna tõlkevasteks saadaolevates saksakeelsetes lähtetekstides põhiliselt konnektiivadverbid *darum(b)*, *der(o)halben*, *daher(o)* 'seepärast, sellepärast et', harvem *derowegen*, *deßwegen* 'seeläbi, seepärast' jt – konnektiivadverbide korral oli suuremalt jaolt tegu samade tõlkevastetega kui relatiivadverbi *mispärast* puhul.

Partiklina ja rinnastavat seost vormistava sidendina kasutasid sõna *seepärast* ka Rossihnius ja Blume, kes, nagu ennist mainitud, sõna *mispärast* rollina nägid peamiselt küsivat.

4.3.3. *Misläbi*

Käsitletavast perioodist, 17. sajandi korpusest leidsin relatiivadverbi *misläbi* kasutatavat sagedusega 0,45 korda 100 000 sõna kohta; kokku oli sel neli kasutuskorda, mis jagunesid Mülleri (kasutuskordi 1) ja Blume (kasutuskordi 3) tekstide vahel. Müller tarvitas sõna *misläbi* vaid substantiivi laiendava relatiivlause sidendina (15), Blumel esines see samas funktsioonis kahel korral. Seejuures oli Blume tarvitanud sõna *misläbi* ka küsilause markerina (16).

- (15) Palwe nink TennoÜtlemissē Wiwimisse nink *keik mea lebbi* JUmmla Nimmi kurjaste prukitaxe / kud: needma / kawwalaste nink tühija Asja perrast wandma / noidma / JUmmla nink temma Sanna salkma. Verseumung des Gebehts und der Danksagung und alles **wodurch** GOttes Name mißbraucht wird / als: fluchen / falsch und leichtfertig schweren / zauberei treiben / GOtt und sein Wort verleugnen. (VAKK, Blume, 1662, 27)

- (16) Kuhhendes: **Mea lebbi** sahp meile põha Waim andtut? (VAKK, Blume, 1667, 114)

Nimisõna laiendava relatiivlause sidendina (15) esines *misläbi* kokku kolmel korral (sagedusega 0,34 korda 100 000 korpuse sõna kohta) ning küsimarkerina (16) ühel korral (sagedusega 0,11). Näitelauses 15 on ühel juhul Blume kirjutatus näha ka saksakeelset paralleelteksti, mille juures võib täheldada üksuse struktuuri, semantika ja funktsiooni kopeerimist lähteteksti eeskujul. Semantiline kopeerimine võib väljenduda sealjuures relatiivadverbi *misläbi* abstraktsemas kasutuses tähenduses 'kuidas, mil viisil' (15, 16), viitamata enam selle otsesele ruumisuhtele. See-eest leidus üks lause, milles *misläbi* oli mõistetav pigem vahendi tähenduses (17). Näitelauses 17 olen vahendi märkinud kaldkirjaga.

- (17) Sesinnane kõrkest kihtetut Nelli-pühhi Wöras neutap hendes jaetut nink tulliste Kêelede Kombel tehda tehhendada anda / et Kêel jütlusse Ammeti seês temma *Töh-Rihst* on / **mea lebbi** Tem~a oppetamisse nink jütlemisse kahs om~a Töh meije Süddamede seês tēep / sest sahp jütlusse Am~et nim~itut: põha Waimo Am~et. (VAKK, Blume, 1667, b126)

4.3.4. *Seeläbi*

Rohkem kasutuskordi leidus sõnal *seeläbi* – ühtekokku kümme esinemiskorda (sagedus 1,12), millest kaheksa pärinesid Mülleri jutlusetekstidest, üks Rossihniuse ning üks Stahli teosest. Üheksal juhul kümnest (sagedusega 1,00) oli sõna *seeläbi* analüüsiv koordinaatiivset seost vormistavaks konnketiivlaiendiks (18).

(18) Tæma on kaas meddi keicke suhremb Kunningkas ninck Pee Pisup, et tæma v"x pohas Inimen e ilma Pattuda on sündinut, **se lebbi** tahab tæma meddÿ rüwwedus sündimenepohastada, et tæma hend meddÿ Liha ninck werre kaas on ehitanut, ninck ninda palio palio lehemb meddÿ {iure} \Inimeste/, kudt muh Loÿuße iure on tulnut. (VAKK, Müller, 1601, 2)

Stahl aga kasutas sõna *seeläbi* diskursusepartikli funktsioonis (19). Sealjuures on tema tõlke eeskuju saksakeelse paralleelteksti näol nähtav ning selleski ilmneb üsna kindel lähtekeele mõju sihtkeelele.

(19) **Se lebbi** sahp temma wegkiwax sahma / eth temma Kindlast seisma woip / ninck sahp hend tem~ast piddama / eth ep temma hebbedax sahp. **Dadurch** wird er starck werden / daß er fäst stehen kan / vnd wird sich an sie halten / daß er nicht zu schanden wird. (VAKK, Stahl, 1638, 161)

Nii ülaltoodud näitelauses kui ka teistes leitud lausetes täpsustab sõna *seeläbi* seost osalause vahel tähendusega 'millisel viisil, teel'. Ainsa erandina oli Mülleri konnektiivlaiend *seeläbi* lauses (20) analüüsitav vahendit täpsustavana 'abil', kuid tänapäevaselt põhjuse-tagajärje väljendajana seda ei kasutatud.

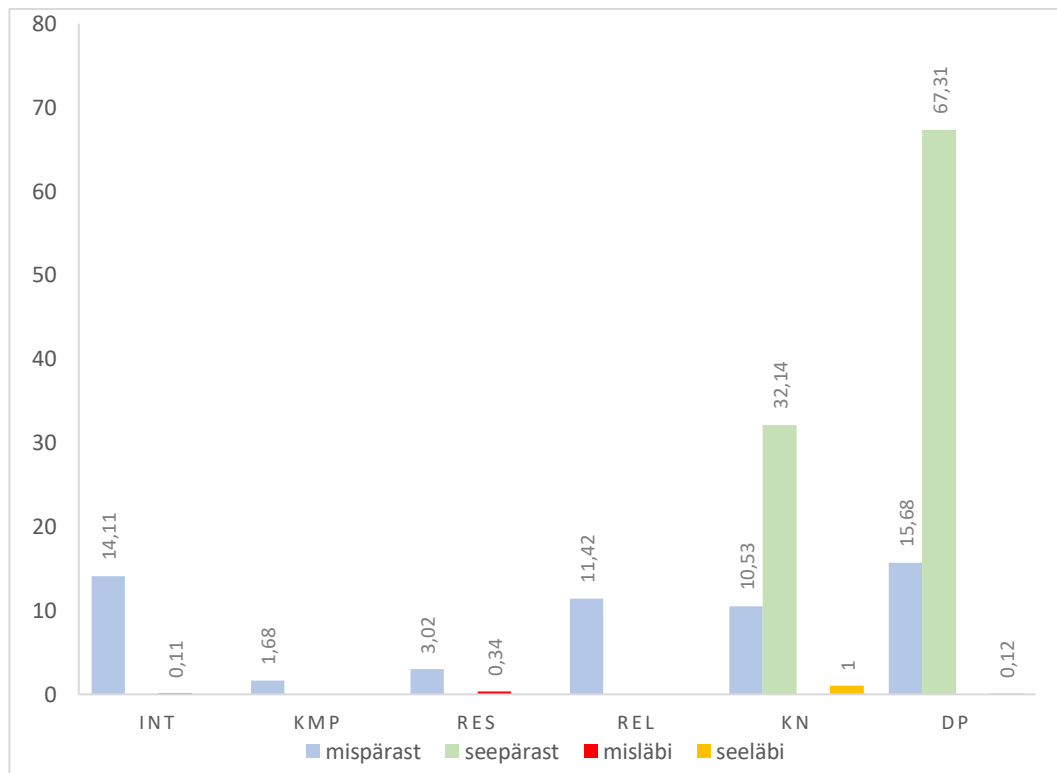
(20) Sesinane lõhikeñe Laull añab meile kz v"che kaunÿ moistußz, sest Issanda Chrse RickuBest, et h tæma v"xpeines se eike Kuñingkz piddab ollema, v"lle keicke se Ilma, ninck ned Inimeßetei kesti sundma, se on: tæma piddab ned Inimeße Lapset, lebbÿ se røymsa Euangelium~e Oppet uße wallitzema, se on tæma kallis Sana, **se lebbÿ** piddame meÿe Inimeße Lapset keickest Patt ust errapæstetuthsama, eikeste Iumala eddes ellama, ninck tædda Süddameliko røymu kz tænnama, keicke tæma hæteggkomeße eddest, mea tæma meile neuthnuth on. (VAKK, Müller, 1604, 2)

4.3.5. Vahekokkuvõtte uuritavatest sõnadest 17. sajandi korpuses

17. sajandil oli sõna *mispärast* kasutus väga sage ning seda kasutati väga erinevates funktsioonides alates küsimarkerist kuni diskursusepartiklini (joonis 3). Funktsioonide suur variatiivsus aga kajastus peamiselt kahe autori – Mülleri ja Stahli – tekstides, samal ajal kui Blume ja Rossihnius polnud kordagi kasutanud relatiivadverbi *mispärast* ei konnektiivlaiendi ega diskursusepartiklina. Eelnimetatud funktsioone täitis Blumel ja Rossihniusel järjekindlalt sõna *seepärast*.

Kui 16. sajandi kirjakeele näidete hulgas, peamiselt küll ühe teose katkendite põhjal, paistsid relatiivadverbid *mispärast* ja *seepärast* jagavat kasutust nii rolli poolest lauses

kui ka esinemiskordade põhjal, siis 17. sajandi materjalist on näha, et sõna *mispärast* jääb ajapikku partikli funktsioonist kõrvale.

Joonis 3. Vaadeldavate sõnade funktsioonide jaotumine 17. sajandi korpuses 100 000 sõna kohta

Partiklina esines relatiivadverb *mispärast* seejuures peamiselt jutluse-laadis kirjatöodes (Müller 1601–1606, Stahl 1641, 1649), milles paistis olevat tekstiliigile omane äärmiselt sage põhjust väljendavate konnektiivide kasutus. Sõna *mispärast* esines Mülleril läbivalt põhjuslause alguses, kuid Stahlil väljendas ta rohkem tagajärje-seost.

Saksakeelsed paralleeltekstid (Stahli, osaliselt Blume ja Rossihniuse töödes) annavad ettekujutuse sellest, kui rikkalik valik seesuguseid kausaalkonnektoreid leidis tõlgitavates tekstides. Eesti keeles tarvitati põhjust väljendava relatiivadverbina sõnu *seepärast* ja *mispärast*.

Nagu mainitud, avaldus sõna *mispärast* kasutussageduse, tähenduse ja funktsioonide vahel seos tekstiliigist sõltuvalt. Jutluste tekstid paistsid sisaldavat kausaalkonnektiive äärmiselt sagedasti, mistõttu sõna *seepärast* kõrvale ehk tema ülekasutuse vältimiseks lisati ka sõna *mispärast*, mille kasutamisel selle tähenduses sisaldus tegelikult osati *seepärast* ('se(ll)epärast et').

Mülleri käsikirjades avaldub, et partiklina ja konnektiivlaiendina kasutab ta sõna *mispärast* tähenduses 'selle pärast, sest', kuid subordineeritud lauseis selle otseses tähenduses 'mille pärast'. Seejuures muutub ka sõnajärg neis lauseis subordineeritud osalausele iseloomulikuks (verb pigem lause lõpus), kui muidu paigutab ta ka osalauseid sidudes konnektiiviga *mispärast* algavais lausetes verbi pealause-päraselt pigem V2 positsioonile. Stahl materjalides jällegi oleks vajalik põhjalikum läbivaatus, et paremini kokku võtta, millal ta kasutab üldist tähendust 'sest', millal otsesemat 'mille pärast, miks'. Blume ja Rossihnius eelistavad igal juhul kasutada kõnealuse üksuse küsivat funktsiooni ning komponentide summast moodustuvat otsesemat tähendust.

Uuritavate relatiivadverbide vasted saksakeelsetes paralleeltekstides enamjaolt sisaldasid justnimelt demonstratiivpronoomenit, harvadel juhtudel interrogatiivset. Nii on näiteks Rossihnius ja Blume algvariandile truud: küsivale sõnale *warum* vastab neil tõlkes *mispärast*, demonstratiivpronoomeniga vormid esinevad neil kindlalt kujul *seepärast*.

Relatiivadverb *seepärast* esines sellel ajajärgul samuti äärmiselt sagedasti. Ta toimis lausetes põhiliselt partiklina, harvem rinnastavaid osalauseid ühendava sidendina. Neis funktsioonides ületas ta sõna *mispärast* kasutust, ühtlasi kasutasid teda kõik kirjamehed.

Alates 17. sajandist saab kirjakeelseis materjalides jälgima hakata lisaks relatiivadverbile *mispärast* ja konnektiivadverbile *seepärast* ka viisi väljendava relatiivadverbi *misläbi* ja konnektiivadverbi *seeläbi* kasutust. Nende kasutusmuster on siiski aga alles üsna katkendlik ja ebaühtlane, esinemissagedus väike.

4.4. 18. sajand

18. sajandi korpuses suureneb jõudsalt trükiste arv ning vaimulikule registrile lisandub ilmalik register. 18. sajandi uuritava põhimaterjali moodustavad piiblitõlked ja moraliseeriva sisuga ilukirjandus. Tõlke lähtekeeleks jääb suuremalt jaolt saksa keel.

Lisaks relatiivadverbidele *mispärast* ja *misläbi* ning konnektiivadverbidele *seepärast* ja *seeläbi* näeb selle sajandi korpuse tekstides esmakordselt kasutatavat konnektiivühendeid *selle pärast* ja *selle läbi*.

4.4.1. *Mispärast*

Relatiivadverb *mispärast* esineb 18. sajandi korpuses 135 korral (sagedusega 20,62 korda 100 000 sõna kohta), mis tähendab, et selle kasutus on võrreldes eelmise sajandiga märkimisväärselt vähenenud (vt joonis 2). Lisaks kasutussagedusele on võrreldes eelmise sajandiga paljuski muutunud ka selle sõna funktsioonide jaotus, mida näeb ülevaatlikult tabelist 2.

Ülekaalukalt, 114 korda (sagedusega 17,41) esineb relatiivadverb *mispärast* korpusematerjalis küsivas funktsioonis (21). Küsimarkerina esinemiste arvu kergitavad põhiliselt kolm allikat: Uus Testament (1715), Piibel (1739) ja poolilmalik teos „Wiis head jutto“ (arvatav autor Thor Helle, 1740), milles sõna *mispärast* esinemine 108 korda interrogatiivmarkerina, moodustab suurema osa selle sajandi kasutusest (sagedus 16,49).

(21) **Mikspärrast?** Sest et nemmad Öigust ep olle noudnud Ussu läbbi / waid Käsko Teggude läbbi / sest nemmad on ennast toukand wastotoukamisse Kiwwe wasto. (VAKK, UT, 1715, 272)

Sõna *mispärast* on tekstidest leitav komplementlauset ühendava sidendina 14 juhul (sagedus 2,14) (22), millest kõik korrad jaotuvad samuti kolme teose vahel, milleks on Piibel (1739), „Wiis head jutto“ (1740) ja A. W. Hupeli perioodikaväljaanne „Lühhiike õppetud“ (1766–1767).

(22) [VI] 3. Ja nemmad ütlesid: Kui teie tahhate Jsraeli Jummal laekast ärraläkkitada, siis ärge läkkitage sedda tühjalt, sest teie peate tõeste temmale ühhe sü-ohwri tassuma; siis sate teie terweks ja teile saab teäta, mispärrast temma kässi teist ärra ei lahku. (VAKK, Piibel, 1739, 291)

Nimisõna täpsustava relatiivlause koosseisus esineb uuritav relatiivadverb sidendina (23) vaid 7 korda (sagedus 1,07). Tema kasutus jaotub põhiliselt taaskord Piibli, Uue Testamendi ja teose „Wiis head jutto“ vahel; ühel korral oli sõna *mispärast* selles funktsioonis leitav ka Willmanni tekstist.

(23) Ma arwan, et se on kül se surem sü, mispärrast rahwas Jummal sanna luggemissest kasso ei sa, et nemmad ka sedda ei ussu, ei wotta egga tahha uskuda. (VAKK, Jutud, 1740, 5)

Nagu mainitud, siis vaadeldaval perioodil eelmisega võrreldes oli suurel määral relatiivadverbi *mispärast* kasutussagedus langenud ning selle kasutus piirdus seejuures peamiselt nelja teosega, milleks olid Uus (1715) ja Vana Testament (1739), raamat „Wiis

head Jutto“ (1740) ja harvem ka Hupeli perioodikaväljaanne „Lühhiike õppetud“ (1766–1767).

Kasutusageduse langusega kaasneb ka funktsioonide mitmekesisuse vähenemine: keelematerjalist selgub, et relatiivadverbi *mispärast* ei leia kogu lauset laiendava relatiivlause sidendi, konnektiivlaiendi ega diskursusepartikli funktsiooni täitmast. Sidendina esineb relatiivadverb *mispärast* 18. sajandil vaid komplementlauses ja nimisõna(fraasi) laiendavas relatiivlause, mis eelmisel sajandil just kõige harvem esinevad funktsioonid olid (vt tabel 2).

Analüüsitava sajandi korpuse materjalis kohtab esmakordselt ka küsisõna *miks* kasutust, millest võis mingil määral tingitud olla sõna *mispärast* kasutusesageduse vähenemine muu hulgas küsisõnana, kuna veel eelmise, 17. sajandi kirjakeeles küsimarker *miks* korpuse andmeil eriti kasutust ei leidnud (moodustas pigem kaassõnadega *pärast* ja *tarvis* küsiv-siduvaid ühendeid, nt *mix tarbix*, *mixperrast*).

Sajandi lõpus oli relatiivadverbi *mispärast* kasutus suurel määral langenud: 128 esinemiskorda (sagedus 19,55) kuulus sajandi esimese poole materjali ja vaid 8 (sagedus 1,22) võib dateerida sajandi teise poole. See tähendab, et relatiivadverbi *mispärast* ei kasutatud suure osa sajandi viimase poole kirjanike teostes, misjuures Arweliuse ja Willmanni puhul paistis esialgsete vaatluste põhjal, et nad eelistasidki ülekaalukalt küsiv-siduvat sõna *miks*.

4.4.2. *Seepärast*

Sõna *seepärast* esinemissagedus 18. sajandil langes samuti võrreldes eelmise sajandiga, küündides partikli ja sidendina kokku 291 kasutuskorrani (sagedus 44,44). Muutunud on ka see, et kui 17. sajandil toimus konnektiivadverb *seepärast* peamiselt diskursusepartiklina, siis vaadeldaval sajandil kasutati seda partiklina just harvem, 93 korral (sagedusega 14,20) (24).

(24) **Se pärrast** kui teie loete, et ellaiad ja metsalissed on kõnnelend, siis ei pea teie mitte arwama, et se tõeste nenda on sündind. (VAKK, Willmann, 1782, a0)

Konnektiivadverb *seepärast* oli rinnastavaks konnektiivlaiendiks määratav 198 korral (sagedus 30,24) (25).

(25) Päle selle nisugguse Wirssi-pu, kui se ajaminne otsan om, hengawa, nink wastse jouu korjawa, **se perrast** ei pea nende Sahwti ilma häddata leikamisse läbbi ligutama, nink ärrawähhendama, mes ommeti se läbbi sünnip, kui neid sell ajal leikamisega narritas. (VAKK, Lenz, 1796, 52)

4.4.3. *Selle pärast*

Juba 18. sajandi alguses on sõna *seepärast* kõrval kasutusele võetud ka konnektiivühend *selle pärast*. Viimatinimetatut kohtab esmakordselt 1715. aastal trükitud Piibli teises osas ehk Uues Testamendis, seda küll vaid ühel korral, partikli kujul. Kokku leidus korpuses konnektiivühendit *selle pärast* kõigest 12 korda (1,83).

Seitsmel korral (1,06) oli korpuses selle konnektiivühendi kasutamine koordinatiivsete lausete ühendamisel (26).

(26) Sedda liiglihha tunnukse sest kui se haaw seespidi ei olle ühhetassane, waid kui se lihha monnes kohhas on kõrgem nähha; **selle pärrast** ei kaswa se haaw mitte kinni. (VAKK, Hupel, 1771, 108)

Viiel korral (sagedus 0,76) funktsioneeris konnektiivühend *selle pärast* partiklina (27).

(27) **Selle pärrast** ollen minna püüdnud teie lastele kunsti läbbi rouged tehha; se on ka korda läinud. (VAKK, Hupel, 1766, 132)

4.4.4. *Misläbi*

Relatiivadverb *misläbi* tõuseb 18. sajandil kasutuses kindlamalt esile: tema kasutussagedus tõuseb märgatavalt (vt joonis 2), esinedes korpuses 57 korral (sagedusega 8,71). Ühendi kasutus laieneb eelmisel sajandil põhiosas substantiivi(fraasi) laiendavast relatiivadverbist ka kogu lauset laiendava relatiivsidendi rolli (28).

(28) Temma läks siis herra jure ja sirgus ennast temma peäle, **mis läbbi** herra wihaseks sai, ning tedda laskis heästi läbbi rokida. (VAKK, Willmann, 1782, b75)

Kogu pealausset laiendavaid relatiivlauseid leidus 18. sajandi materjalis kokku 22 korda (sagedusega 3,36), kusjuures neid saab jälgida alates Hupeli teostest ehk alates 1766. aastast, eriti tihti esines neid aga Willmannil aastal 1782. ilmunud teoses – tegemist on andmete põhjal sajandi teise poolde kuuluva muutusega relatiivadverbi *misläbi* funktsioonis. Sealjuures on täheldatav ka, et nimetatud teostes ja kõnesolevas funktsioonis on sõna *misläbi* analüüsitav viisitähendusele lisaks ka põhjuse-tagajärje seost vormistavaks.

Kõige sagedamini, 27 korral (sagedusega 4,12) aga esineb korpuses sõna *misläbi* substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause sidendina (29).

(29)Holetus on wägga pahha; se többine kes holetu on, kes abbi jättab otsimatta, se on ühhe meletuma innimesse sarnane kes ennast isse tappab: nendasammoti on üks waene luggu, kui kegi sedda rohto ei tunne, **mis läbbi** temma woiks abbi leida. (VAKK, Hupel, 1771, 3)

Partiklilist kasutust esines neljal juhul (sagedus 0,61). Näitelauses 30 on tegemist varaseima näitega sõna *misläbi* diskursust ühendavast, eelnevat konteksti selgitavast rollist.

(30)[III] 6. **Me läbbi** sel Ajal Ma-Jlm We- upputussega ärrarikkuti. (VAKK, UT, 1715, 2Pt, 55)

Interrogatiivmarkerina leidis ühend rakendust samuti 4 korda (sagedus 0,61) (31).

(31)**Mink läbbi** es meije seddä olleme ärräkaotanu? (VAKK, Frölich, 1787, a36)

4.4.5. *Seeläbi*

Konnektiivühend *seeläbi* esines 18. sajandi korpusetekstides 30 korral (sagedus 4,58), seda kasutati samuti rohkem kui eelneval sajandil. Kõige varasemad kasutusjuhud pärinevad sajandi teisest poolest (aastast 1766).

Kokku 15 (sagedus 2,29) korda oli ühend kasutatav partiklina (32).

(32)**seläbbi** sai nüüd herra südda katkimurtud, sest temmal olli üks wägga örsüdda, et ta näggi, kuidu üks laps nenda wägga armastas omma issa, ja tahtis isse keik issa assemel kannatada. (VAKK, Willmann, 1782, b98)

16 korral (sagedusega 2,44) ühendas ta omavahel võrdväärseid lauseid rinnastusseoses (33).

(33)Ühhel perremehhel olli üks kannu, mis igga pääw munnes üks munna kulla koorega, **se? läbbi** sai temma nüüd palju rahha. (VAKK, Willmann, 1782, 20)

Sarnaselt toodud näitelausetele (32, 33) vormistab sõna *seeläbi* kogutud lausetes sageli tähendusseost, mis on tõlgendatav nii viisi- kui ka põhjusseosena.

4.4.6. *Selle läbi*

Kirjakeele korpuses kajastub esimesi kordi ka konnektiivühend *selle läbi*. Ühendi kasutus korpuses on küll palju väiksem kui kaassõnaga *pärast* vormil – kokku üks esinemine (sagedus 0,15) partikli funktsioonis (34), milles see viitab eelnevas kontekstis selgitatud viisile, mil moel Jumalat kiidetakse.

(34) **Selle läbbi** kitame meie Jummalat ja Jssa / ja sellega neame meie Innimessi / ke Jummalasarnaseks ommad lodud. (VAKK, 1715, UT, Jk, 68)

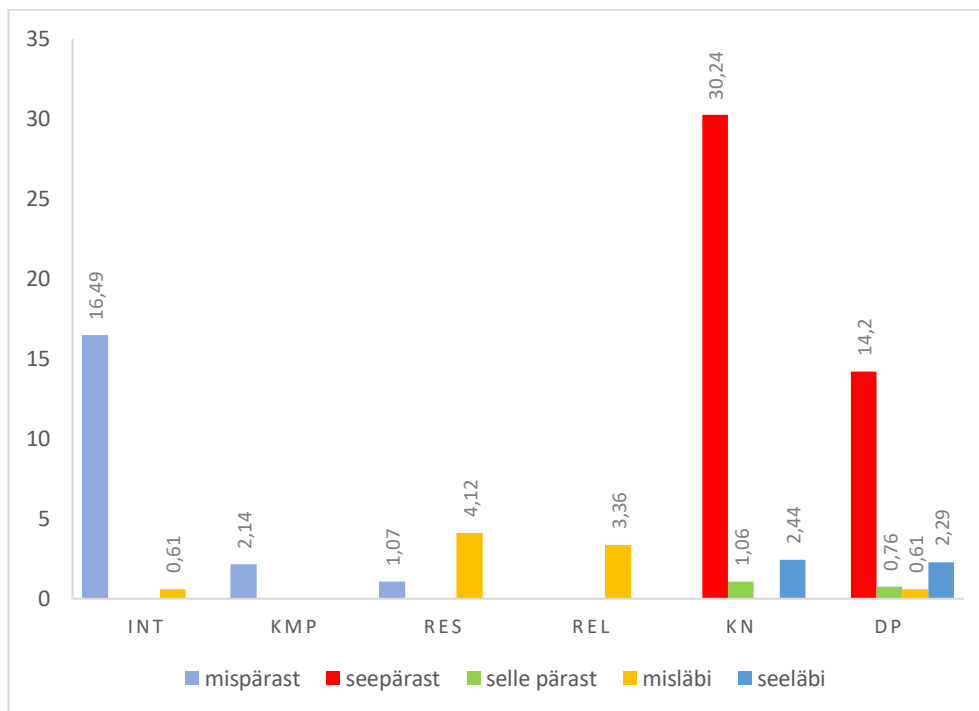
4.4.7. Vahekokkuvõtte uuritavatest sõnadest 18. sajandi korpuses

Relatiivadverbi *mispärast* kasutuses leidis aset üsnagi suur langus võrreldes 17. sajandiga ning see trend jätkus kogu 18. sajandi kestel. Kasutussagedusele lisaks kaotas sõna *mispärast* ka paljud oma varasemad funktsioonid nii partikli, konnektiivlaiendi kui ka kogu lauset laiendava relatiivlause sidendina, mis on loomulik tulem: väikese kasutussagedusega korrelatiivselt väheneb ka funktsioonide mitmekesisus.

Ka relatiivadverbi *seepärast* esinemissagedus langes võrreldes eelmise sajandiga. Osaliselt võib seda tinginud olla tekstiliigi muutus: varasemalt kõige enam relatiiv- ja konnektiivadverbe sisaldavad teosed olid kirikutekstitid (jutlused (Müller, Stahl 1641, 1649), katekismused), kuid vaadeldava sajandi korpus sisaldas selliseid tekste väga väikeses mahus, suur osa neist oli mõeldud juba ka tavalugejale ning seepärast ehk koosnesid need lühematest ja lihtsamatest lausetest, mille puhul kompleksseid relatiiv- ja konnektiivadverbe sellisel hulgal tarvis ei olnud.

Teiselt poolt võis konnektiivadverbi *seepärast* kasutussagedust mõjutada mingil määral ka selliste konnektiivühendite nagu *selle pärast* ja *selle läbi* lisandumine kasutusse, mis olid täiendavaks võimaluseks sõna *seepärast* asemel rinnastussuhte vormistamiseks osalausete vahel või diskursuste vahelistele seostele osutamiseks.

Sõna *misläbi* kasutussagedus seevastu näitas 18. sajandil tõusutrendi. Kasutussageduse tõustes lisandus kõnesoleva sõna funktsioonide hulka, milleks eelneval sajandil oli substantiivi(fraasi) laiendava sidendi ja küsisõna funktsioon, ka kogu pealausete laiendava relatiivlause sidendi ja partikli roll. Samuti teises, laienes relatiivadverbi *misläbi* poolt vormistatava seose tähendus: 17. sajandil täpsustas sidend *misläbi* kas viisi või vahendit, siis sel perioodil kohtab üleminekujärku kuuluvaid lauseid, milles see rohkem tagajärge või põhjust väljendab.

Varasema tagajärgelauset vormistava relatiivadverbi *mispärast* kasutusest kõrvalejäämine võis omakorda mingil määral olla mõjutatud sellest, et sõna *misläbi* põhjuslausete vormistamisel teda asendada võis.

Funktsioonid, milles teised siin osas vaadeldavad relatiiv- ja konnektiivadverbid eriti kasutust ei leidnud, nagu küsisõna ja komplementlause sidend (joonis 4), jäävad konkurentsist puutumata ning püsivad ehk mõneti ka seetõttu relatiivadverbi *mispärast* põhifunktsioonidena sel sajandil, kuigi samal ajal neiski funktsioonides võis sellega võistelda küsiv-siduv adverb *miks*, mille uurimine jääb siinse töö ülesannetest välja.

4.5. 19. sajand

19. sajandi korpuses teemade ja autorite ring laieneb ning kirjutatakse ka mittetõlkelisi teoseid. Korpus sisaldab veel enam ilmalikku lugemisvara ja mitmete eesti emakeelega autorite teoseid, nt F. R. Kreutzwaldilt, A. Saalilt ja L. Koidulalt. Žanri poolest on tegemist põhiosas ilukirjandustekstidega aastatest 1807–1889.

19. sajandi korpusest leiab lisaks eespool käsitletutele ka relatiivühendite *mille pärast*, *mille läbi* ja *mille tõttu* esmaesinemised.

Vaadeldava sajandi keeleaines pärineb ühtekokku kahest korpusest: vana kirjakeele 19. sajandi tekstide allkorpuse keelematerjalist, mis koosneb tekstidest aastast 1807 kuni aastani 1889, ja eesti kirjakeele korpusest, mis hõlmab tekste käsitletava sajandi viimasest kümnendist. Nimetatud korpuste vahetudes muutub osaliselt ka teksti žanrikese: 1890. aastate kirjakeele materjal koosneb ilu- ja ajakirjandustekstidest, milles ülekaalus on just viimased, samal ajal kui vana kirjakeele korpuse 19. sajandi kogu sisaldab perioodikaväljaandeid vähesel määral (seda ainekst esindas ainult Otto Wilhelm Masingu „Pühhapäwa Wahhe-luggemissed“ aastast 1818) ja ilukirjandust põhiosas.

Järgnevates alapeatükkides esitan võimalusel paralleelselt kasutusnäiteid nii 19. sajandi vana kirjakeele korpusest kui ka 1890. aastate ilu- või ajakirjanduskorpusest (valikuliselt).

4.5.1. *Mispärast*

Relatiivadverbi *mispärast* sisaldavaid lauseid kahes korpuses kokku on 153 (kasutussagedus 13,89 korda 100 000 sõna kohta), mis näitab, et selle kasutus jääb jätkuvalt üha harvemaks (vrd sagedused joonisel 2).

Vana kirjakeele korpuses ja 1890. aastate tekstikogus uuritava sõna funktsioonid kattusid: kõige enam 87 korral (kokku sagedusega 7,90) kasutati relatiivadverbi *mispärast* 19. sajandil endiselt küsilause vormistajana (41, 42).

(35) **Miks pärast** räägid Sa tema wigadest ja edewustest, |nagu oleks need Jumal teab, mis wäärt?“ (VAKK, Kõrv, 1889, 108)

(36) **Mispärast** sa otse nüüd tahtsid minna? (1890 ILU)

Sellele järgnes sageduselt 30 esinemisjuhuga (sagedusega 2,72) kasutus komplementlause sidendina ehk kaudküsimuse vormistajana (43, 44).

(37) Agga kui temma käest küssiti, **mikspärrast** temma ükspäinis neid sanno ütleb, ütles temma: Se on Jssanda käsk. (VAKK, Gildenmann, 1845, 101)

(38) Ja ütles siis, **mikspärast** ta sulle seda kirjutas. (1890 ILU)

Nimetatud funktsioone täitis relatiivadverb *mispärast* 19. sajandi vana kirjakeele korpuses ainuüksi ilukirjanduslikes teostes. 1890. aastate korpuses jaotus selline kasutus järgmiselt: küsimarkerina ajakirjanduses sagedus 2,30, ilukirjanduses sagedusega 8,05; komplementlause sidendina ajakirjanduses sagedus 1,15, ilukirjanduses 2,59. Sagedusandmed näitavad ka siin, et ajakirjandustekstides esineb sõna *mispärast* küsilause

markeri ja komplementlause sidendina märgatavalt harvem. Võib oletada, et uuritava relatiivadverbi küsisõnana esinemise sagedus oli osaliselt tingitud ilukirjandusžanri mahulisest ülekaalust analüüsitava materjalis. Ilukirjandusse sobitub küsisõna oma dialoogilise olemuse tõttu: esitatud näidetest esimeste (35, 36) puhul on tegemist dialoogi edasiandmisega romaanis, kaks teist näidet (37, 38) illustreerivad tüüpilist kaudküsimust, mida jutustavates tekstides samuti rohkelt leidub.

Kogu lauset laiendava relatiivlause sidendina (39, 40) esines relatiivadverb *mispärast* vaadeldava perioodi korpustes kokku 26 korral, mis sagedusena väljendub 2,36 juhuna 100 000 sõna kohta.

(39) Kalewi poea jut on juba korra trükkitud, aga ühes raamatus, kus Saksakeele tõlk iga lehe külle kõrwas seisab, **mispärast** raamatu hind väga suureks tõusnud, nõnda et jut sel kombel Eestirahwa käte ei wõi ulatada. (VAKK, Kreutzwald, 1861, 29)

(40) Kutsekirjas on üteldud, et Serbia raha-asjad praegu väga wiletsas korral olla, **mispärast** uuendusi, mis juba ette tuleb wõtta, kõigilt poolt ja küpselt läbi tulla harutada. (1890 AJA)

Kõige harvem, 20 korral (1,82 juhul 100 000 sõna kohta), funktsioneeris relatiivadverb *mispärast* kui nimisõna(fraasi) laiendava relatiivlause sidend (41, 42).

(41) Peäle sedda woiwad weel monned wead olla, **mikspärrast** nemmad pu sees ei seisa, mis innimenne ei moista egga tea arwatagi – agga ommeti sedda wägga arwaste woib olla. (VAKK, Freundlich, 1849, 84)

(42) Waat seep see oligi, **mispärast** käol siin hää oli kukkuda. (1890 ILU)

4.5.2. *Seepärast*

Konnektiivadverb *seepärast* esines uuritavais tekstides 201 korral (18,25 juhul 100 000 sõna kohta) – selle esinemiskordi oli seega enam kui poole võrra vähem 18. sajandi näitajaga (sagedus 44,44, vt joonis 2) võrreldes.

114 kasutuskorral (sagedusega 10,35) esines ta diskursusepartiklina (43, 44), 87 juhul (7,90 korral 100 000 sõna kohta) konnektiivlaiendina (45, 46).

(43) **Sepärrast** otsis ta Kadrit jälle, ja küssis, kas ehk olleks temmale middagi tööd anda. (VAKK, Schüdlöffel, 1843, 15)

(44) **Seepärast** põgene ennemine täna, kui homme. (1890 ILU)

(45) Minnule juhtus mõnda õnnetust, **sepärrast** piddin ma temmale nisamma kui sullaseks heitma. (VAKK, Mai Roos, 1865, 164)

(46) Wihmase suwe pärast on lammastel wesi sees ja sisikond wigane, **seepärast** ei usaldata palju üle talwe jätma, kartes et nad üle ei ela, sest neid on juba nüüdgi mõned ära surnud. (1890 AJA)

4.5.3. *Selle pärast*

Konnektiivühendit *selle pärast* kasutati kahe korpuse andmeil kokku 156 juhul (14,16 korda 100 000 sõna kohta), mis näitab, et selle ühendi populaarsus on 18. sajandiga võrreldes täheldamisväärselt tõusnud. Funktsioonilt oli valdav nimetatud ühendi kasutus korpustes diskursusepartiklina (87 korral ehk sagedusega 7,90) (47, 48).

(47) **Selle pärrast** tuli se pahha nou mo mele, siit maalt ärra joosta. (VAKK, Luce, 1807, 121)

(48) **Selle pärast** ei tohi ükski ka mitte teise klaasist juua. (1890 AJA)

Konnektiivlaiendina esines ühend *selle pärast* 69 korral (sagedus 6,26).

(49) Wask on agga talwe liig külm, **selle pärrast** peab se enneminne käe sees sojotud sama, kui tedda sisse pistetakse. (VAKK, Jordan, 1840, 1112)

(50) Liisu, ta naene, tundis väga hästi mehe nõtrust; **sellepärast** ootas ta teda palgamaksmise päewal ka teiste seas wärawa taga. (1890 ILU)

4.5.4. *Mille pärast*

Relatiivühend *mille pärast* esines korpuses 12 juhul, selle kasutussagedus 100 000 sõna kohta oli seega 1,09. Nimetatud ühend on leitav ühe korra (sagedus 0,09) vana kirjakeele 19. sajandi tekstidest (51), milles see seob relatiivlauset, mis laiendab verbi (verbiühendit, tekstis kaldkirjas).

(51) Kuidas wõis üks nonn ommetigi *armastama õppida*, **mille pärast** ta oma waikse elu maha tahtis jätta ning pimedal tormisel ööl ära põgeneda metsa ja mägedesse, mida ta ei tunnud ja kus niipalju hädasid tema järele waritsesiwad. (VAKK, Saal, 1885, 77)

Ühendi suuremat kasutus näeb aga alles alates 1890. aastate korpustest, milles see toimib kogu lauset laiendava relatiivlause sidujana (52) 11 korral (sagedusega 1,00).

(52) Taewas oli seks ilusa ilma kinkinud, **mille pärast** rahwast hulgana kokku woolas. (1890 AJA)

4.5.5. *Misläbi*

19. sajandi kirjakeele korpuses esineb sõna *misläbi* veidi harvem kui eelmise sajandi tekstides – kokku võib lugeda 88 kasutusjuhtu ehk 7,99 kasutusjuhtu 100 000 sõna kohta. 77 korral (sagedusega 6,99) funktsioneerib sõna kogu lauset laiendava relatiivlause sidendina (53, 54).

(53) Seal kulis Anton seltsimeeste äddalist kissa, **mis läbbi** ta silmad ülestöstit. (VAKK, Kreutzwald, 1850b, 1434)

(54) Sagedaste juhtub ka, et talwel mõni „Mäelt „tuigerdades omale puhkamise paiga lume sees paremaks arwab, kui otse kodu tulla, **mis läbi** mitmed oma terwist on rikkunud. (1890 AJA)

Kui näitelause 53 puhul on tegemist peajasjalikult relatiivadverbi *misläbi* kasutamisega kausaalses tähenduses („kuulis hädakisa, *mistõttu* / **mil viisil* tõstis silmad“), siis näitelauses 54 on aimata osaliselt ka viisitähendust („mõni arvab paremaks puhkamispaiga lume sees, *mistõttu* / *mil viisil* mitmed on oma tervist rikkunud“). Selles funktsioonis oli enamjaolt (75 juhul, sagedusega 6,80) tegemist sõna *misläbi* kas põhjuse või põhjuse-viisi vahepealse tõlgendusega. Täielikku viisitähendust esines märgatavalt harvem (kolmel korral, sagedusega 0,27). Näitelauses 55 räägitakse, et „Liso peab händvärki meest immustama“ *mil viisil*, teel (**mis põhjusel*, *mistõttu*) „emmanda nimme alla saaks“.

(55) Mönningad ütlewad, Liso peab händvärki meest immustama, **mis läbbi** emmanda nimme alla saaks, et wõib igga päw pörsa maggo pähhe panna. (VAKK, Kreutzwald, 1840, 66)

Nimisõna(fraasi) laiendava relatiivlause sidendina (56, 57) esines relatiivadverb *misläbi* kokku 8 juhul, mis teisendub sageduseks 0,73 kasutuskorda 100 000 sõna kohta.

(56) Jssa kitis tedda selle pärrast, laskis püssiga ühte pari neist noorte töddre kukkedest mahha, müüs neid ärra, ja ostis selle rahha eest omma pojale ühhe hea ramato, **mis läbbi** ta ikka moistlikkuks ja parremaks sai. (VAKK, Luce, 1807, 69)

(57) Peale selle oli Bartselona sadama tööde juures dünamiti plahwatus, **mis läbi** kaks inimest surma ja üks haawatad sai. (1890 AJA)

Selles funktsioonis oli sidend *misläbi* uuritud lauseis tõlgendatav nii vahendi, viisi kui ka põhjuse tähenduses küllaltki võrdselt. Näitelauses 56 võib sõna *misläbi* mõista pigem vahendi tähendusele viitavat. Samal ajal näitelauses 57 on tegemist pigem põhjustähendusega.

Küsimarkeri funktsioon esines relatiivadverb *misläbi* uuritud korpustes vaid ühel korral (sagedus 0,09) (58), kusjuures relatiivadverb *misläbi* toimib siin viisi näitavana.

(58) ”**Mis läbbi** olleme meie siis peasnud?” küssis pealik. (VAKK, Kreutzwald, 1850b, 94)

Ka kaudküsimuse vormistaja ehk komplementlause sidendina kasutati korpustes sõna *misläbi* ühel korral (sagedus 0,09). Näitelauses 59 on tegemist viisitähendusega.

(59) Ta annud wastalisele parteile ette, ometi järele mõtelda, **mis läbi** tüli Inglaste ja Iirlaste wahel lõppeda wõiks. (1890 AJA)

4.5.6. *Seeläbi*

Relatiivadverbi *seeläbi* kasutussagedus on langenud alates 17. sajandi korpusetekstidest ning nüüdki leiab selle korpusest vaid 8 korral sagedusega 0,73 esinemist 100 000 sõna kohta. Seitsmes lauses (sagedusega 0,64) leiab selle sõna partikli funktsioonis (60); ühel juhul (sagedusega 0,09) toimib see kui konnektiivlaiend (61). Seejuures on kõigil analüüsitud juhtudel sõna *seeläbi* puhul tegemist viisitähendusega (k.a näitelauseis 60, 61).

(60) **Se läbbi** läks temma rahha koppikas ikka suremaks, ja tedda seäti kabraliks. (VAKK, Holz, 1817, 58)

(61) Ainult selle pääle tuleb waadata, et iga üksik inimene oma ihu ja elukoha puhtuse eest hoolt kannab ja et ta üleliiga ei söö ega joo; **seeläbi** hoolitseb ta iseenese ja teiste terwise eest kõige paremini. (1890 AJA)

4.5.7. *Selle läbi*

Konnektiivühend *selle läbi*, mida eelneva sajandi materjalis kohtas esmakordselt partikli funktsioonis, esineb vaadeldava sajandi korpustes kokku 50 korral – suurema sagedusega (4,54) – ning seda nii partikli (62, 63) kui ka konnektiivlaiendi rollis (64, 65). Partiklina esines nimetatud ühend 40 lauses (sagedus 3,63) ning konnektiivlaiendina sagedusega kümnes lauses (sagedus 0,91).

(62) **Selle läbbi** surreb se waene tal siis mõnne päwa pärrast ärra, kui rohhud tedda ei aita. (VAKK, Jordan, 1840, 84)

(63) **Selle läbi** saaks Prantsusemaa ühest nurjatumast waenlasest lahti. (1890 AJA)

(64) „... ja andis mögaga ühhe hobi; **selle läbbi** ta ei peäsnud ükspäinis lahti, waid ajas ta omma waenlast ärra, kes temma jurest öhkades ärraläks.“ (VAKK, Umbliä, 1845, 30)

(65) Et kaewude wesi rikutud ei saaks, peab nende ümber 3 arssina laiuselt ja 1/2 arssina sügawuselt muld ümbert ära kaewatud saama; **selle läbi** sündinud kraaw täidetakse sawiga täis ja tambitakse kõwasti kinni. (1890 AJA)

4.5.8. *Mille läbi*

Konnektiivühend *mille läbi*, mida leidis vaid 1890. aastate korpuses, esines seal 17 lauses (1890. aastate korpuse suhtes sagedusega 4,89; 19. sajandi materjali üldarvestuses sagedusega 1,54). Nimetatud konnektiivühend oli kasutatav nii substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause sidendina (66), kus ta esines üheksal korral (1890. aastate korpuse suhtes sagedusega 2,59; 19. sajandi üldarvestuses 0,82), kui ka kogu lauset laiendava

relatiivlause sidendi rollis (67), mida ta täitis kaheksal korral (vastavas korpuses sagedusega 2,30; 19. sajandi üldarvestuses 0,72 esinemisjuhtu 100 000 sõna kohta).

(66) Kiri, mida ta meile wastuseks saatis, on nii külm ja waba, et ma seda peaaegu pilkamiseks pean, **mille läbi** ta oma ärajäämist jäädawalt tahab makswaks jätta. (1890 ILU)

(67) Perenaine pööris selja minu polle, **mille läbi** mull ka siis polnud wõimalik näha, kas ta nuttis wõi naeris minu sõnade üle. (1890 AJA)

Näitelauses 66 kannab konnektiivühend *mille läbi* viisi tähendust, kuid järgmises lauses 67 on tegemist rohkem põhjuse väljendamisega, mis ühendi *mille läbi* puhul moodustas suurema osa kasutuskordadest.

4.5.9. *Mille tõttu*

1890. aastate korpus esines veel teinegi relatiivühend, mida vana kirjakeele korpus ei kohanud – *mille tõttu*. Adpositsiooniga *tõttu* ei ole uuritud allikais varem ühtki relatiivühendit ega -adverbi esinenud, mispärast on huvitav näha, et kui see esmakordselt kasutusele tuleb, siis nimelt selliselt kujul, nagu eesti keelele omasem moodustusviis ette näeks: omastavas käändes küsiv-siduva pronoomeni ja kaassõna ühendina. Ühendit leidis 1890. aastate tekstide hulgas kolmes lauses (1890. aastate korpus suhtes kasutussagedusega 0,86; 19. sajandi korpus üldarvestuses sagedusega 0,27 kasutusjuhtu 100 000 sõna kohta). Neist ühel juhul (1890. aastate korpus sagedusega 0,29; üldarvestuses 0,09) korral toimib see nimisõna laiendava relatiivlause sidendina (68) ning kahel korral (1890. aastate korpus suhtes sagedusega 0,57; üldarvestuses 0,18) kogu lauset laiendava relatiivlause sidendina (69).

(68) Eila õhtul oli siin maawärisemine, **mille tõttu** hulk majasid enam wõi vähem wiga sai, iseäranis aga wangimaja. (1890 AJA)

(69) Keegi Elisabeth Kipbaum oli kord kusegilt „sündimise päewa paali“ tulnud ja oli natukene „porojommis“ olnud, **mille tõttu** ta Wiru uul. nii natuke kisa teinud ja goradowoid „seaks“ sõimanud. (1890 AJA)

Seejuures koosnes korpus, milles relatiivühendit *mille tõttu* kasutati, üksnes ajakirjandustekstidest.

4.5.10. Vahekokkuvõtte uuritavatest sõnadest 19. sajandi korpus

Relatiivadverbi *mispärast* kasutusprofiilis vähenes sellel sajandil eelmise sajandiga võrreldes kasutus küsisõnana, kuid selle sagedus esildus siiski muudest funktsioonidest.

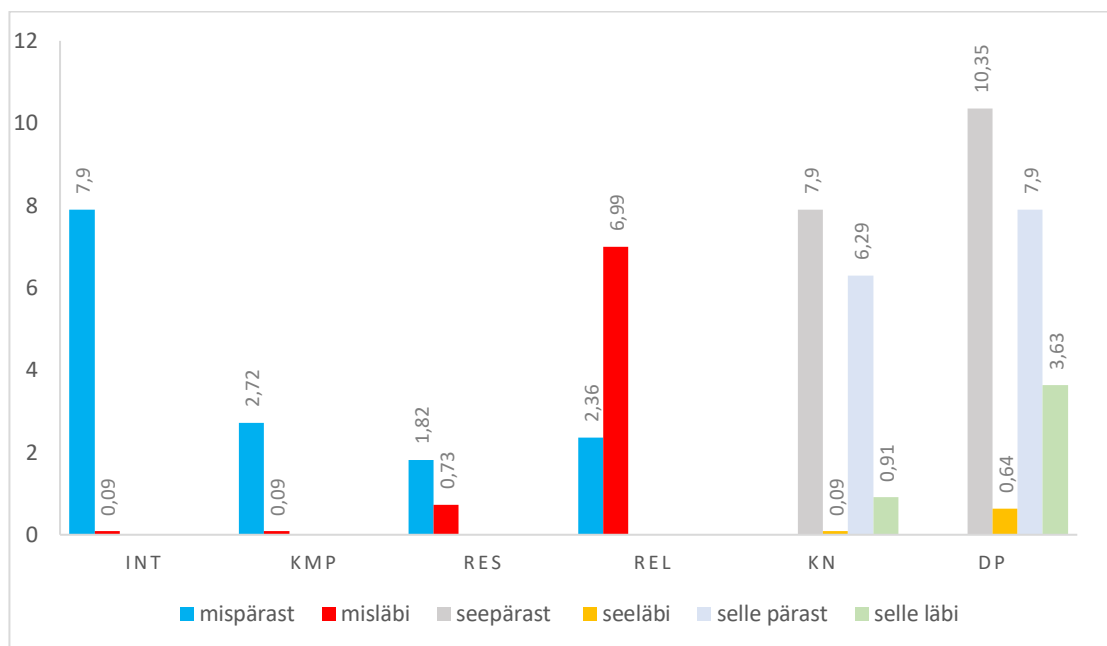
Sageduselt teisele kohale jäi komplementlause ehk kaudse küsilause sidendi funktsioon ning need kokku moodustasid suurema osa (kogu sõna *mispärast* kasutussagedus 13,89, millest nimetatud funktsioonides esines sagedusega 10,62) kõigist sõna *mispärast* kasutustest. Siiski toimis relatiivadverb *mispärast* ka kogu lauset laiendava relatiivlause sidendina (milles seda eelneva sajandi tekstides ei kohanud) ja substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause sidendina.

Relatiivadverbi *mispärast* kõrvale asub 19. sajandi korpustes ka relatiivühend *mille pärast*, mis seob põhiliselt kogu lauset laiendavat relatiivlauset, harvem nimisõna laiendavat relatiivlauset – võimalik, et mingil määral mõjutab uue vormi ilmumine ka sõna *mispärast* kasutussageduse vähenemist neis funktsioonides.

Sõna *misläbi* kujunes sel sajandil üha enam põhjust väljendavaks relatiivadverbiks peamiselt kogu pealauset laiendava relatiivlause sidendi funktsioonis, mistõttu, arvestades ka selle küllaltki suurt esinemissagedust, võis sellelgi olla oma osa relatiivadverbi *mispärast* neist funktsioonidest välja jäämises.

Vaadeldaval sajandil lisandusid relatiivlause sidendina veel kolm põhjuslikku seost väljendav relatiivühendit – *mille pärast*, *mille tõttu* ja *mille läbi*. Ühendid *mille läbi* ja *mille tõttu* esinesid esialgu vaid 1890. aastate korpuses, ühend *mille tõttu* peaaesjalikult ajakirjanduskeeles.

Alloleval joonisel 5 on kujutatud uuritavate relatiivadverbide ja -ühendite ning konnektiivadverbide ja -ühendite kasutust funktsioonipõhiselt, millelt muu hulgas on näha, kuivõrd väikese sagedusega tarvitatakse sõna *seeläbi* võrreldes ühendiga *selle läbi* ning kuivõrd on kasvanud konnektiivühendi *selle pärast* sagedus, mis küündib juba konnektiivadverbi *seepärast* kasutussageduseni.

Joonis 5. Vaadeldavate konnektiivadverbide ja -ühendite funktsioonid 19. sajandi korpus 100 000 sõna kohta

Pidades silmas, et 19. sajandi lõpus haritud meeste seas juba mitmeid eestlasi leidis ja ajakirjanikena mitmed neist võisid tegutseda, siis võiks oletada, et eesti emakeelega kirjameeste keelepruugis eelistati relatiiv- ja konnektiivühendeid relatiiv- ja konnektiivadverbidele.

4.6. 20. sajand

20. sajandi keelekasutust saab jälgida kümnendite kaupa ilu- ja ajakirjandustekste sisaldavates korpustes. Korpus ei sisalda vaid sõjaaegsete või -järgsete 1920. ja 1940. aastate materjali. Kümnendipõhiselt on esitatud kõigi siin töös uuritud relatiivadverbide funktsioonide jaotus sageduse alusel, mille leiab lisast 1. Järgnevas aga käsitletakse sajandit tervikuna.

Vaadeldava sajandi korpustest lisandub analüüsitavat materjali kaassõnaga *tõttu* moodustunud relatiivadverbi *mistõttu*, konnektiivadverbi *seetõttu* ja konnektiivühendi *selle tõttu* kasutusnäidete näol.

4.6.1. *Mispärast*

20. sajandil esines relatiivadverb *mispärast* 249 korda ehk sagedusega 6,24 juhul 100 000 sõna kohta. Sõna kasutussagedus võrreldes eelneva sajandi korpusetega on ligikaudu poole võrra veel langenud (vt joonis 2).

Sõna *mispärast* kasutuses domineerib ka 20. sajandi korpuses küsiv funktsioon (70), mis 140 esinemiskorraga annab sageduseks 3,51 juhtu 100 000 sõna kohta.

(70) **Mispärast** sa siis sellise kirja saatsid? (1960 ILU)

Küsimarkerina aga kaldub *mispärast* rohkem sobituma ilukirjandusliku stiiliga – interrogatiiv *mispärast* esineb sagedusega 2,66 ilukirjanduslikes tekstides ja üksnes sagedusega 0,85 ajakirjanduslikes. 20. sajandi materjali põhjal välja joonistuva kasutusmustriga põhjal võib ka öelda, et kui veel sajandi esimesel kümnendil toimus relatiivadverb *mispärast* küsisõnana ka perioodikaväljaandeis, siis sajandi kahel viimasel kümnendil teda neis enam küsimarkerina ei kasutata. Selline kõrvalejäämine avaldub juba alates 1910. aastatest jälgitava kasutussageduse languse näol.

Nagu ka näitelauses 70 tajuda võib, ilmneb küsisõna *mispärast* puhul suurem rõhulisus ja võimalik emotsionaalsus kui küsisõna *miks* korral võrdluseks. Seega on küsimuse esitamisel sõna *mispärast* kasutamine 20. sajandil omamoodi juba stiililiselt markeeritud valik, eriti hilisematel kümnenditel, mistõttu ehk ka üha harvem kasutatav.

Sageduselt järgneb küsimarkeri funktsioonile ka 20. sajandil ühendi kasutus komplementlauset vormistava sidendina (71), mida esines korpuses 51 korral ehk sagedusega 1,28.

(71) Kubjas ütles, **mispärast** tulnud ja käskis Tõnul paigale jääda, senikauaks kui maja otsitakse läbi. (1930 ILU)

Tegemist on seejuures sarnase kasutusmustriga nagu eelnevalt käsitletud küsisõna funktsioonis sõna *mispärast* puhulgi: põhiliselt kuulub interrogatiiv *mispärast* ilukirjandusliku žanri sõnavarasse, kus selle sagedus on 0,93 juhtu 100 000 sõna kohta, misvastu ajakirjanduslikes väljaannetes on sagedus märgatavalt väiksem – 0,35 kasutusjuhtu 100 000 sõna kohta. Samuti on komplementlause sidendina toimiva relatiivadverbi *mispärast* kasutus korpuses koondunud pigem 1900. ja 1910. aastatesse.

Seevastu sõna *mispärast* kasutuses substantiivi(fraasi) (72) (kasutuskordi 21, sagedus 0,53), kogu lauset laiendava relatiivlause (73) (kasutuskordi 18, sagedus 0,45) ja

konnektiivlaiendi (74) (kasutuskordi 16, sagedus 0,40) funktsioonis oli ülekaalukalt esindatud ajakirjandusžanr.

(72)Engelman sattus segadusse, paistis, et ta ei saa millestki aru, ei saa aru ka *sellest*, **mispärast** ta käsi ära põlatakse. (1990 ILU)

(73)1910. a. oli äri sisseseadmise täiendamisel ühekordselt suuremaid kulusid, **mispärast** ärikapital suuremat kasu *ei saanud*. (1910 AJA)

(74)Meie kolhoosipõldudel oli esimesel tööaastal viljakasv hea, **mispärast** töö lõpuarve tegemisel *saame* avansile veel tubli lisa. (1950 AJA)

Relatiivadverb *mispärast* esines korpuse tekstides ka diskursusepartiklina (75), kuid seda üksnes 1910. aastate ajakirjanduskorpuses. 20. sajandil tervikuna jääb selle funktsiooni kasutus siiski harvaks – kokku kolm kasutuskorda ehk 0,05 esinemisjuhtu 100 000 sõna kohta.

(75)Seltsimehed, nendega ühineme ka meie ja pühitseme üleilmlist tööliste püha hüüdsõna all: „Kõigi maade töölised ühinege“. **Mispärast** kõik linnade, kui ka maa töölised 30. aprillil tööd igal pool kell 12 lõunal lõpetama ja 1. maid täiesti pühitsema peavad. (1910 AJA)

4.6.2. *Seepärast*

Sõna *seepärast* kasutus 20. sajandi korpuses langes eelnevate sajanditega võrreldes oluliselt: vaadeldaval perioodil leidis kokku 8,24, eelneval sajandil 18,25 relatiivadverbi *seepärast* kasutust 100 000 sõna kohta. 329 kasutusjuhust suuremal osal ehk 264 korral (sagedusega 6,61) täitis relatiivadverb *seepärast* diskursusepartikli ülesannet (76).

(76)Kevadkross oli signaaliks kõigile teistele suvespordialadele. **Seepärast** on praegu viimane aeg korrastada spordiväljakud. (1950 AJA)

Diskursusepartikli funktsiooni hulka kuulusid sealhulgas laused, kus sõna *seepärast* toimis parema perifeeria partiklina (77) (kasutuskordi 3, sagedus 0,08).

(77)"Ema ütleb ikka, et vröindinne... Sedasugust sõna Juula alati tarvitavat." Ta on natuke nagu saksa verrega, **seepärast**. (1930 ILU)

Koordinatiivseid osalauseid seostas konnektiivlaiend *seepärast* korpuses 64 korral sagedusega 1,60 korda 100 000 sõna kohta (78).

(78)Tipus olla on aga tore tunne, **seepärast** peab kasutama iga võimalust, kannatagu kas või argitöö. (1980 ILU)

4.6.3. *Selle pärast*

Konnektiivühendi *selle pärast* esinemiskordi 20. sajandi korpuses on 581, mis on kirjeldatav kasutussagedusega 14,56 esinemisjuhtu 100 000 sõna kohta. Esinemissagedus vaadeldaval ja eelneval sajandil on peaaegu võrdväärne.

Partikli funktsioonis (79) toimis kõnesolev ühend 368 korral ehk sagedusel 9,22 juhtu 100 000 sõna kohta.

(79) Ka meie oma kodulinna ettevõttele, kes põllusaadusi töötleb, läheb sügishooajal lisatööjõudu vaja. **Sellepärast** suunas ülikool 25 üliõpilast konservitehasesse. (1970 AJA)

Näitelauses 79 leiab relatiivadverbi *selle pärast* vasaku perifeeria partikli positsioonilt ehk lauset alustavana, kuid vaadeldava sajandi materjali hulgas esines ka lauseid (5 korda, sagedusega 0,13), milles relatiivadverb *sellepärast* paiknes lause lõpus (80), olles seega analüüsitav parema perifeeria partiklik.

(80) Mispärast me seda siis teeme?

Mina küll ei tea. Kõik teevad nii, **sellepärast**? (1990 ILU)

Näitelauses 80 on näha, kuidas lause paremas ääres on diskursusepartikkel rohkem intersubjektiivne, kuulajale orienteeritud. Partikliga annab kõneleja kõnevooru edasi küsimusena kuulajale, kuid samal ajal seob sellesse ka eelnenud diskursuse.

Partiklilist kasutust leidis sõnal *sellepärast* puhul 20. sajandil kõige rohkem, sellele järgnes esinemine rinnastava sidendina (81) 213 korral (sagedus 5,34).

(81) Antud juhul ei ole kelder üldkasutatav ruum, **sellepärast** ei ole ülalmainitud korteri kasutajad kohustatud keldrit jagama teiste majaüüristega. (1950 AJA)

Ühendi sage kasutus sel sajandil on muu hulgas viinud selleni, et varasema lahku kirjutatava vormi asemel valdab kokku kirjutatav, kuna ühendit tajutakse juba tervikut moodustavana.

4.6.4. *Mille pärast*

Käsitletava ühendi esinemiskordi korpuses oli 54 ehk 1,35 juhtu 100 000 sõna kohta, mis on natuke rohkem kui varasemal sajandil. Relatiivühend *mille pärast* esines kõige enam, 39 korral (sagedusega 0,98) substantiivi modifitseeriva relatiivlause sidendina (82).

(82) Läks ära *kõik*, **mille pärast** maksis teha tulevikuplaane: kavandada uusi tarusid soo äärde, teha lauda nurka ruumi ka hobuse soetamiseks, otsida marjapõõsastele maja taha kohta. (1970 ILU)

Selles funktsioonis on ühendil *mille pärast* ehk tajutav pealause põhjaga konkreetsem seotus võrreldes relatiivadverbiga *mispärast*, mistõttu seda ka nimisõna täpsustava relatiivlause sidendina eelistatakse.

Märgatavalt harvem 4 korral (sagedusega 1,00) funktsioneeris relatiivühend *mille pärast* kogu lauset laiendava relatiivlause sidendina (83).

(83) Tema pilgud ja puuted olid nihkumatud, **mille pärast** teda ta naine *armastas*. (1980 ILU)

Konnektiivlaiendina (84) esines ühend *mille pärast* kolmel korral ehk sagedusega 0,08 korda 100 000 korpuse sõna kohta.

(84) Hiljem, vist ühe paiku, toimuvat kohtumine kolhoosi rahvaga, **mille pärast** esimees oligi nende hulka tulnud. (1990 ILU)

Kokku 6 korral (0,15 juhul 100 000 sõna kohta) oli ühendit kasutatud küsivana (85).

(85) **Mille pärast** õieti? (1970 ILU)

Komplementlauset alustava sidendina (86) esines uuritav relatiivühend kolmel korral ehk sagedusega 0,08 juhul 100 000 sõna kohta.

(86) Iseasi, kas allakirjutavad alati teavad, **mille pärast** nad täpselt muretsevad. (AJA 1990)

Kui kõrvutada ühendi *mille pärast* kasutust 20. sajandil 19. sajandiga, siis ilmneb, et selle arengus on aset leidnud üsna suured muutused: ühendi varasemad kasutusnäited kuuluvad valdavalt kogu lauset laiendava relatiivlause sidendi rolli, kuid käsitletavalt sajandil moodustab analüüsitavatest lausetest nimetatud funktsioon just väiksema osa, kusjuures ühendi kasutuses on esile tõusnud substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause funktsioon ning vaadeldavasse kirjakeelsesse materjali on lisandunud näiteid ühendi kasutusest küsimarkeri ja komplementlause sidendina.

4.6.5. *Misläbi*

20. sajandil on suures languses relatiivadverbi *misläbi* kasutussagedus, mille esinemised kogu perioodi kontekstis annavad kasutusjuhuga 13 kokku sageduse 0,33 esinemist 100 000 sõna kohta (vt joonis 2), mis jaotub üksnes kolme kümnendi vahel: 1900., 1910. ja 1990. aastad. 1900. aastate ja 1910. aastate korpuses moodustasid sõna *misläbi* sidendina sisaldavad laused 84,6% kõigist esinemistest vaadeldaval sajandil.

Kümnel kasutuskorral (sagedusega 0,25) osaleb sõna *misläbi* kogu lauset laiendavate relatiivlausete sidumisel (87), milles seda kasutatakse nüüd valdavalt tagajärgelausetes.

(87) Kui Toompea ikkagi oh-ta-vaesele Tardo liinale liiga teeb, siis tuleb linnal katsuda rohkem kõrgepalgalisi töökohti luua, **misläbi** üksikisiku tulumaksu kohapeale jääv summa kasvab. (1990 AJA)

Sajandi viimasest kümnendist pärineb ka üks (esinemissagedus 0,03) sõna *misläbi* kasutusnäide, milles see ühendab lauset, milles tegusõna ei paikne enam lause lõpus ja on siin töös analüüsitud konnektiivlaiendiks (88).

(88) Nii nimetatud noormees kui ka tema kaaslane olid ilmselt alkoholijoobe tunnustega, noormees väljendas aktiivset vastupanu, **misläbi** said kannatada ka minu riided (rebendid ja määrdumine), jätkab ta. (1990 AJA)

Kahel korral (sagedusega 0,05) esineb sõna *misläbi* substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause sidendina (89).

(89) Walitsuse poolt väljatöötatud *eelplaani*, **misläbi** walitsus selles küsimuses kõikide parteide tahtmisi mõtleb täita võida, suurendab üksikute usuliikide wahel ainult usulikku kokkuleppimatust, mille tekkimiseks endine kooliseadus hoogu andnud. (1900 AJA)

4.6.6. *Seeläbi*

Konnektiivadverbi *seeläbi* esinemissagedus 20. sajandi korpustes on kahanenud viiele esinemisjuhule ehk 0,13 korrale 100 000 sõna kohta.

Diskursusepartiklina (90) esines sõna *seeläbi* neljal korral sagedusega 0,10 sõna 100 000 sõna kohta.

(90) Teistes karjäärides vahetatakse rootorpurustite vastu välja kõik teise astme koonuspurustid. **Seeläbi** paraneb killustiku tera kuju. (1960 AJA)

Ühel korral (sagedusega 0,03) seob konnektiivadverb *seeläbi* rinnastatud osalauseid (91).

(91) Täiesti teisiti kujuneb asi, kui kaswatus ka andjat, s. o. väljaspoole mõjuwat tegewust äratab ja harib; **seeläbi** ei saa mitte üksnes kõikide võimude edendamiseks kasuline ja tarwiline waheldus loodud ja seega seestpidine tasakaal alal hoitud, waid lapsele saab võimalust ja mahti antud kergemate, kui ka täis waimliste asjade kallal tegew olla. (1900 AJA)

4.6.7. *Selle läbi*

Konnektiivühendil *selle läbi* on 20. sajandil kasutuskordi 13 ja kasutussagedus seega 0,33 juhtu 100 000 sõna kohta, kusjuures kõik esinemisjuhud jäävad sajandi kahe esimese aastakümne sisse, misjärel teda korpuses enam ei kohta. Näites (92) on ühend *selle läbi* analüüsitud diskursusepartiklik, mis oli uuritavas materjalis selle ainus funktsioon.

(92) Neile anti mõni nägus neiu kaasaks ja ühendadi neid niiwiisi Hiiumaaga. **Selle läbi** sai Hiiumaale rahwas teistega segatud. (1900 AJA)

4.6.8. *Mille läbi*

Kõige kasutatavam adpositsiooniga *läbi* siduvatest üksustest oli korrelaatsidend *mille läbi*, mida esines korpuses 18 korral (sagedusel 0,45 juhtu 100 000 sõna kohta). Seejuures peab aga märkima, et kui sõnad *seeläbi* ja *misläbi* leidsid taas rakendust 1990. aastatel, siis ühendi *mille läbi* kasutus vaadeldud materjalis katkeb 1930. aastatega.

Nimisõna(fraasi) laiendavate relatiivlausete sidendina toimimas (93) leiab vaadeldava relatiivühendi üheksal korral (sagedusel 0,23 juhtu korpuse 100 000 sõna kohta).

(93) „See on *hea eeltähendus*, **mille läbi** Allah meid kinnitada ja pühale sõjale kutsuda tahab; selle sõnumi peab radenaju homme vara saama. (1910 AJA)

Kaheksal korral (sagedusega 0,20) toimib ühend *mille läbi* ka kui kogu pealauset laiendava relatiivlause sidend (94).

(94) Invalidis on sõjaministri päevakäsk 15. aprillil avaldatud, kus teada antakse, et ühel harjutusel suurtükiväe kuulid jalaväe sekka on sattunud, **mille läbi** 42 inimest haavata saanud. (1910 AJA)

4.6.9. *Mistõttu*

Korpuse iga 100 000 sõna kohta võis leida 3,03 ehk kokku 121 relatiivadverbi *mistõttu* kasutusjuhtu. Esimest korda ilmus sõna *mistõttu* 1900. aastate ajakirjandustekstis, kus see toimis kui kogu lauset laiendava relatiivlause sidend (95). Kogu lauset laiendava relatiivlause sidendiks oli ta määratav 17 korral (sagedusega 0,43).

(95) Praegu on Peterburi rahaturul puhast raha rohkestes saadaval, **mis tõttu** hüpoteek-paberite protsendid ikka enam ja enam langewad. (1900 AJA)

Põhifunktsioonilt, mille kasutuskordi oli kokku 101 (2,54 juhtu 100 000 sõna kohta), oli relatiivadverb *mistõttu* analüüsitav konnektiivlaiendiks (96).

(96) Kirjutise teaduslikku kaalu vähendab näitemeterjali täpse päritolu näitamata jätmine, **mistõttu** lugejale pole jäetud kontrollimisvõimalusi. (1980 AJA)

Ühel korral (0,03 esinemisjuhul 100 000 sõna kohta) funktsioneeris sõna *mistõttu* kui diskursusepartikkel (97), nimisõna(fraasi) laiendava relatiivlause sidend (98) ja küsisõna (99).

(97) **Mistõttu** nad otsekui tundnuksid korraga, et see on tõde – tõde neist endast! (1990 ILU)

(98) Nii et kehtetu paber, **mistõttu** piirivalveamet ei saanud laevastiku veokit mitte kuidagi edasi lubada. (1990 AJA)

(99) **Mistõttu**? Aga lihtsalt selle tõttu, et ta elusihiks on seiklemisromantika, mitte aga sirge tõusutee või suured aated. (1930 ILU)

4.6.10. *Seetõttu*

Alates 1930. aastatest kohtab korpuses ka konnektiivadverbi *seetõttu*, mille kasutuskordi leidub 199 ja kasutussagedus 20. sajandil kerkib seega 4,99 korrani 100 000 sõna kohta. Peamiselt toimib sõna *seetõttu* diskursusepartiklina (100) (172 juhul ehk 4,31 kasutuskorral 100 000 sõna kohta analüüsitav partikliks).

(100) **Seetõttu** on nüüd ka ühingu häälekandja „Vegetarano“ hakkanud ilmuma märksa suurendatud ja täiendatud kujul. (1930 AJA)

Rinnastatud lauseosasiid ühendab (101) vaadeldav konnektiivadverb korpuse järgi alates 1950. aastatest 27 korral (sagedusega 0,68).

(101) Nad on lihtsalt vääritud, **seetõttu** pole mingit vajadust neile vastata. (1950 AJA)

4.6.11. *Selle tõttu*

Konnektiivühendi *selle tõttu* kasutust kohtab juba 1900. aastate ajakirjandustekste sisaldavas allkorpuses. Ühend esineb 20. sajandi korpuses 23 korral (sagedusega 0,58), millest enamuse ehk 22 korda (0,55 juhul 100 000 sõna kohta) moodustab esinemine partiklina (102).

(102) **Selle tõttu** oli temal ka alati võimalik teada, mis kreisis ette tuleb. (1900 AJA)

Ühel korral (sagedusega 0,03) esineb konnektiivühend *selle tõttu* korpuse tekstides konnektiivlaiendina (103).

(103) Kinnisvara ja kunstiväärtuste hindamist täies ulatuses ei ole Eestis veel tehtud, **selle tõttu** ei tea keegi täpselt, kui palju kirikul vara kokku on, märgib Tiit Salumäe. (1990 AJA)

4.6.12. *Mille tõttu*

20. sajandi korpuses esineb relatiivühend *mille tõttu* 34 korral, sagedusega 0,85 juhul 100 000 sõna kohta, mis on ligikaudu samaväärne 1890. aastate ajakirjanduskorpuse kasutussagedusega (0,86), milles seda ühendit esmakordselt kohtas – selle esinemissagedus on jäänud suhteliselt konstantseks. Uuritaval perioodil on aga muutunud eelnevaga võrreldes kasutatavate funktsioonide hulk ja vahekord: 19. sajandi viimasel kümnendil kasutati ühendit kõige enam kogu lauset laiendava relatiivlause sidendina

(sagedusega 0,57), kuid sõnajärjemuutusega kaasnev kõrvallause veel suurem iseseisvus laseb siin töös lugeda ühendiga *mille tõttu* algavad laused 19 korral ehk sagedusega 0,48 koordinatiivset seost vormistavaks (104).

- (104) Ometi on üldiselt teada, et suurema eluskaaluga (vanematel) noorveistel on rasvkude rohkem arenenud, **mille tõttu** nendel on toitumus märgatavalt parem kui noorematel, väikesekaalulistel loomadel. (1960 AJA)

Kümnel korral (sagedusega 0,25) leidis kogu lauset laiendavaid relatiivlauseid, mille sidendina ühend *mille tõttu* toimis (105). Seejuures kuulusid verbilõpulise asetusega laused ligikaudu 82% ulatuses aastaisse 1900.– 1930.

- (105) Samas wiibisid ka nende kaks nooremat õde, keda aga 14-aastane wanem poeg Erich ligidale ei lubanud tulla, **mille tõttu** need ka wigastuseta *pääsesid*. (1930 AJA)

Ühend *mille tõttu* kasutus nimisõna täpsustava relatiivlause markerina (106) aga on langenud 1890. aastatel esinenud 0,29 juhult 100 000 sõna kohta 0,10 esinemiskorrani 100 000 sõna kohta 20. sajandi korpuses.

- (106) Odav hind, ökonoomsus, sõidumugavus, kaasaegne disain ja 3aastane garantii (Eestis küll veel praegu 1 aasta) on need omadused, **mille tõttu** Mazdal jätkub minekut kogu maailmas. (1990 AJA)

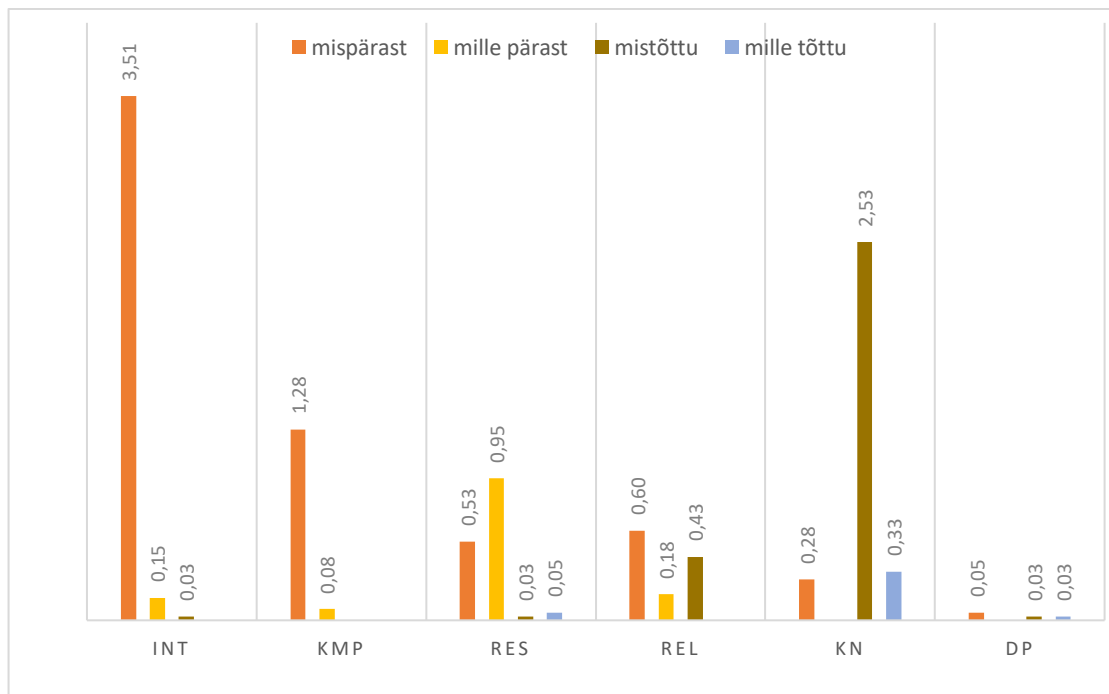
Eelnevat diskursust siduva partiklina (107) võis relatiivühendit *mille tõttu* kohata korpustes ühel korral (sageduseks 0,03).

- (107) **Mille tõttu** mina nüüd ei saa jätta Eestimaa Ülemmaakohtule seda olukorda ette toomata ja palun teostada selles asjas lähem uurimine. (1990 ILU)

4.6.13. Vahekokkuvõtte uuritavatest sõnadest 20. sajandi korpuses

Relatiivadverbi *mispärast* esinemissagedus korpustes kahanes 20. sajandi korpuses ligikaudu poole võrra eelneva sajandiga võrreldes. Esinemissageduse suure languse põhjusena võrreldes 19. sajandiga kogu lauset laiendava relatiivlause sidendi rollis (sageduselt 2,36 sagedusele 0,45), samuti substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause rollis (sageduselt 1,82 sagedusele 0,53) võiks nimetada muu hulgas relatiivadverbide *misläbi* ja *mistõttu* kasutust samas funktsioonis; ka relatiivühendite *mille pärast*, *mille läbi* ja *mille tõttu* tulek kirjakeelde ja nende kasutussageduse kasv võis nimetatud funktsioonides sõna *mispärast* kasutusele alternatiivi pakkuda. Allolevale graafikule (joonis 6) olen

kandnud relatiivadverbide *mispärast* ja *mistõttu* ning relatiivühendite *mille pärast* ja *mille tõttu* kasutussageduse vastavalt funktsioonile.

Joonis 6. Sõnade *mispärast* ja *mistõttu* ning ühendite *mille pärast* ja *mille tõttu* funktsioonide sagedus 100 000 sõna kohta 20. sajandil

Jooniselt võib muu hulgas näha, et küsimarkeri ja komplementlause sidendi funktsioonidesse, mis sõna *mispärast* kasutuses moodustavad põhilise osa, ei ole olulisel määral jõudnud teised küsivad-siduvad kausaaladverbid ja -ühendid.

Nimisõna laiendava relatiivlause sidendi funktsioonis on 20. sajandi korpuse andmetel kõige enam kasutatav relatiivühend *mille pärast*, misjuures see on ka ühendi põhifunktsioon. Põhifunktsiooni võiks määratleda ka relatiivadverbi *mistõttu* puhul, kuna seda kasutatakse valdavalt konnektiivlaiendi funktsioonis. Vaadeldavatest sõnadest ainsana on kõikidesse funktsioonidesse jõudnud relatiivadverb *mispärast*. Sõna *mistõttu* on kasutusel peaaegu kõigis funktsioonides, välja arvatud komplementlause sidendina. Mõlemad nimetatud sõnad on ka suurima kasutussagedusega ning see kinnitab taaskord, et kasutussagedus on oluline tegur, mis tingib sõna levimise eri funktsioonidesse.

Käsitletud sajandi suurimaks muutuseks uuritavate sõnade kujunemises oli relatiivadverbi *misläbi* kasutuse hääbumine ning selle asemele tekkinud uue,

adpositsiooniga *tõttu* abil moodustunud, relatiivadverbi (*mistõttu*), konnektiivadverbi (*seetõttu*) ja konnektiivühendi (*selle tõttu*) kirjakeelde tulek.

Suur muutus toimus ka sõnajärjes, mistõttu saavutasid suurema iseseisvuse mõned relatiivadverbide või -ühenditega algavad osalaused ning on vaadeldaval sajandil seepärast esmakordselt analüüsitavad koordinatiivset sidet vormistavaiks konnektiivlaienditeks varasemate üksnes konnektiivadverbide ja -ühendite kõrval.

Kokkuvõte

Töö käsitleb küsiva-siduva asesõnaga *mis* algavate relatiivadverbide kujunemiskäiku kirjakeele korpuste allikais 16.–20. sajandil.

Töö üks eesmärgi oli kontrollida kirjakeele korpuste põhjal hüpoteesi uuritavate relatiivadverbide jõudmisest eesti keelde sundgrammatiseerumise teel. Hüpoteesis vastandus sundgrammatiseerumisele küsimarkerite sidendiks ja seejärel partiklik grammatisseerumise ahel: küsimarker > komplementlause sidend > substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause sidend > kogu lauset laiendava relatiivlause sidend > konnektiivlaiend > diskursusepartikkel. Nimetatud funktsioonide määramise tulemusena uuritavas materjalis selgus, et relatiivadverbidel ei olnud nende kasutusjuhtude põhjal toimunud järkjärgulist kujunemisprotsessi, mistõttu võis seeläbi osaliselt kinnitada hüpoteesi nende jõudmisest eesti kirjakeelde saksa keele sarnaste üksuste jäljendamise kaudu.

Töö teine eesmärk oli uurida kolme põhjuslikkust väljendava relatiivadverbi (*mispärast*, *misläbi* ja *mistõttu*) kujunemisteed lähemalt, selgitades seejuures välja tegurid, mis võisid mõjutada nende ja ka teiste relatiivadverbide kasutussagedust.

Relatiivadverbide kasutussagedus vaadeldavas materjalis oli märkimisväärselt suur 16. ja 17. sajandil, kuid kahanes seejärel igal sajandil ligikaudu poole võrra. Suurema osa sellest kasutusest aga moodustas sõna *mispärast* kasutusjuhtudest. Relatiivadverbi *mispärast* arengukäik on kirjakeele korpuses jälgitav alates 1535. aastal ilmunud Wanradti-Koelli katekismusest. Nii selles kui ka 17. sajandi jutlusetekstides toimus uuritav sõna diskursusepartiklina, mille tähendus seejuures oli 'sellepärast, et / kuna / sest'. Jutluste lausestruktuur on keeruline ja koherentsuse loomiseks lauseosade või lausete endi vahel tarvitati äärmiselt sageli konnektiive, millena sõna *mispärast* ka funktsioneeris. Teine sama funktsiooni täitev sõna oli konnektiivadverb *seepärast*. Saksakeelsete paralleeltekstide najal Stahli teoste juures võis näha, et relatiivadverbi *mispärast* vasteks neis olid sõnad *darum(b)*, *daher(o)* 'seepärast', *deswegen* 'seeläbi' jt. Seega on üks põhjuseid, miks relatiivadverbide kasutussagedus üldiselt langes, eelkõige sõna *mispärast* arvel, tingitud osaliselt põhilise tekstiliigi muutusest sajandi 17. sajandi

vahetudes, misjärel said valdavaks lihtsama lausestruktuuriga vaimulik-, ilu- ja tarbekirjandus. 18. sajandist peale kasutatakse relatiivadverbi *mispärast* põhiliselt küsimarkeri või komplementlause sidendi rollis. Seejuures võib 20. sajandil täheldada ka interrogatiivse funktsiooni kasutussageduse vähenemist, mille võib olla tinginud sõna *mispärast* võimalik stiililine markeeritus võrreldes põhjusküsimuse lühema vormiga *miks*. Nimetatud oletuslik seos vajaks alles lähemat uurimist.

Alates 17. sajandist võib täheldada relatiivadverbide mitmekesisuse kasvu igal sajandil ligikaudu kahe kuni kolme uue relatiivadverbi kirjakeelde lisandumise teel. Kuni 19. sajandini jõudsid kasutusse relatiivadverbid, millele leidub saksakeelne vaste: *misläbi* < *wodurch*, *mistarvis* < *wofür*, *misüle* < *worüber* jt; 19. ja 20. sajandil, mil võib oletada saksa keele mõju vähenemist, loodi seevastu liitumeid, mille kaassõnalisele osisele saksa keeles otsene vaste puudub, nt *mispuhul*, *mismoodi*, *mistõttu*, *mispoolest*. See võiks demonstreerida saksa keele mõju uuritavate üksuste jõudmisel kirjakeelde, misjärel jätkus sama malli kasutus analoogiapõhiselt.

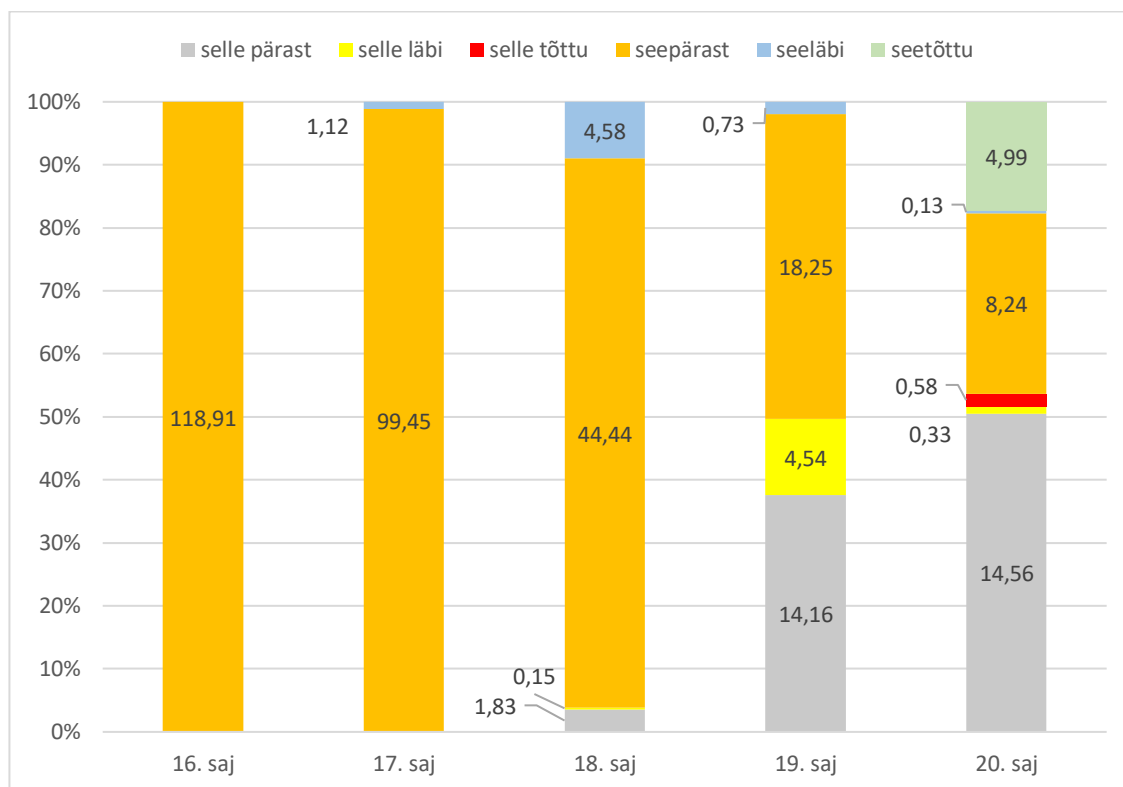
Teise siin töös põhjalikumalt käsitletava relatiivadverbi *misläbi* esimesed kasutuskorrad jäävad 17. sajandisse. Üksuse kopeeritust saksa keelest näitab muu hulgas paralleeltekst Blumelt, milles relatiivadverbi *misläbi* lähtekeelse vastena on *wodurch* (näitelause 15). Seejuures kandus sõna jälgendamisega üle nii selle funktsioon, struktuur kui ka abstraktsem tähendus (sõna *läbi* ei tähista selliselt kasutatuna ruumisuhet, vaid viisi või vahendit). Järgnevate sajandite vältel võib näha relatiivadverbi *misläbi* grammatiseerumist peamiselt viisi väljendavast sõnast põhjust väljendavaks sõnaks. Sõna *misläbi* kasutussagedus on küllaltki suur 18. ja 19. sajandi kirjakeele korpustes, kuid see peaaegu hääbub 20. sajandi tekstides (joonis 8). Samal ajal vähenes sel perioodil veelgi saksa keele mõju, mida isegi vältiti taotluslikult. Seepärast võib mingil määral oletada, et relatiivadverbi *misläbi* tajuti saksapärasena ja see jäeti teadlikult kasutusest kõrvale.

Kausaalse relatiivadverbi *misläbi* asemel tõuseb 20. sajandil küllaltki suure kasutussagedusega esile sõna *mistõttu*. Relatiivadverbi *mistõttu* esimesed kasutuskorrad kajastuvad 1900. aastate ajakirjanduskorpuses, kuid sellele eelneb kaassõna *tõttu* kasutamine relatiivühendis *mille tõttu* 1890. aastatel. Funktsioonilt alustavad need tekstides esinemist substantiivi või kogu pealauset laiendava relatiivlause alistusmarkerina nagu ka relatiivühendid *mille pärast* ja *mille läbi* oma esmakordsel

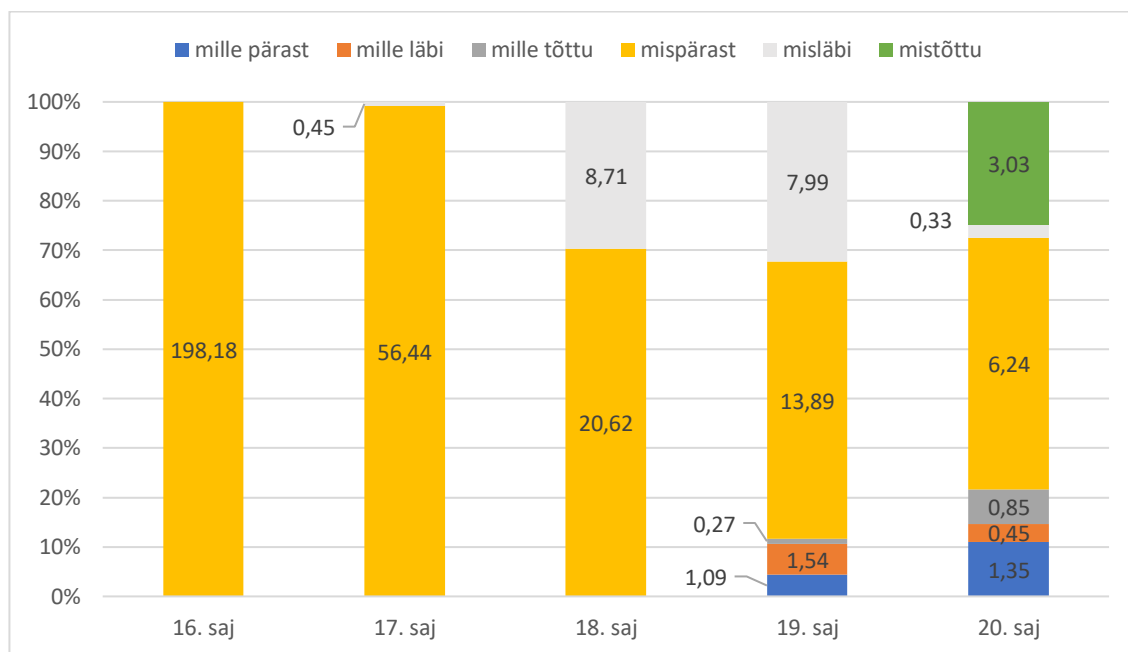
esinemisel. Uute relatiivadverbide ja -ühenditena alustavad need üksused kujunemisteed grammatiseerumisahela 3. või 4. astmelt (grammatiseerumisastmed joonisel 1). Seejuures sõltub nende funktsioonide laienemine peamiselt kasutussagedusest.

Töös püstitasin muu hulgas hüpoteesi, et relatiiv- ja konnektiivühendid jõuavad relatiiv- ja konnektiivadverbide kirjakeelde hiljem, alles siis, kui hakatakse väärtustama maakeelset keelekasutust või kui väheneb saksa keele mõju eesti keelele.

Hüpoteesi paikapidavust illustreerivad joonised 7 ja 8, millest esimesel on kujutatud konnektiivadverbide ja -ühendite ning teisel relatiivadverbide ja -ühendite kasutussageduse osakaalu vaadeldud sajanditel.

Joonis 7. Konnektiivühendite ja -adverbide osakaal ning kasutussagedus 100 000 sõna kohta 16.–20. sajandil

Joonis 8. Relatiivühendite ja -adverbide osakaal ja kasutussagedus 100 000 sõna kohta 16.–20. sajandil

Eelneva uurimuse ja osutatud jooniste põhjal võib näha, et 18. sajandil, kui taotleti esmakordselt maarahva keelele lähedasemat kirjakeelt, ilmus kasutusse relatiivühend *selle pärast*, mis järgnevatel sajanditel moodustas üha suurema osa siin uuritud konnektiivide kasutusest. Vahelepõikena märgiksin veel, et ühend *selle pärast* on 20. sajandiks läbinud loomuliku grammatiseerumise ühendist liitsõnaks (*selle pärast* > *sellepärast*) ning vasaku perifeeria partiklist ka parema perifeeria partiklikuks.

19. sajand tähistab nii konnektiivühendite kasutuse tõusu kui ka relatiivühendite kirjakeelde jõudmist; 20. sajandil on täheldatav väike konnektiivühendite eelistus kirjakeeles ning relatiivühendite kasutustrendi tõus.

Uuritavate sõnade lähem vaatlus korpuse materjalis ja ajastu üldises kontekstis selgitas, et protsessid, mis mõjutasid relatiiv- ja konnektiivadverbide kujunemist kirjakeeles viie aastasaja jooksul, ei piirdunud ainuüksi nende üksuste sundgrammatiseerimisega ja saksa keele osaga selles, vaid põimusid viimaks ka keelesisese grammatiseerumisega: saksa keelest kopeeritud sõnade malli põhjal loodi uusi relatiivadverbe juba sõltumatult juurde, vasaku perifeeria partiklid liikusid ka lause paremasse perifeeriasse, algselt relatiivlause sidendina toimivana üle võetud üksused arenesid muutuste tõttu kõrvallause sõnajärjes ka konnektiivlaiendiks ning mõnel juhul ka diskursusepartiklikuks.

Lühendid

AJA	ajakirjandustekstid
ILU	ilukirjandustekstid
VAKK	vana kirjakeele korpus
DP	diskursusepartikkel
INT	interrogatiivmarker
KMP	komplementlause sidend
KN	konnektiivlaiend
REL	kogu lauset laiendava relatiivlause sidend
RES	substantiivi(fraasi) laiendava relatiivlause sidend
REV	verbi laiendava relatiivlause sidend

Kirjandus

Aavik, Johannes 1912. Kõige suurem germanismus Eesti keeles. – Eesti Kirjandus, 9, 353–369.

Bybee, Joan 2010. Language, Usage and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press.

Cristofaro, Sonia 2016. Insubordination. Ed. Nicholas Evans, Honoré Watanabe. Typological Studies in Language. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 393–422.

Cysouw, Michael 2004. Interrogative words: an exercise in lexical typology. http://web.me.com/cysouw/presentations/index_files/cysouwQUESTION_handout.pdf. Vaadatud 14.03.2016.

Duden 2009 = Duden 04. Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch: Band 4 (Duden - Deutsche Sprache in 12 Bänden)

EKG 1993 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

EKG 1995 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Erelt, Mati 2017a. Liitlause. – Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu III.) Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 647–755.

Erelt, Mati 2017b. Sissejuhatus süntaksisse. – Eesti keele süntaks. (= Eesti keele varamu III.) Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 53–89.

Evans, Nicholas 2007. Insubordination and its uses. In Irina Nikolaeva (ed.), Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations. Oxford: OUP. Pp. 366–431.

Fiorentino, Giuliana 2007. European relative clauses and the uniqueness of the Relative Pronoun Type. – Rivista di Linguistica 19(2), 263–291.

Fischer, Olga 2008. On analogy as the motivation for grammaticalization. – *Studies in Language* 32(2), 336–382.

Gandon, Ophelie 2016. The grammaticalization of interrogative pronouns into relative ones in South-Caucasian languages: internal development or replica? – Second International Conference on Grammaticalization: Theory and Data. University of Rouen, 25.–27. aprill.

GDG 1984 = Grundzüge einer deutschen Grammatik. Berlin: Akademie-Verlag.

Haspelmath, Martin 2001. The European linguistic area: Standard Average European. – Haspelmath, M. *et al.* (eds.). *Language typology and language universals: An international handbook*. Vol. 2.2. New York: Walter de Gruyter, 1492–1510.

HDK 2003 = Renate Pasch, Ursula Brauße, Eva Breindl, Ulrich Hermann Waßner. *Handbuch der deutschen Konnektoren 1. – Linguistische Grundlagen der Beschreibung und syntaktische Merkmale der deutschen Satzverknüpfers (Konjunktionen, Satzadverbien und Partikeln)*. Hrsg. Hans-Werner Erms, Gerhard Stickel, Gisela Zifonun. Berlin: Walter de Gruyter.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2005. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2006. *The Changing Languages of Europe*. New York: Oxford University Press.

Heine, Bernd, Tania Kuteva 2007. *The Genesis of Grammar. A Reconstruction*. New York: Oxford University Press.

Helle, Anton Thor 1732. *Kurtzgefaßte Anweisung Zur Ehstnischen Sprache*. Halle: Stephan Orban. (Eesti keele 2006, tlk A. Kilgi, K. Ross).

Hennoste, Tiit 2017. Üldlaid, kiil, irdelemendid. – *Eesti keele süntaks*. (= Eesti keele varamu III.) Toim. Mati Ereli, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 481–500.

Hupel 2011 (1780) = August Wilhelm Hupel „Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte“ (1780) . Tõlge eesti keele. Tõlkinud Annika Viht.(Käsikiri.)

Jürine, Anni, Habicht, Külli 2017. Grammaticalization of complex items: Estonian *nii et* 'so that'. Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics, 8 (2), 35–58.

Kasik, Reet 2011. Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kasik, Reet 2015. Sõnamoodustus. (= Eesti keele varamu I.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kask, Arnold 1970. Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

Kemmer, Suzanne, Michael Barlow 2000. Introduction: A usage-based conception of language. – Usage Based Models of Languages. Michael Barlow & Suzanne Kemmer (eds.). Stanford: CSLI Publications, 7–28.

Kortmann, Bernd 1998. Adverbial Subordinators in the Languages of Europe. In Adverbial Constructions in the Languages of Europe, ed. Johan van der Auwera koostöös Dónall P. O Baoill. (Empirical Approaches to Language Typology. EUROTYP, 3). Berlin: Mouton de Gruyter, 457–561.

Kõpp, Kadri 2001. Interrogatiiv-relatiivpronoomenid eesti vanemas kirjakeeles. – Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Kõpp, Kadri 2004. Relatiivlausete põhijooned eesti vanemas kirjakeeles. – Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Laanekask, Heli 2004. Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Doktoritöö. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lehmann, Christian 1986. On the Typology of Relative Clause. – Linguistics 24(4), 663–680.

Lindström, Liina 2004. Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlaused. – KK 6, 141–429.

Maček, Dora 1987. Ambivalence of Relative Clause Structure – a Diachronic View. – *Studia romanica et anglica Zagrabiensia* 30/31, 103–115.

Metslang, Helle 2009. Estonian grammar between Finnic and SAE: some comparisons. – *Estonian in Typological Perspective*. Ed. H. Metslang, (= *Language Typology and Universals. Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF)* 62: 1/2.) Berlin: Akademie Verlag, 49–71.

Metslang, Helle 2016. Can a language be forced? The case of Estonian. – H. Cuyckens, L. Ghesquière, D. Van Olmen (eds.), *Aspects of Grammaticalization (Inter)Subjectification and Directionality*. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 305.). Berlin: De Gruyter, 281–309.

Metslang, Helle, Karl Pajusalu, Külli Habicht 2014. Koordinatiivsed partiklid lause perifeerias. – *ESA* 59 (2013), 139–161.

Nau, Nicole 1995. Möglichkeiten und Mechanismen kontaktbewegten Sprachwandels unter besonderer Berücksichtigung des Finnischen. Munich: Lincom Europa.

Pander Maat, Henk, Ted Sanders 2001. Subjectivity in causal connectives: An empirical study of language in use. *Cognitive Linguistics*, 12 (3), 247–273.

Plado, Helen, Liina Lindström 2011. Eesti keele mööndlause: markerid ning koht alistuse ja rinnastuse teljel. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 57. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 131–161.

Prass, Kerli 2011. Saama- ja hakkama-tulevik tänapäeva eesti kirjakeeles. – *OK* 2, 39–47.

Pärt, Elen 2014. Sõna kusjuures kasutusedünaamika eesti kirjakeele arenguloos. – *Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas*.

Raag, Raimo 2008. Talupojakeelest rahvakeeleks. Tartu: Atlex.

Rutten, Gijsbert, Marijke van der Wal 2017. Aspects of Grammaticalization: (Inter)Subjectification and Directionality. Ed. by Olmen, Daniel; Cuyckens, Hubert; Ghesquiere, Lobke. *Discourse continuity and the written medium: Continuative relative clauses in the history of Dutch*. De Gruyter Mouton, Berlin/Boston, 113–138.

Sokk, Olle 2015. Möönvad *kuid-* ja *kuigi-*laused tänapäeva eesti keeles. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Ziegelmann, Katja, Eberhard Winkler 2006. Zum Einfluß des Deutschen auf das Estnische. – Anne Arold, Dieter Cherubim, Dagmar Neuendorff & Henrik Nikula (eds.), Deutch am Rande Europas. Humaniora: Germanistica 1. Tartu: Tartu University Press, 44–79.

Traugott, Elizabeth Closs 2012. Intersubjectification and clause periphery. – English Text Construction 5:1 (2012). John Benjamins Publishing Company, 7–28.

Uihoaed, Kristel 2013. Verbiühendid eesti murretes. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Vare, Silvi 2012. Eesti keele sõnapered. Tänapäeva eesti keele struktuurianalüüs. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/sp/>. Vaadatud 03.03.2015.

Materjali allikad

Eesti kirjakeele korpus.

(<http://test.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/index.php?lang=et>) . Vaadatud 05.04.2016.

VAKK = Vana kirjakeele korpus. (<http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/>)

Vaadatud 05.04.2016.

Summary

Usage dynamics of complex interrogative-relative adverbs based on the corpora of 16th to 20th century Estonian written language

The aim of this master's thesis was to study the usage dynamics of complex interrogative-relative pro-adverbs (hereinafter *relative adverbs*) based on the corpora of 16th to 20th century Estonian written language.

In a sentence, relative adverbs can function as interrogative markers, complement or relative clause subordinators and discourse particles. The grammaticalization cline of the studied elements from interrogative markers to headed relative clause subordinators (Heine, Kuteva 2006) and subsequently to discourse particles (Metslang *et al.* 2014) would be as follows: interrogative marker > also a complement clause subordinator > also a headed relative clause subordinator > also a relative clause referring to the whole sentence > also a coordinating conjunction > also a discourse particle. However, taking into account the influence of German in the history of Estonian language and the similarities between the studied elements and German relative adverbs based on structure and function, I presumed that the studied words have found their way into Estonian through forced grammaticalization (following Nau 1995). To test this hypothesis, I included a sample of relative adverbs in the master's thesis. By analysing the development of these relative adverbs, I hoped to identify whether the studied words have been forcefully grammaticalized following the example of German, whether they have developed as a result of gradual grammaticalization or whether both trends have to some degree intertwined during the development of these adverbs.

Another objective of this thesis was to explore the use of relative adverbs more closely using the example of three causal relative adverbs (*mispärast*, *misläbi* and *mistõttu*) and the factors that might have influenced their formation and even more broadly the formation of other relative words.

My research is based on the grammaticalization theory and the usage-based method using the data taken from the old literary language and written language corpora of the University of Tartu.

Analysis of the usage of relative adverbs in the sources of written language confirmed the hypothesis of forced grammaticalization, according to which relative adverbs have likely been copied into Estonian from German words. This was in some cases also confirmed by comparing parallel texts in Estonian and German.

A closer look at the formation of these three relative adverbs based on the corpora and in the general context of the era showed that the processes that influenced the development of the observed words in written language during five hundred years were not only limited to the forced grammaticalization of these elements and to the role of German in it, but were also intertwined with the grammaticalization taking place inside the language: new relative adverbs were created in Estonian based on replicas from German, wherein these adverbs had adpositional parts that lacked direct equivalents in German (e.g. *mispuhul*, *mismoodi*); particles on the left periphery also moved to the right periphery of the sentence; adopted elements that initially functioned as the relative clause subordinators developed into coordinating conjunctions due to changes in the word order of the subordinate clause and in some cases also into discourse particles.

LISA 1. Relatiivadverbide funktsioonide jaotus sageduse põhjal 100 000 sõna kohta 20. sajandil kümnendite kaupa

period	misjuures		mispeale		misjaoks		misjärel		misläbi		mismoodi		mistarvis		mispidi		mispoolest		mistõttu		mistüle		mispärast		mispuhul		sõnu korpuses
1900	1,70	REL							1,28	REL											0,43	INT	16,60	INT			235 000
			2,13	REL					0,85	RES	0,43	KMP	1,28	INT			0,43	KMP	0,43	REL			5,53	RES			
	0,43	REV							0,43	KN											0,43	REL	3,40	KMP			
									0,43	KMP													2,55	REL			
1910																							1,28	KN			429 000
					0,23	INT																	0,43	DP			
	0,93	REL	1,17	REL			0,23	REL	0,47	REL			0,93	INT							0,23	RES	4,43	INT			
					0,23	KMP																	2,10	KMP			
																							1,17	REL			
																							0,70	RES			
1930	0,27	REL			0,54	INT					0,54	KMP	0,27	INT					1,90	KN			5,42	INT	0,81	REL	369 000
	0,27	KN			0,27	KMP													0,27	INT			2,44	KMP			
																							1,36	REL	0,27	RES	
1950	0,32	KN					0,32	KN											5,19	KN			0,81	KN			308 000
																			0,65	REL			0,65	INT			
																							0,32	REL			
1960			0,30	REL	0,90	INT	0,30	KN			1,80	INT					0,60	INT	3,90	KN			5,11	INT			333 000
					0,30	KMP					1,80	KMP															
											0,30	RES							0,30	REL			0,60	KMP			
1970			0,47	REL							1,41	KMP							2,82	KN			4,24	INT	0,24	INT	425 000
			0,47	DP																			2,12	KMP			
																							0,24	KN			
			0,24	KN							0,71	INT							0,71	REL			0,24	RES			
1980			0,47	KN			0,24	KN			2,12	KMP	0,24	INT					2,12	KN			2,12	INT			425 000
											1,88	INT							0,71	REL			0,94	KMP			
																							0,47	RES			
																							0,47	KN			
1990	0,07	KN	0,68	REL	0,14	INT	0,55	REL	0,14	REL	1,84	KMP			0,07	RES	0,07	KMP	3,07	KN			1,09	INT	0,07	REL	1 467 000
			0,55	KN							0,89	INT							0,48	REL			0,68	KMP			
			0,27	DP	0,07	KMP	0,07	KN	0,07	KN	0,14	RES							0,07	DP			0,14	RES	0,07	RES	

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Elen Pärt**,

(sünnikuupäev: 03.10.1988)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

**„Komplekssete interrogatiiv-relatiivadverbide kasutusdünaamika
16.–20. sajandi eesti kirjakeele korpuste põhjal“,**

mille juhendaja on professor **Helle Metslang**,

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 25. mail 2018.